ВЫДАВНИЦТВО ТОВАРИСТВА „ПРОСВѢТА"
ВЪ УЖГОРОДѢ. Ч. 4—7.

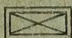
ИСТОРІЯ ПОДКАРПАТСКОѢ РУСИ

ЧАСТЬ I.

НАПИСАВЪ:
ПРОФ. ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКІЙ

ЦѢНА 12 Кч.

УЖГОРОДЪ.
Книгопечатня Акціонерного Товариства „Уніо"
1921.

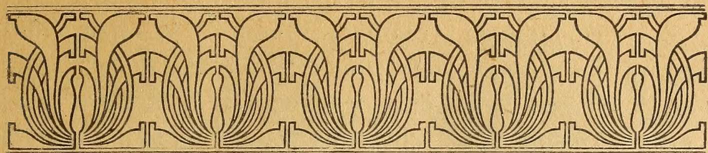
ИСТОРІЯ
ПОДКАРПАТСКОѢ РУСИ

НАПИСАВЪ:

ПРОФ. ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКІЙ

УЖГОРОДЪ.
Книгопечатня Акціонерного Товариства „Уніо“
1920.

Переднье слово.

Карпатский Русине, руська дѣтино! Пôдойми гордо чоло на своѣй земли, спростуй хребетъ, подивися кругомъ себе и спознай, что ты сынъ найдавнѣйшого, найстаршого народа на сходѣ (востокъ) Европы! Твôй народъ живе на тôй земли тысячу зъ половиною лѣтъ! Тотъ народъ твôй осѣвъ одъ Попрада до Кавказу числомъ сорокъ миліонôвъ на чорнôй, богатôй землѣ, що є два разы бôльша, якъ давна Угорщина.

Зъ мадярскою мовою недалеко зайдешь, а зъ твоею мовою, що ты говоришь, перейдешь цѣлу сходну Европу и Сибѣрь до самого Тихого Океану, бо й на Сибѣри жие нашъ братъ того самого руського (малоруського) народу ажъ до самого моря.

Великій нашъ народъ, широка земля, яку онъ оре и сѣє — и не стыдатися тобѣ свого руського имени — але гордитися тобѣ тымъ, що ты Русинъ споконвѣка и твоя мова руська, старша и краща за всѣ сусѣдскѣ бесѣды.

Тою мовою говорить теперъ 40 миліонôвъ руського народу, тою мовою говорили князѣ и королѣ Руси. Тоѣ мовы вчилися и говорили нею князѣ Половцѣвъ, Литовцѣвъ, угорськѣ королѣ Арпадовичѣ, литовско-польскѣ королѣ Ягайловичѣ у своѣмъ дворѣ. Що теперь французька мова на заходѣ, то наша руська мова була въ середнихъ вѣкахъ (одъ X—XV) на сходѣ Европы.

Народъ, що говорить тою мовою, мавъ три разы по три столѣтя свою державу, богату та славну на весь свѣтъ широкій. Первый разъ на Червенськихъ городахъ зъ Подкарпатскою Русею, въ другій разъ въ Киѣвѣ, а въ третій разъ въ Галичѣ, а Подкарпатска Русь була неразъ зъ тою державою въ купѣ (въедно). Та якъ Татаре зруйнували тоту державу, а злѣ сусѣды захотѣли тотъ нашъ народъ поневолити, то пôдоймавъ ôнъ кôлькадесять повстань и нѣколи не давъ собѣ наложити ярма неволѣ.

Ай теперь кровава война на сходѣ ведеся за тото, что тамъ наши братя хочуть свободнѣ бути и мати свою власну державу. А сусѣды ласѣ на єго добро, не хочуть позволити на сесе, обы они були господарями на своѣй землѣ. Тѣ сусѣды Мадяре, Поляки, Москалѣ прийшли на нашу землю, наставили нашимъ трудомъ палатъ и замкôвъ, костелôвъ (церковъ) и темниць и кажуть: „Мы высша культура"! И якъ скаже тобѣ Мадяръ, що мадярска культура бôльша одъ нашоѣ—то Ты одповѣджь: Что кривда наша будувала ту мадярску культуру на нашôй землѣ. А тобѣ, Русине, остала лишъ та мова, (языкъ), якою говоришь, тотѣ звычаѣ, якѣ обходишь, тотѣ пѣснѣ, якѣ спѣваешь.

Въ тôй мовѣ, въ тôй пѣсни, въ тыхъ старинныхъ звычаяхъ истинно лежить твоя культура, твоя правда, лелѣяна (ápol) тысячу зъ половиною лѣтъ нашоѣ исторіи.

То ты, сыну, що умѣєшь читати, читай сесю исторію братамъ и сестрамъ у своѣмъ селѣ, най испознають минувшость.

Най кожда дѣтина знає, що мы вже мали свою державу, коли Мадяре, Поляки, Москалѣ вандровали въ шатрахъ, або сидѣли на болотахъ и падали намъ до ногъ якъ подданѣ. А руська пѣсня звенѣла—якъ исторія пише — ще тому триста лѣтъ надъ Дунаємъ передъ приходомъ Мадярôвъ до нашоѣ землѣ! Зъ тою пѣснею ходили мы Русины на великій Царгородъ (Константинополь), спѣваючи ту пѣсню, що й днеська спѣвають:

„Покуйме собѣ мѣдянѣ човна,
Мѣдянѣ човна, золотѣ весла,
Ой пустимеся на тихій Дунай,
Долѣвъ Дунаємъ пôдъ Царьгородъ!..“

И мали мы своѣ статки и маєтки, мали своѣ городы, кращѣ одъ тодѣшного Вѣдня и Будапешту.

Тому тогды не цуралися наши люде руського имени, якъ ще й теперь кажуть многіи: „Я Мадяръ“! Тогды славне и горде було имя Русина и у насъ на Подкарпатскôй Руси и въ цѣлôмъ свѣтѣ.

Та теперъ въ огнѣ великоѣ войны зновъ повстало зъ попелу те имя, зновъ пôднявся нашъ народъ, зновъ поверне на всѣй землѣ єго слава, погребана ворогами. Цѣлый свѣтъ испознавъ, що не можъ тотъ народъ нашъ руській задавити и ôнъ стає зновъ господаремъ (газда) на своѣй землѣ.

Читай зъ увагою и любовію исторію свого народу. Она скаже тобѣ, якъ жили наши отцѣ,

дѣды, прадѣды, коли були свободнѣ, коли и якъ попали въ неволю и чого мы зъ ихъ житя научитися можеме.

Исторія — наука житя.

Якъ будеме знати свою исторію, отворить намъ ся свѣтъ передъ очима, увидиме свою правду, свою кривду, спознаеме свои права, и то, що намъ вредить (шкодить), а що намъ хосенъ принесе. Исторія покаже намъ, якъ маеме збудовати свою хату, а „въ своѣй хатѣ, своя правда и сила и воля".

ПЕРШІЙ ПЕРІОДЪ:

ПôДКАРПАТЯ ВЪ ЗЛУЦѢ ЗЪ КИѢВОМЪ. (ОДЪ VII. СТ. ДО р. 1031.)

I.

НАЙДАВНѢЙША ИСТОРІЯ НАШОѢ ЗЕМЛѢ.

Найдавнѣйшѣ жителѣ (мешканцѣ).

На тôй землѣ, де теперь Русини живуть, одъ Попрада ажъ до Кавказу и Чорного моря, двѣ тысячѣ зъ половиною рокôвъ тому назадъ жили вандровнѣ племена *Скитôвъ* и *Сарматôвъ*, що выпасали худобу на тôй богатôй землѣ. Они ходили зо своими стадами зъ мѣсця на мѣсце, ѣли мясо, кобиляче молоко и сыръ, жили на вандрôвныхъ возахъ и торгували зъ Греками. А тотѣ *Греки*, народъ освѣченый и богатый — припливали зъ *Греціи* до нихъ Чорнымъ Моремъ и осѣдали тамъ на побережу для торговлѣ.

А *славяньскѣ* племена жили тогды далѣ на пôвнôчъ межи Днѣпромъ и Вислою ажъ до Балтійского моря. Называлися они *Венедами*. А за ними далѣ на схôдъ *жили* Германы, або Нѣмцѣ.

Дакійско-Гетійска держава.

(293—104 по Хр).

Край надъ Дунаємъ и Тисою окруженый Карпатами займали 444 р. передъ Хр. пôсля свѣдоцтва Геродота такожъ Скиты. Одно ихъ племя зване *Сигины* було панующою верствою. Одъ нихъ пôшла назва мѣста Sógidunum, нынѣшный Сегединъ.

Доперва Цезаръ (45 р. пр. Хр.) говорить, що той край займають *Даки*, то є та мѣсцева людность, згадана Геродотомъ, историкомъ Грекôвъ. Они суть оселыми въ тôй землѣ хлѣборобами. Одъ нихъ пôшла назва *Дакія* для цѣлого краю. Межи 326 а 293 р. пр. Хр. зъ Молдавію прийшло до Дакіи войовниче племя *Гетôвъ* (Getae) и завойовало край Дакôвъ. Такъ повстала *Дакійско-Гетійска держава*.

Римскій историкъ Страбо каже, що державу творять Даки и Геты. Геты приялы бесѣду оселыхъ Дакôвъ и сотворили державу разомъ зъ поневолеными Даками. Они мали 200.000 армію, выкопували золото горѣшноѣ Дакіѣ и Семигороду, провадили торговлю Дунаємъ и Днѣстромъ. Ихъ держава сягала одъ Герцинськихъ гôръ, Альпъ ажъ до Днѣстра и Чорного моря. На чолѣ стоявъ король, а власть удержати помагавъ єму найвысшій священникъ Замольксисъ. Той Замольксисъ знавъ тайны свого уряду одъ Египтянъ и мовчавъ про нихъ передъ народомъ. Найбôльшѣ королѣ звалися *Боребистесъ*, 45 пр. Хр., *Скорило* (45—35), *Котисо*, що одружився зъ дочкою Августа, римского цѣсаря, та *Дурасъ* за Флявіѣвъ (69—71).

Але небавомъ яли Дако-Геты подъ королемъ *Декебаломъ* нападати на римску державу. Тымъ спровадили войну зъ Римлянами за цѣсаря Домиціяна. Война велася одъ 85—104 р. Цѣсарь Траянъ розбиває ихъ и займає столицю *Сармизекетузу* (Várhely) 104 р. по Хр. Декебаль зъ дружиною выпивають середъ пожежи столицѣ отруту. Замѣтне, що зъ помежи Дакôвъ племя *Языгôвъ*, переходить на сторону Римлянъ. Даки були невдоволенѣ зъ неволѣ, яку на нихъ вложили Геты и одомстилися своимъ завойовникамъ-па-

намъ своєю зрадою въ користь Римлянъ. Геты вывандровали за границѣ державы; Даки змѣнили давныхъ панôвъ Гетôвъ на новыхъ панôвъ, Римлянъ. Имена королѣвъ и племени Языгôвъ подсуває гадку, чи Даки не були Славяне, бо у Славянъ часто „Языкъ" означає народъ.

Дакія римскою провинціею.

(107—270).

Римляне утворили зъ Дакіѣ римску провинцію зо столицею Ульпія Траяна на мѣсце давноѣ Сармизекетузы. Геты забрали зъ собою богато пôдданыхъ Дакôвъ, коли уходили за Карпаты. Тотѣ пустѣ села и мѣста залюднили Римляне кольонистами. Тымъ часомъ Геты перейшли Семигородскѣ горы и непокоили Римлянъ нападами зо сходу. Разомъ зъ ними нападають германьскѣ *Карпы* и *Готы*. Они зайшли зо Скандинавіи до Чорного моря. Готы розбили цѣсаря Деція надъ Дунаємъ, де онъ наложивъ головою. Дале побѣчь Германôвъ выступають *Словяне* въ половинѣ III вѣку разомъ зъ нападаючими племенами изза Карпатъ. Римляне вкôнцѣ уступили зъ Дакіи и утворили на заходѣ провинцію Мезію и Панонію по обохъ сторонахъ Дунаю.

Словяньске розселеня.

Велике словяньске розселеня почалося тому тысячь зъ половяною лѣтъ, якъ нѣмецкѣ племена рушилися на полудне, а зо сходу прийшли на наши степы Гуны. Нѣмцѣ, званѣ *Ґотами*, замандрували надъ Чорне Море. Та на нихъ вдарила перша турецька дика орда Гунôвъ зо сходу. *Гуны* нагнали Готамъ великого страху и Готы кинулися утѣкати за Дунай.

Тогды починають розселюватися на вольныхъ мѣсцяхъ *Словяне.* Заходнѣ ихъ племена, Поляки, Чехи, Моравяне и Словаки посунулися на давнѣ

нѣмецькѣ землѣ за Вислою. Полудневѣ племена, зъ котрыхъ выйшли теперешнѣ Болгары, Сербы и Словѣнцѣ, рушили за Карпаты на Дунай на землѣ Балканьскѣ.

А схôдно-полудневѣ словяньскѣ племена, зъ котрыхъ выйшовъ нашъ народъ — посунулися зо своихъ старыхъ селищъ на полудне у наши степы. Звуться они *Антами*. Тотѣ Анты то прародичи русько-украиньского народу.

Анты — наши прародичи.

Въ першôй стрѣчѣ зъ Готами Анты розбили Готôвъ, але потôмъ король Готôвъ побивъ ихъ и взявъ у неволю князя Антôвъ, Божа, зо старшинами. Казавъ ихъ убити и розпяти на хрестахъ. Тогды Гуны взяли Антôвъ въ оборону и прогнали Готôвъ на захôдъ та поєдналися зъ Антами. Анты займають въ VI. столѣтю землѣ одъ Дону до Днѣстра. А коли полудневѣ Славяне перейшли Дунай—они посунулися на пôвнôчный захôдъ одъ Дунаю. Такъ въ VII. столѣтю (межи 600—700 роками) заняли тотѣ наши предки нынѣшну нашу *Подкарпатську Русь* ажъ до Дунаю *и Галичину.*

Живучи середъ войовничихъ народôвъ, привыкали Анты до войовничого житя, ходили на розбоѣ разомъ зъ Гунами и ихъ земляками Болгарами. А тотѣ Болгары були турецька орда. Они осѣли межи Дунаємъ и Тисою. Та якъ пересунулися на Балканъ и осѣли межи Словянами, змѣшалися зъ ними и передали имъ своє имя.

Айбо Анты одзвычаѣлися одъ газдôвства, одъ хлѣборобства, жили въ худобныхъ хижахъ та

стали воювати, якъ козаки. Не выступали збитою лавою, а лишъ умѣли несподѣвано ударити на ворога и зновъ розбѣгтися. Були проворнѣ, на всяку бѣду терпеливѣ, чудесно умѣли засѣстися, притаѣтися навѣть у водѣ. Поринаючи у воду, дыхали очеретомъ—тростиною, а ворогъ ихъ не бачивъ. Давалися у знаки Грекамъ, що сидѣли на березѣ Чорного Моря — и Греки имъ платили, абы нападали на Словенъ, що жили за Днѣстромъ, або на Волохôвъ, що жили у полуднево схôдныхъ Карпатахъ.

Пановання Аварôвъ.

Тымъ часомъ зо сходу надсунула нова орда *Аварôвъ або Обрôвъ*. Они побили Антôвъ и пустошили ихъ землѣ. Анты выслали до нихъ вызначного чоловѣка свого на имя Мезамира. Айбо тотъ Мезамиръ бувъ гордый и смѣливый, не стерпѣвъ аварскому каганови (старшому) и одповѣвъ смѣло и рѣзко на его самохвальбу. Тогды одинъ Болгаринъ намовивъ Кагана вбити Мезамира, бо ôнъ середъ Антôвъ у поважѣ и може ихъ пôдняти до бунту на Аварôвъ. Каганъ убивъ Мезамира — Анты заворушилися и воювали зъ Аварами, та они вдерлися зъ Волыня за Карпаты и взяли весь нашъ народъ у неволю.

Найстаршій лѣтописецъ Несторъ оповѣдае, якъ тотѣ Авары мучили наше племя Дулѣбôвъ на Волынѣ. Они запрягали наши жôнки по чотыри або пять до возôвъ замѣсть вола або коня и казали ихъ мущинамъ поганяти. „Були бо тотѣ Обры тѣломъ великѣ и умомъ гордѣ та погубивъ ихъ

Богъ: померли всѣ и не остався нѣ одинъ Обринъ, лишъ остала пословиця до нынѣ: згинули якъ Обры“ —каже тотъ лѣтописецъ. А згинули они у боротьбѣ зъ франконьскимъ цѣсаремъ Карломъ Великимъ надъ Рабою, де ôнъ 796 р. заложивъ Сходну Мархію, колыску пôзнѣйшоѣ Австріи.

Подѣлъ Славянъ.

Згинули Авары безъ слѣду, а наши прародичи далѣ жили на тôй землѣ, що нынѣ та ще до Дунаю досягали, а прозывали себе назвою *Словѣнъ*. Словѣнами называє тожъ лѣтописецъ Несторъ всѣхъ Славянъ и на Балканѣ и на Моравѣ и на Подунавію и на Вислѣ и на Днѣпрѣ и Ильменськôмъ озерѣ.

Одначе они стали дѣлитися на племена, що прибирали окремѣ назвы въ рôжныхъ областяхъ.

Пôвночносходна галузь Словянъ жила на горѣшнôмъ Днѣпрѣ, заходнôй Двинѣ и Волзѣ и творила чотыри племена: Кривичôвъ, Дреговичôвъ, Радимичôвъ и Вятичôвъ. Одъ Кривичôвъ и Дреговичôвъ выйшли нынѣшнѣ *Бѣлорусины*; одъ Радимичôвъ и Вятичôвъ—Великорусы, або *Москалѣ*. Они поширювалися далѣ на сходъ, заселюючи финскѣ землѣ, змѣшалися зъ ними и утворили нынѣшный москальскій народъ коло городу Москвы.

Антскѣ племена.

Полуднево сходна галузь (вѣть) Словянъ, давнѣ Анты, поселюєся въ области середнього и долѣшного Днѣпра, Дону, Днѣстра, Буга и по обохъ бокахъ Карпатъ. Надъ Днѣпромъ ажъ

до Росѣ повстає племя *Полянъ*, на захôдъ надъ Припетю племя: *Деревляне*. На схôдъ надъ Десною: *Сѣверяне*. На полуденнôмъ Днѣпромъ сидить племя: *Угличи*; на захôдъ надъ Днѣстромъ племя *Тывєрцѣ*; на пôвночъ одъ нихъ *Дулѣбы* надъ Бугомъ (познѣйше Бужане и Волыняне); въ нынѣшнôй Галичинѣ и за Карпатами племя *Хорваты*.

Назва Русь и руськiй народъ.

Назвою „Русь" именовано край Полянъ коло Киѣва. Въ лѣтописи Нестора вычисляєся межи племенами „руськоѣ" державы и тото осередне племя „Русь" зъ осередкомъ Киѣвомъ. Такъ и говориться тамъ и замѣсть: до Киѣва поѣхавъ — пишеся: на Русь поѣхавъ. Видно зъ того, що зразу тôлько мешканцѣ (жителѣ) Киѣва и околицѣ звалися „Русь".

Доперва якъ Киѣвъ ставъ столицею всѣхъ схôдныхъ славяньскихъ племенъ — назва Русь перейшла на цѣлу державу. Поволѣ, якъ Киѣвска Русь загортала бôльше и бôльше земель подъ свою руку — стали тотѣ землѣ зватися руськими. Всѣ племена, що пôдлягали Киѣву называлися „руськими" людьми, бо були пôддаными Киѣвскоѣ Руси. Такъ зъ тыхъ племенъ твориться одинъ великiй *руськiй народъ*. Тотъ руськiй народъ утворивъ въ VIII. столѣтю по Христѣ одну велику державу зъ Киѣвомъ столицею, яка називалася *Русею*. А громадяне тоѣ великоѣ державы безъ огляду на племена прозвали себе *Русинами*.

II.

ЖИТЯ РУСИНôВЪ ИЗЪ ПОГАНЬСКИХЪ ЧАСôВЪ.

Увôльненѣ одъ Аварôвъ полудневосхôднѣ славяньскѣ племена поширяли свои оселѣ на схôдъ до Азовского моря и на захôдъ до Дунаю. На Пôдкарпатю жило одно антске племя Бѣлыхъ Хорватôвъ, — якъ мы уже згадували — и розширило свои оселѣ ажъ до Дунаю.

Родове господарство.

Кождый рôдъ осѣдавъ окреме и живъ осôбно. Жили зъ хлѣборобства, а такожъ выпасали худобу, ловили рыбу и звѣря по лѣсахъ. Дуже любилися въ пчôльництвѣ, особливо въ лѣсовôй сторонѣ; пчолы водилися у выдовбуваныхъ въ деревѣ дуплахъ (бортяхъ), чи въ уліяхъ и такъ зимували. Земля довго була недѣлена. Господарили спôльно родинами; сины не дѣлилися, жили разомъ, а порядокъ дававъ одинъ старшій вѣкомъ. Ще недавно

въ нашихъ горахъ були такѣ великѣ недѣленѣ родины, душъ часомъ по 20 и по 30 въ однôй, що мали спôльне господарство.

Одежа.

Убиралися просто. Носили сорочки полотнянѣ и штаны, по верху свѣты, а часомъ ще й киреѣ (званѣ корзно). На ногахъ мали плетенѣ панчохы (штримфлѣ) и чоботы, або постолы зъ тонкоѣ шкôры сшитѣ на пôдошвѣ. Опоясовалися ремѣнными поясами, на якихъ носили ножикъ, гребенець и шкôряну (кожану) торбинку зъ огнивомъ и маленькимъ брускомъ до остреня. На головѣ мали шапку зо шкуры, або плетену зъ волокна.

Жôнки носили нашейники, сплетенѣ зъ дроту́, на головѣ шапочки або наголовники, обшитѣ рѣжными прикрасами. На вискахъ (коло скраней по обохъ бокахъ чола) вѣшали кôльця ажъ до грудей, якѣ звисали якъ косы. Богатѣ одягалися въ шовковѣ шатя, або мѣхи (футра), въ золототканѣ парчи,* опоясувалися коваными поясами. Обвѣшувались ланцюхами, дукатами, бидерами и золотыми гудзиками.

Звычаѣ.

Чужоземцѣ хвалять тогдѣшныхъ нашихъ людей за щирôсть и *привѣтнôсть*. Они ласкавѣ для чужоземцѣвъ, гостинно ихъ приймають и проводять ихъ дале, обы имъ не сталась яка шкода. Жôнки вѣрнѣ человѣкамъ такъ, що часто убивають себе,

* Парча — шовкова, цвѣтиста одежа.

якъ умирае чоловѣкъ. Дуже люблять свободу, не хочуть нѣкому служити, анѣ бути подъ чиеюсь властею.

Одну маютъ хибу, що дуже *незгодливѣ*, не хочуть слухати чужоѣ гадки, кождый тягне на свое и черезъ тото бувають межи ними суперечки та кровавѣ битки. У войнѣ одважнѣ и войовничѣ и нѣхто не могъ бы ихъ побити, якъ бы трималися разомъ (одностайно).

Вѣра.

До IX. столѣтя були они всѣ одноѣ *поганьскоѣ вѣры*. Почитали богами силы природы. Погодна була природа нашого краю — погодна була ихъ вѣра. Стара пѣсня зъ лемковскихъ горъ на Подкарпатской Руси каже, якъ повставъ свѣтъ по ихъ думцѣ. Три голубы сидять на яворѣ подъ небомъ посередъ моря и думають якъ свѣтъ сновати:

Коли не було зъ нащада свѣта,
Подуй же, подуй, Господи,
Изъ святымъ духомъ по земли!
Тогда не було неба, нѣ землѣ,
Ано лемъ було синье море,
А середъ моря зеленый яворъ.
На яворойку три голубоньки:
Три голубоньки радоньку радятъ,
Радоньку радятъ, якъ свѣтъ сновати:
„Та спустимеся на дно до моря
Та достанеме дробного пѣску;
Дробный пѣсочокъ посѣеме мы.
Та намъ ся стане чорна землиця;
Та достанеме золотый камень
Золотый камень посѣеме мы,
Т намъ ся стане ясне небойко,
Яане небойко, свѣтле сонейко,
Свѣтле сонейко, ясенъ мѣсячикъ
Ясный мѣсячикъ, ясна зорниця.
Ясна зорниця, дробнѣ звѣздойки.

Найвысшимъ богомъ почитали *Сварога*, бога неба, що выдававъ судъ божій надъ цѣлымъ свѣтомъ. Дале шанували (чествували) тыхъ богôвъ, одъ якихъ надѣялися добра або зла въ господарствѣ: *Перуна*, що посылае грôмъ и блискавку, *Сонце-Дажбога*, бога *Волоса*, що сокотить худобы, *Хорса звычайный другъ* пôдземного огню, та *Стрибога* бога вѣтру. Зъ богинь покланялися *Ладѣ*, богинѣ красы и любови, *Веснѣ и Хмарѣ*, а богиню смерти называли *Мареною*. У всѣхъ рѣчкахъ, жерелахь, болотахъ, лѣсахъ бачили (видѣли) божкôвъ и богинь: русалокъ, мавокъ, полѣсунôвъ, польовикôвъ и т. д. Окремъ сего почитали *Дѣда*, якъ бога роду. Вся природа була имъ рôдна. Та небавомъ пôдъ перскимъ вплывомъ стали дѣлити богôвъ на ясныхъ и темныхъ, неприхильныхъ чоловѣкови. Окрôмъ *Бѣлобога сонця*, вѣрили въ *Чорнобога*, бога-ночи *Дива*, якому служать темнѣ божки, дѣдьки и цикулики.

Обрядовѣ свята

Молилися богамъ надъ водою, пôдъ деревами. Святынь великихъ не ставили, тôльки пôдъ деревами строили каплицѣ, де складали жертвы зо звѣрятъ и рослинъ. Службу священника сповнявъ найстаршій зъ роду.

Якъ заблисла весна красна, выбѣгали зъ курнихъ хатъ и витали Весну пѣснями-веснянками, якѣ спѣвали хороводомъ, побравшись за руки. А поворотъ сонця до лѣта стрѣчали *святомъ Купайла* на нынѣшного св. Ивана, якъ въ нôчь папороть процвѣтае. Збиралися надъ рѣками, палили хворостъ, рѣща, (сухе галузя) и спѣвали пѣснѣ, ска-

чучи черезъ огонь. Молодѣ пары спознавалися тогды, ворожили собѣ долю, пускаючи вѣночки на воду и дружилися зо собою. Въ найкоротшій день, якъ сонце повертало на весну, святкували свято коляды, нынѣшного Рôздва. Тогды справляли на святъ вечеръ вечеру зъ 12 стравъ середъ снопôвъ. Бажали собѣ доброго урожаю и посѣвали зерно на щастя. Те свято тягнулося двѣ недѣлѣ до Щедрого Вечера. На тотѣ святки нащивляли себе и спѣвали пѣснѣ Колядки и Щедрѣвки, где славили богôвъ и щастя господаря та лицарськѣ походы своихъ князѣвъ.

На „Мертвецкій великдень“ поминали *померших*. Вѣрили, що душа не вмирає зъ чоловѣкомъ, а дале живе тамъ, где живъ покôйникъ, або йде до „навю“ або „Вирею“, себто до раю. Той рай красуєся вѣчною зеленею середъ яснoѣ погоды и и щастя. Ховаючи небѣщика, клали ему въ могилу страву и рѣчи потрѣбнѣ до житя. Тото все закопували зъ нимъ разомъ, або палили разомъ зъ покôйникомъ, складали попѣлъ у миску, або глечикъ (горнець) и засыпали землею.

Громадске житя.

До громадскоѣ справы сходилися старшѣ зъ родôвъ на пораду. Та рада називалась *вѣче*. Вѣче нараджувало и рѣшало, що треба. Кôлька родôвъ творило одно племя. На чолѣ племени стояли часомъ старшины, званѣ князями. Але они не мали великоѣ силы, бо всѣ справы рѣшала громада, вѣче. А князѣ мусѣли слухати громады. Тому до насъ не дойшло богато именъ тыхъ *князѣвъ*. При-

падкомъ зъ хроники Анонима довѣдуємеся про князя ужгородского *Ляборця*, або про князя *Менумрода*, що стоявъ на чолѣ Русинôвъ пôдъ хвилю приходу Мадярôвъ на Дунай.

Городы (замки).

Вôйска не було. А якъ треба було боротися, то кто дужій (здоровый), збирався зъ тымъ, що мавъ, ци зо списомъ, ци зъ мечемъ, на кони, ци пѣшій. Всѣ ишли боронитися, ци воюватися. Для обороны ставили *городы* (замки) середъ лѣсу, ци середъ болота, обкладати частоколомъ (плотомъ, паланкомъ). Або на высокôмъ шпилю ставили верху городъ, сыпали валы, копали ровы довкола, абы ворогъ не мôгъ приступити. Тамой и збирали въ небезпечный часъ своє майно, жѣнокъ и дѣтей и боронили одъ ворога. Въ спокôйнѣ часы тотѣ городы стояли порожнѣ, а люде жили собѣ по жихахъ на волѣ. Тôлько въ дакотрыхъ городахъ люде жили завсѣгди, особливо заможнѣйшѣ, богатѣ купцѣ. До городôвъ приходили чужѣ купцѣ на торги и привозили товары. Такѣ городы на нашôмъ Подкарпатю були *Мукачѣвъ* и *Ужгородъ* для племени Бѣлыхъ Хорватôвъ, що жили по тôмъ боцѣ Карпатъ.

Такъ жили собѣ наши предки племенами окремо. Кождый знавъ лишъ свою околицю, свôй городъ. Одно племя творило зъ часомъ собѣ кôлька такихъ городôвъ. А кожде племя жило въ своѣй землѣ своимъ житямъ. За Днѣпромъ Сѣверяне мали городъ Черниговъ и Періяславъ ; надъ Днѣпромъ Поляне мали городъ Киѣвъ ; на заходъ Де-

ревляне мали городъ Искоростень; на Волынѣ Дулѣбы мали городъ Червень, Луцькъ, Белзъ, а Бѣлѣ Хорваты въ Галичинѣ Звенигородъ коло Львова и Плѣснеско коло Золочѐва

Перша держава.

Зъ тревоги передъ нападами сусѣдôвъ яли племена захôднѣ Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты єднатися въ одну державу. Они побудовали надъ Бугомъ рядъ городôвъ, якѣ называлися одъ города Червеня Червеньскими городами.

Такъ повстала *перша наша держава* въ VII—VIII столѣтю. То була держава оборонна, передъ напастями кочовыхъ племенъ.

Повстаня Киѣвскоѣ державы.

Одначе осередкомъ всѣхъ племенъ ставъ *Киѣвъ надъ Днѣпромъ*, городъ Полянъ, що называли себе *Русь*. Заложивъ єго князь ихъ Кий, звôдси назва Киѣвъ городъ. Одъ непамятныхъ часôвъ видко, що туй жило богато людей, а зато, що туй сходилися двѣ великѣ рѣки: Днѣпро зъ Припетю и Десна.

Въ тотѣ часы сухихъ дорôгъ не було богато, а рѣкою люде йшли, куди треба. За то тыми рѣками приходили купцѣ всѣхъ племенъ до Киѣва. Богатѣ Кияне, званѣ боярами, держали собѣ сильныхъ одважныхъ военныхъ людей. Они сокотили ихъ добро передъ напастями въ городѣ и на дорозѣ въ чужѣ краѣ. Такъ то повстало въ Киѣвѣ войсько, яке боронило Киѣвъ одъ сусѣдôвъ. На чолѣ того войска стоявъ князь, выбраный Киянами. Те войско звалося дружиною.

Та дружина зъ боярами и княземъ на чолѣ не тôлько боронила Киѣва, але ходила на сусѣднѣ волости и землѣ набирати добичи. Сусѣднѣ племена згодилися платити князеви й дружинѣ „за миръ“, що року данину, абы охоронитися одъ нападôвъ.

За тото киѣвскѣ князѣ Руси мали боронити ихъ одъ сусѣдôвъ, заводити безпечнôсть и карати розбôйникôвъ. Они обходили всѣ пôдручнѣ землѣ що року зимою, одбирали дань и ставили свою залогу. Небавомъ и другѣ дальшѣ племена якъ Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты, бачучи користь, приставали платити Киѣвскому князеви Руси дань за охорону одъ сусѣдôвъ и за торговлю зъ Киѣвомъ. Отакъ повстала зо всѣхъ племенъ *руська держава зъ Киѣвомъ столицею.*

На весну князѣ и бояре всѣхъ племенъ разомъ зъ купцями сходилися въ Киѣвѣ. Складали свои товары на човны, везли Днѣпромъ, черезъ Чорне Море до Царгороду, до Грекôвъ. Тамъ за свои мѣхи, медъ, збôже и иньшѣ сырôвцѣ доставали дорогѣ шаты, золотѣ уборы (парчѣ), вино й усяке корѣня.

Походы на чужѣ землѣ.

Не вдоволяючись данею зъ своихъ земель, киѣвскѣ князѣ ходили войною на далекѣ, богатѣ краѣ по добичу. Разомъ зо всѣми племенами ходили на Царгородъ и землѣ грецкѣ въ Крыму и Малôй Азiи. Ходили на Кавказъ, на Каспiйске Море й на Перзiю.

Якъ добули добычу, всѣ племена, що брали участь въ походѣ, дѣлилися. Якъ добули право на

кращу торговлю зъ Царгородомъ, всѣ племена хоснувалися правомъ и ставали богатшими.

Маеме въ лѣтописи записано, що на такій *походъ на Царгородъ* въ 906 р. пôдъ киѣвскимъ княземъ Олегомъ ходили разомъ зъ Полянами, Сѣверянами, Деревлянами, Дулѣбами и Бѣлѣ Хорваты, то е наши предки, що сидѣли по обохъ стокахъ Карпатъ. Зато до нынѣ въ однôй колядцѣ спѣвають наши люде, якъ нашъ князь бье на Царгородъ — а царь ся дивуе, хто то воюе. Царь высылае ему миску червѣнцѣвъ, золоту зброю, красну панну, а онъ не слухае, лишъ бье тай бье на Царгородъ и его добувае. Наши прародичи складали ту пѣсню про свôй походъ на Царгородъ зъ киѣвскими князами:

Покуйме собѣ мѣдянѣ човна,
Мѣдянѣ човна, золотѣ весла.
Ой пустимеся на тихій Дунай
Долôвъ Дунаемъ подъ Царгородъ.

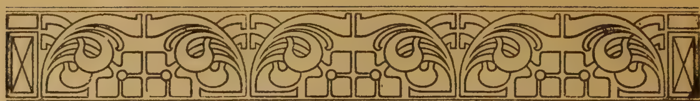
Наши предки въ походахъ Киѣва.

Киѣвскій князь Олегъ ишовъ Днѣпромъ у походъ. А наши предки *Бѣлѣ Хорваты* ишли Дунаемъ пôдъ своимъ княземъ и злучилися зъ дружиною и човнами князя Олега на Чорнôмъ Морю та вдарили разомъ на Царгородъ.

И тогды Олегъ на чолѣ всѣхъ руськихъ племенъ ставувъ пôдъ Царгородомъ, примусивъ цѣсаря зложити богату дань и допустити Русинôвъ всѣхъ племенъ до торговлѣ въ Царгородѣ. На знакъ побѣды прибивъ кованый щитъ Руси на царгородскôй брамѣ.

И зъ того часу стала славна наша держава, всѣ племена зъєдналися пôдъ руку Киѣва и назвали себе Русею. Они завели торговлю зъ Греками, Перзами. Арабами та Хозарами, що фили на сходѣ. Они стали богатѣти, украшати городы палатами и городами. До Киѣва яли ся навѣдовати чужѣ купцѣ и привозити свои товары на обмѣну.

Передъ нашимъ народомъ дрожали тогды сусѣды, кланялися передъ кождымъ Русиномъ и вымовляли наше имя зъ честею и пошаною.

III.

СТАРИННА КУЛЬТУРА НАШОГО НАРОДУ.

Одъ найдавнѣйшихъ часôвъ, якъ історія памятає, наши предки дали себе спôзнати народомъ привязанымъ до постойныхъ осель. Они мали свою землю, свои звычаѣ и обычаѣ, свои пѣснѣ, свою окрему религію и свои обряды. Однымъ словомъ обявили себе народомъ, що має свою культуру.

Наша духова культура

Зъ гнѣзда всеѣ индоевропейскоѣ расы зъ Индіи принесли они вѣру въ силы природы, якѣ почитали богами. Тотѣ боги якъ въ Индіи були силами, якѣ чоловѣкови анѣ не шкодили, анѣ не помагали. Дивилиси давнѣ наши прародичи на природу, якъ дѣти подивляли єѣ силу и красу. Щойно Перзы научили ихъ одрѣжняти Бѣлобога, прихильного, одъ Чорнобога, ворожого людямъ. Такъ повстала вѣра въ Дажбога и бога Дива, що

бються зо собою о власть надъ чоловѣкомъ. Свѣтъ богôвъ подѣлився на ясныхъ и темныхъ богôвъ, якъ въ Перзіи, люде приносили имъ жертвы, спѣвали пѣсень, уладжували въ честь ихъ свята, щобы ихъ прихилити до себе. Такъ повставали пѣснѣ обрядовѣ, щедрôвки и колядки та посмертнѣ голосѣня. До кождого свята потрѣбна була музика: до музики уживали трубы, гуслѣ, бубнôвъ, свирѣли, дудъ та иньшихъ инструментôвъ.

Выразъ нашоѣ давнины.

Зъ давенъ давна торговали наши предки зъ Греками и зо сходомъ. Купували одъ нихъ тканѣ взорами матеріи, украшенѣ вазы (горцѣ), чудово рѣзбленѣ рѣчи зъ мармору и каменя, ковтки и нашейники та наголовники, робленѣ зъ золотыхъ або срѣбныхъ протикôвъ (филигранъ). Цѣлыми столѣтями подивляли наши предки красу сходу и собѣ пробували творити краснѣ рѣчи. Такъ пôдъ впливомъ перского сходу повставъ у насъ орнаментъ, то є: взоры до вышивокъ на шатю и окрасахъ хижъ. Любувалися въ красной зброѣ добутой на сходѣ або въ Греціи. Одъ Грекôвъ и сходныхъ народовъ училися спозирати на свѣтъ та житя.

Словомъ: столѣтями творився у нашихъ предкôвъ той смакъ, та нѣжнôсть, та тонкôсть, якими одзначаєся теперь наша пѣсня, нашъ орнаментъ, и нашъ свѣтоглядъ. (У пословицяхъ фильозофія). Черезъ тото нашъ народъ, хочъ онъ ставъ без-

грамотный, держиться середъ чужихъ при своѣй мовѣ и звычаяхъ, бо тѣ выробились столѣтями.

Христіянство.

Черезъ свою культуру давнѣ Русины не противилися поширеню новоѣ христіянскоѣ вѣры зъ Греціи на Руси. Старѣ мудрецѣ Греки не ширили єѣ огнемъ и мечемъ. Вѣра въ ясныхъ и темныхъ богôвъ приготовила почву христіянству. Єго приймали перше богатѣ купцѣ, що ходили до Византіи и бачили блескъ и величъ Службы Божоѣ. Священники прийшли до насъ зъ Греціи. Они приспособляли новѣ христяньскѣ свята до давныхъ поганьскихъ. А именно: свято Коляды зойшлося зъ Рôздвомъ Христовымъ, свято Весны зъ Воскресенямъ Христа, свято Купала изъ св. Ивана. Нарôдъ спѣвавъ дале свои поганьскѣ пѣснѣ и справлявъ игрища, якъ за поганьскихъ часôвъ. Зъ часомъ вставлявъ на мѣсце Лады имя Богородицѣ, на мѣсце Перуна св. Илію, на мѣсце Сонця-Іисуса Христа або св. Миколая, на мѣсце Сварога Господа-Бога. Тай темныхъ богôвъ заступили христіяньскѣ дѣтьки, чорты и бѣсы зъ Люциперомъ на чолѣ

Дороги христіянства.

На Кієвску Русь прийшло христіянство просто зъ Византіи, яке въ IX ст. принято за державну вѣру. Ай до насъ на Пôдкарпатску Русь йшло оно вже въ VIII. столѣтю черезъ велико-моравську

державу. Два Греки зъ Сальоники, *св Кирило и Методій*, висланѣ цѣсаремъ грецкимъ, принесли нову христіянску вѣру. Окремъ того принесли ще

письмо, якимъ стали писати церковнѣ книги на славяньскôй мовѣ. Лѣтописецъ Храбръ пише, що передъ принятямъ христіянства Славяне не мали

книгъ. Але мали свое *письмо*, зване рунами, писане чертами и рѣзами. Тыми рунами вырѣзували имя кождого бога у своихъ храмахъ Полабскѣ Славяне. Ревнѣ св. апостоли Кирило и Методій выдумали азбуку для славяньскоѣ мовы. Нею написали першѣ книги христіяньскоѣ вѣры въ зрозумѣлôй мовѣ. Послухайте, якъ оно сталося.

Панонія.

Передъ приходомъ Угрôвъ (Мадярôвъ) край надъ Дунаемъ окруженый Карпатами и Альпами назывався Панонія. Коли нѣмецко-франконьскій цѣсарь Карло Великій при помочи славянъскихъ князѣвъ Панонія розбивъ Аварôвъ надъ Рабою въ 796 р., утворилися вольнѣ князѣвства Славянъ, якѣ зайняли бôльшу часть Панонія. Кожде племя творило свою державу пôдъ проводомъ своихъ князѣвъ, не дбаючи за сусѣда. Въ Семигородѣ жили Волохи, межи Дунаемъ а Тисою Бонарь, межи Тисою а Попрадомъ, на Подгорѣ *Бѣлѣ Хорваты*, наши прародичѣ, На заходъ Словѣны або Словаки по обохъ бокахъ Дунаю, за Савою Чорнѣ Хорваты. На заходъ одъ Панонія осѣли Морявяне и Чехи,— а за ними вже були нѣмецькѣ племена.

Велико-моравска держава.

Нѣмецкѣ королѣ яли напирати на захôдныхъ Славянъ Чехôвъ и Морявянъ. Они насилали нѣмецкихъ священникôвъ ширити латиньску христіяньску вѣру. Тотѣ священники робили ихъ залежниками одъ нѣмецкого епископа въ Пассавѣ. Славяньскѣ племена поєдналися зъ собою и яли творити свою державу, обы оборонитися передъ Нѣмцями.

Такъ утворилася на заходѣ въ половинѣ IX. столѣтя *велико-моравска держава* пôдъ трома князями: Моймиромъ, Ростиславомъ и Святополкомъ, що наступали по собѣ. Они пôдгорнули пôдъ свою власть и Словакôвъ въ Панонiи на повнôчнôмъ березѣ Дунаю. А на пôлуденнôмъ березѣ въ околицѣ Болотного озера було окреме князѣвство славяньске пôдъ княземъ Коцельомъ. Щобы увольнитися одъ нѣмецкоѣ верховлады, тотѣ князѣ Ростиславъ и Коцель пôслали до грецького цѣсаря Михайла II (856—867) послôвъ, мовлячи:

— „Земля наша хрещена, та не є у насъ учителя, щобы насъ учивъ и переложивъ святѣ книги. Мы не розумѣєме нѣ грецкоѣ, нѣ латиньскоѣ мовы. То пошли намъ, Господине, такихъ учителѣвъ, що можуть провѣдувати слово боже на нашôй мовѣ". Цѣсарь Михайло за порадою свѣтлыхъ мужôвъ загнавъ имъ Константина и Методiя, синôвъ грека Льва, що знали славяньску мову зъ Солуня, де мешкали такожъ Славяне.

Дѣяльнôсть Кирила и Методiя.

Константинъ зложивъ азбуку зъ грецького скорописного письма названу *глаголицею*, и оба братя переложили евангелiє и апостола, псалтирь и октоихъ та другѣ книги потрѣбнѣ до богослуженя на староболгарску мову, що тогды була въ Солуни. Але ту мову розумѣли якъ близьку собѣ всѣ Славяне. Оба братя голосили слово боже на зрозумѣлôй мовѣ середъ Славянъ въ Моравiи и въ Панонiи, та установляли священникôвъ зъ межи Славянъ черезъ сорокъ мѣсяцѣвъ одъ 863 р.

Нѣмецкѣ священники донесли до папы, що тотѣ два братя ширять єресь, впроваджуючи славяньску мову въ богослуженя. Тогды вôзвавъ ихъ папа Николай до себе и оба братя выбралися до Риму черезъ краину Коцеля, де оставили славяньскѣ книги и своихъ учениковъ.

Затвердженя папы.

Новый папа Гадріянъ приявъ обохъ братôвъ тымъ бôльше, що Константинъ принѣсъ мощи св. Климентія зъ Крыму зъ собою до Риму. Они одправили богослуженя въ римскихъ церквахъ на славяньскôй мовѣ и достали признаня папы на свои переклады святыхъ книгъ. Константинъ пôдъ именемъ Кирила вступивъ въ черцѣ до монастиря въ Римѣ, а Методія именувавъ папа Иванъ VIII. архіепископомъ паноньскимъ и моравскимъ. Тому Методієви архіепископови въ Паноніи пôдлягали епископи, якихъ було по свѣдоцтву арх. Пилигрима (зъ 980 р.) *сѣмъ* передъ приходомъ Мадярôвъ.

Христіянство въ Паноніи.

Славяньске богослуженя розширилося въ Болгаріи и въ цѣлôй Паноніи сто лѣтъ скорше, поки приняла христіяньску вѣру Киѣвська Русь. Наше племя въ Паноніи, Бѣлѣ Хорваты, могли христіяньску вѣру приймати ôдъ двохъ сусѣдôвъ: одъ Словаковъ и одъ Болгаръ, що жили межи Тисою и Дунаемъ. Ихъ князь Борисъ приявъ крестъ 860 р. зъ рукъ того самого Методія ще передъ приходомъ ихъ до Моравіи. И коли Мадяре перейшли поганьску Русь до Паноніи, то наши

предки вже були христіянами и мали свое славяньске письмо въ церковныхъ книгахъ.

Письмо и мова церковныхъ книгъ.

Першѣ церковнѣ книги писалися *глаголицею*, то есть азбукою зложеною Константиномъ зъ грецкого скорописного письма. Вѣдавъ ученикъ Методія Климентъ зложивъ нову азбуку на основѣ другого рода грецького письма, звану *кирилицею*. Тою азбукою писалися потомъ всѣ книги на славяньскôй мовѣ у всѣхъ племенъ. Тота азбука задержалас до нынѣ. Мова тыхъ книгъ була мовою давныхъ Болгаръ зъ Македоніи, звôдки походили оба апостолы Славянъ, Кирилъ и Методій. Та мова называеся нынѣ *старославяньскою мовою* и нею одправляеться богослуженя у схôдной церквѣ. Та схôдна церква, якъ бачимо, була заснована въ звязи зъ Римомъ, коли ще не було розколу. Тогды була одна *католицка вѣра* голошена на латиньскôй, грецкôй и славяньскôй мовѣ середъ народôвъ Европы пôдъ проводомъ папы, якъ головы церкви и наслѣдника Христа въ Римѣ.

IV.

ПРИХОДЪ МАДЯРОВЪ НАДЪ ДУНАЙ.

Мадяре або Угры.

Жовтошкуре кочеве племя Мадярôвъ жило, якъ иньшѣ дикѣ племена на степахъ Азіи, межи Иртишемъ, Аральскимъ озеромъ и Каспійскимъ моремъ. Они були низького росту. Мали глубоко всадженѣ очи и стрижене волосся. Не мали постойныхъ осель, не управляли землѣ — тôлько выпасали скотъ. Цѣле житя переводили на коняхъ. Нападали на ворога нечайно. Якъ не пôддався, удавали утечу. Коли явъ ихъ доганяти, то верталися и розбивали его. Ѣли мясо, пили кровь убитыхъ звѣрятъ и кôньске молоко. Щобы набрати одваги, ѣли серця убитыхъ ворогôвъ.

Вандрôвка Мадярôвъ.

Притисненѣ другимъ дикимъ племенемъ Печенѣгôвъ, кочевикôвъ зо сходу, рушили Мадяры изъ Азіи черезъ браму народôвъ коло 830. р. у Хозарске царство. Хозаре воювали зъ Печенѣгами, за то наймили собѣ мадярску орду и поселили еѣ межи Дономъ и Днѣпромъ. Але й тамъ найшли

ихъ Печенѣги, розбили ихъ и погнали дале. Пôсля лѣтописи Нестора з'явилися Мадяре въ 880 р. *пôдъ Кіѣвомъ* и остановилися на горѣ, званôй опôсля угорскою. Туй прийшло до битвы межи Мадярами и Русинами пôдъ княземъ Олегомъ. Олегъ розбивъ ихъ, якъ наемникôвъ Хозарôвъ. Олегъ стокмився зъ ними, що будуть граничною сторожею на пôвнôчной и полудневôй границѣ руськоѣ державы. Тому Олегъ подѣливъ ихъ на двѣ части и перепустивъ ихъ безъ перепоны, однихъ на пôвнôчъ, другихъ на полудне.

Походъ Угрôвъ черезъ Русь.

Одна орда Угрôвъ пошла черезъ лѣсы на пôвночну границю руськоѣ державы до болотнистоѣ и зимноѣ *Финляндіи* та Ингріи, де они нынѣ живуть пôдъ назвою Финляндцѣвъ. Друга орда въ числѣ 100.000 Угрôвъ зъ жôнками и дѣтьми подалася на полудневѣ границѣ руськоѣ державы *въ Панонію* де було досить мѣсця на поселеня. Для проведеня ихъ до Панонiи давъ Олегъ имъ на провѣдникôвъ Русинôвъ. Русины згодилися вандрувати и шукати щастя въ новôй землѣ пôдъ тою умовою, що они будуть уживати рôвныхъ правъ зъ Уграми. Для певноѣ поруки Олегъ оженивъ начальника Мадярôвъ. Арпада зъ одною руською княжною, дочкою князя одного зъ руськихъ племенъ.

На основѣ сего договора, якъ описуе анонимный нотарь короля Белѣ, рушили кочовѣ Угры *пôдъ проводомъ Русинôвъ до Панонiи* черезъ городы червеньскѣ Дулѣбôвъ и Бѣлыхъ Хорватôвъ. Князѣ тыхъ племенъ прийняли ихъ подарками и гостили

ихъ одинъ мѣсяць та провели ихъ черезъ горы Карпаты въ Панонію.

Подчасъ приходу Мадярôвъ були надъ Дунаемъ такѣ державы: На заходѣ до Рабы и Нѣтры сягала *велико моравска держава* пôдъ княземъ Святополкомъ. Межи Дравою и Рабою *славяньска держава* князя Привины пôдлегла Нѣмцямъ зо столицею Мизабургъ. Межи Дунаемъ и Тисою була *болгарска держава* пôдъ княземъ Заляномъ. Межи Тисою и Карпатами въ Семигородѣ *русько-волоска* держава князя Менумрода. Межи Нѣтрою и Тисою *держава Бѣлыхъ Хорватôвъ* пôдъ княземъ Ляборцемъ. Держава Бѣлыхъ Хорватôвъ не стояла ще въ звязи зъ Киѣвською руською державою Олега, хочъ Бѣлѣ Хорваты були одного кореня зъ руськими племенами. Якъ Мадяре зъ Русинами перейшли Карпаты, усѣ тотѣ князѣ наддунайскихъ державъ не злучилися разомъ до обороны, тôлько кождый зъ окрема боронивъ своеѣ землѣ самъ.

Перший станувъ до бою князь Бѣлыхъ Хорватôвъ *Ляборець*. Розбигый Мадярами наложивъ головою. А Мадяре пôшли далѣ и осадовилися по лѣвôмъ березѣ Тисы надъ рѣками Темешъ, Бега, Кеврешъ и Марошъ. Стотисячна орда зъ жôнками и дѣтьми и стадами розсѣлася на широкихъ пасовискахъ, де выпасали свои конѣ, живучи зъ грабѣжи и войны. Небавомъ розбили велико-моравску державу, стали нападати на Нѣмеччину, Италію, Македонію та стали пострахомъ сусѣдôвъ.

Житя Русинôвъ въ новôмъ ладѣ.

Русины, якѣ прийшли зъ Мадярами, поселилися межи Русинами, якѣ давно жили въ пов-

ночнôй Угорщинѣ, а котрѣ называлися въ той часъ Бѣлыми Хорватами. Прийшлѣ Русины построили собѣ городи побôчъ давныхъ городôвъ, — славный ихъ городъ *Оросваръ* (руськiй городъ — стоявъ недалеко Братиславы). Прибувшѣ Русины приняли вѣру Христову схôдно-славяньского обряду, утвореного Кириломъ и Методiемъ. Якъ Олегъ пôднявъ похôдъ на Царгородъ 907. року, зôбралися Пôдкарпатськѣ Русины и поплили Дунаемъ помагати Олегови. Зъ договору Олега зъ грецькимъ цѣсаремъ користають межи иншими племенами и Подк. Русины. Они достали свою пайку добичи и могли торгувати зъ Царгородомъ, якъ и другѣ руськѣ племена. Тымъ способомъ перша емиграцiя Русинôвъ за Карпаты скрѣпила руське племя Бѣлыхъ Хорватôвъ, роздѣленыхъ на дрôбнѣ княжества родового ладу. Границѣ межи Русинами а Уграми були оддѣленѣ валомъ на повночнôмъ стоцѣ Дунаю и Тисы. Тотѣ вали удержалися еще за династiи угорскоѣ Арпадовичôвъ ажъ до нападу Татарôвъ

Житя Угрôвъ.

На дворѣ Арпада и его наслѣдникôвъ говорили руськoю мовою, бо его жôнка и невѣстка були руськими княжнами. Руська мова була мовою образованыхъ, мовою великоѣ державы, вищою одъ убогоѣ на слова бесѣды мадярського кочового племени, яке не мало ще за собою означеныхъ державныхъ границь, не мало своеѣ хаты на землѣ, живучи циганьскимъ ладомъ.

Мадярска мова — зеркало исторiи.

Доказомъ бѣдности мадярскоѣ мовы есть понадъ 2000 слôвъ, якѣ Угры взяли живцемъ зъ

руськоѣ або другихъ славяньскихъ мовъ на означеня понять первѣстноѣ культуры. Будучи кочовымъ племенемъ, училися одъ Славянъ управляти землю, тому взяли назвы яринъ, деревъ, збôжа и всѣхъ знярадôвъ управы землѣ одъ Славянъ *). Значитъ културы вчилися Мадяре одъ Славянъ, якѣ були вже давно осѣлымъ народомъ. *Славяне* отже були ихъ *учителями земледѣля на Угорщинѣ.*

Окремъ сего Угры приняли одъ Славянъ назвы зъ области промыслу и ремесла, що вязався зъ управою землѣ. Затото взяли одъ насъ и одъ Славянъ такѣ слова:

паленка—palinka, млинъ—malom, млинарь—molnár, ковачъ—kovács, ткачъ—takács, швецъ-чижмадѣй—csizmadia клепачъ—kalapács колачъ—kalács, квасъ—kovász и т. д. Одъ Русиновъ училися называти ростины и звѣрята, що жили въ новôй землѣ, до якоѣ прийшли. Звôдти взялися въ мадярской мовѣ слова: медвѣдь—medve, буйволъ—bivaly, пава—páva, воробець—veréb, ворона—varju, сука—szuka, сорока—szarka, голубъ—galamb, павукъ—pók, выдра—vidra, блоха—bolha, рôй—raj, и т. д. Зъ того видно, що Русины учили ихъ дивитися на явища природы, якъ мати учить дѣтину.

Одъ Русиновъ и Славянъ приняли Мадяре и слова зъ области организованоѣ военноѣ штуки, а именно: бôй—baj, бôйникъ—bajnok, ѣздарь, уздарь, гуздарь—huszár, половець—

---

*) Такѣ слова е: коса—kasza, граблѣ—gereblye, ярмо—рокъ—ugorka, борозда—barázda, колосъ—kalász, лопата—lapát, villa, подкова—patkó, бôбъ—bab, сôль—só, диня—dinnye, огôjárom, рожъ—rozs, сѣно—széna, ведро—veder, ленъ—len, вилы—saláta, капуста—káposzta, олѣй—olaj, ясла—jaszol, палиця—retek, черешня—cseresznye, букъ—bük, яворъ—javor, салата гнôй—ganaj, солома—szalma, слива—szilva, рѣпа—répa, редька pálcza, гать—gát, гатити—gátolni. сокира—szekercze, борона—borona, саны—szán, макъ—mak, цеберъ—cseber, сито—szita. решето—rosta, сѣчкв—szecska, череда—csorda.

palócz, воевода—vajda, ходъ, походъ—had, хôдный—hadnagy, витязь—vitez, пушка—puska, колпакъ—kalpag, чеканъ—csákány сабля—szablya, бодръ—bátor, трембита—trombita, варта—varta, стража—sztrázsa, порохъ—por. Тото показуе, що доперва Славяне провчили ихъ провадити войны не ватагами, а организованою збройною силою.

На якôмъ низькôмъ степени культуры прийшли Угры до Паноній, показують слова зо щоденного житя, якѣ мусѣли взяти одъ Русинôвъ и Славянъ. Не мали своихъ словъ на такѣ понята, якъ: бесѣда—beszéd, обѣдъ—ebéd, вечера—vacsora, печенье—pecsenye, солонина—szalona, ковбаса—kolbász, каша—kasa, жиръ—zsir, пара—para, искра—szikra, губа—gomba, галати—gondolni, мовити—mondani, прати—pőrölni, чудуватися—csudálkozni, и т. д. Русины, загаломъ Словяне, учили ихъ товариского житя и устрою оселѣ, на що указують слова на такѣ понятя: братъ—barát, баба при родинахъ: bába, милость—malaszt, сусѣдъ—szomszéd, слово—szó, мова—mondás, залог—zálog, бритва—borotva, дорогий—drága, середа—szerda, четвертокъ—csütörtök, пятокъ—péntek. Дале переняли такѣ назвы якъ: нога, лаба—láb, слуга—szolga, неволя—nyavalya, иго—iga, рабъ—rab, грубый—goromba, горбатый—görbe короткій—kurta, чистый—tiszta, простый—paraszt, пустый—puszta и т. д. Якъ кочовый народъ взяли одъ Русинôвъ назвы зъ устрою оселѣ: колиба—koliba, дворъ—udvar, пивниця pincze, корчма—korcsma, кухня—konyha, обручъ—абрончъ, канга—kályha, улиця—utcza, потôкъ—patak, човень-човникъ—csónak, лодка—ladik, дрôтъ—drót, ярокъ—árok, холмъ—halom, стôлъ—asztal, обволокъ—ablak, цугаръ—pohár, вилка—villa, рама—ráma, таблиця—tábla, клѣтка-калѣтка—kalitka, ланцъ—láncz, моззѣръ—mozsár, олова—ólom, кôшъ—kas, и т. д.

Тотѣ всѣ слова взяли Мадяре на тѣ понятя, якихъ они не называли по своему, бо жили якъ дика орда въ степахъ.

Они не мали навѣть найпершихъ родинныхъ понять, (якъ братъ, милость), не жили въ хижахъ, тôлько на возахъ, не варили, нѣ пекли стравъ, не мали нѣякого суспôльного устрою, не мали товариских зносинъ зъ сусѣдами, однымъ словомъ були ордою на найнищôмъ степени културы. Щойно

Русины нагнули Мадярôвъ до тихъ примитивныхъ способôвъ житя, що знаменуеть осѣлый народъ.

Привчивши Мадярôвъ жити по людски, управляти землю, провадити войну организованою силою, займати постойнѣ оселѣ — насадили имъ **Христову вѣру славянського обряду.**

Слова зъ обряду нашоѣ вѣры: Богъ-истина—Istenem, святый хрестъ—szent kereszt, ангелъ—angyal, пекло—pokol, книга—könyv, образъ—ábrázat, свята вечера—szent vacsora, християнинъ—keresztény, поганинъ—pogány, пôпъ—pap, олтаръ—oltár, епископъ—püspök, корочунъ, найкоротшій день въ роцѣ на Рôздво, вказують на тото, що религію якъ и усю культуру дали имъ Русины разомъ зъ другими Славянами.

Славяне отже творили первѣстну культуру середъ тоѣ невеличкоѣ орды Мадярôвъ въ числѣ 100.000, що прійшла зъ дикоѣ степовоѣ Азіи въ Панонію щастя шукати.

V.

ОРГАНИЗАЦІЯ ДЕРЖАВЪ ОБОХЪ НАРОДОВЪ.

Буйнôсть руськоѣ державы.

Руська держава въ X. столѣтю вызначалася молодымъ розмахомъ. Великѣ князѣ Олегъ, Игорь и Святославъ простягнули еѣ границѣ до Волги, Ильменьского озера, Кавказу и Дунаю. Зъ Киѣва йшли торговельнѣ дороги: одна долѣ Днѣпромъ

черезъ Чорне море до Царьгороду, друга горѣ Днѣпромъ черезъ Новгородъ на Балтійске море.

Великій князь *Олегъ* (879—914) бувъ мудрый, хитрый и завзятый. Онъ приеднавъ до Кіѣвского князѣвства чимало славяньскихъ племенъ, кого силою, кого хитрощами, кого намовою. Такъ зъеднавъ всѣ антскѣ племена межи ними и Бѣлыхъ Хорватôвъ, нашихъ предкôвъ въ одну руську державу.

Игорь (914—946) ходивъ фльотою на Царьгородъ и на Каспѣйске море.

По смерти Игоря правила руською державою его жôнка княгиня *Ольга* за малолѣтного сына Святослава, она пріяла христіянску вѣру. Тому церква вызнала еѣ святою.

Сынъ еѣ *Святославъ* (946—960) бувъ лицарь зъ крови и кости. Якъ ишовъ на котрый край, сповѣщавъ напередъ: Иду на васъ!

Тотъ Святославъ хоробрый розбивъ державу Хозарôвъ и Болгаръ на Волзѣ и на Дунаю протягнувъ границѣ одъ Волги до Дунаю и поставивъ руську державу на вершокъ силы и славы. Потôмъ пойшовъ на Царьгородъ.

Перемишлѣды въ захôдной Руси.

По смерти Олега кіѣвскѣ князѣ—Игорь и Святославъ—звертали всю свою увагу на схôднѣ и и полудневѣ границѣ руськоѣ державы. Они поширили ихъ по Волгу и Кавказъ. Тымчасомъ захôднѣ племена Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты памятали про свою незалежнôсть давныхъ городôвъ Червеньскихъ и перестали платити дань Кіѣву та ему пôдлягати. Та не мали силы сами безъ

Киѣва устояти проти напору зъ заходу. Середъ захôдныхъ Славянъ по смерти Святополка упала велико-моравска держава, а стало творитися *ческе князѣвство*. Князь Боживой, охрещеный Методіемъ, зъедкавъ всѣ племена ческѣ и давъ починъ ческому князѣвству. Ческе князѣвство стало зростати въ силу *пôдъ династіею Перемыслѣдôвъ* и заняло Краковъ. Якъ почалася боротьба межи сынами Володимира, Перемишлиды подчинили пôдъ свою властъ Городы червенськѣ Дулѣбôвъ и Бѣлыхъ Хорватôвъ, що одôрвалися одъ Киѣва.

Зъ часу короткого влодѣня Перемыслѣдôвъ въ Галичинѣ остало лишонь одна памятка: мѣсто *Перемышль надъ Саномъ*.

Початки угорскоѣ державы.

Угры заняли Угорщину и думали посуватися на заходъ. Але нѣмецькій король Генрихъ Пташникъ розбивъ ихъ пôдъ Мерзебургомъ 933. р. першій разъ и наложивъ на нихъ дань. За сына Жолта *Токшаня* Угры напали на Италію и здерли зъ неѣ велику контрибуцію (оплату). Але римскій цѣсарь Нѣмцѣвъ Оттонъ I. ударивъ на нихъ, коли напали зновъ на Нѣмеччину и розбивъ ихъ надъ рѣкою Лехомъ 955. такъ, що тôлько сѣмъ Угровъ зъ одрѣзаными ухами и носами вернуло домôвъ. Одъ тогды Мадяре перестали нападати на сусѣднѣ державі якъ орда. Они стали постойно оселюватися на Угорщинѣ та управляти землю.

Ще передъ тою вôйною князѣ угорскѣ Булчу и Дюла пôдлеглѣ Токшаню пôйшли въ Царьгородъ 950. р. и приняли крещеня. Одинъ зъ нихъ Дюла покликавъ въ Семигородъ грецькихъ священни-

ков̂ъ, якѣ розширили христіянску вѣру въ Семигорогѣ межи Волохами и Уграми. Угры брали участь въ походѣ Киѣвского князя Святослава Хороброго на Царьгородъ 971. року. Начальный князь угорській, Токшань, бувъ сыномъ угрорусь-коѣ княжны и почувавъ себе до обовязку слухати руського киѣвського князя.

Початки культуры Угр̂овъ.

Стисненѣ организоваными державами Угры мусѣли поселитися пост̂ойными оселями на надунайск̂ой низинѣ. Ще двѣ сотнѣ лѣтъ до панованя Белѣ III. (1173—1196) живъ угорскій народъ въ шатрахъ и не мавъ нѣякихъ культурныхъ потребъ кромѣ религіи. Наслѣдникъ Токшаня Гейза I. оженився зъ дочкою семигородского Дюла, Шаролтою и она привела грецкихъ священник̂овъ христіянскихъ до Угорщины. Они ширили Христову вѣру на славяньск̂ой мовѣ на основѣ книгъ Кирила и Методія и впровадили славянскій обрядъ, поширеный межи Славянами въ Панонін и межи Русинами въ Семигородѣ. Въ часахъ князя Гейзы панувавъ сх̂одно-словяньскій обрядъ въ цѣл̂ой Панонін (якъ то выходить зъ письма Пилигрима до папы Бенедикта VII).

Зъ рукъ священник̂овъ сх̂одного обряду прийнявъ хрещеня цѣлый княжій д̂омъ Гейзы зъ сыномъ Ванкомъ п̂ознѣйшимъ королемъ угорскимъ, Стефаномъ I. Всѣ высшѣ верствы и дворяне королѣвскѣ говорили руською мовою. Имена начальныхъ чин̂овъ управы въ державѣ взяли Угры также одъ Славянъ:

császar—цѣсарь, király—король. kir. udvarnok—короля удворникъ, Horvat ban—панъ Хорватовъ, asztal mester—майстеръ стола, poharnok—погарникъ, ispan—панъ, vajda—воевода, vitez—витязь, udvar—дворъ, и т. д.

Угорщина королѣвствомъ

Князь Стефанъ I. Святый (1000—1038) принявъ королѣвскій вѣнець и проголосивъ Угорщину королѣвствомъ. Тотъ самъ вѣнець, сама корона, котрою потомъ коронували угорскихъ королѣвъ—походить зъ Греціи.

На нѣй красуеся икона грецкоѣ роботы зъ буквами грецкоѣ азбуки. Коронаційну керею (плащъ, palast) вышили золотомъ жемчугами инокинѣ Василіянки въ монастырѣ у Весепримѣ, основанымъ св. Стефаномъ. На нѣй е вышитый иконостасъ, а въ горѣ напись славяньскими буквами: „Буди Господи милость твоя на насъ нынѣ и во вѣки“: а внизу: „Господи ущедри ны и благослови ны, просвѣти лице твое на

ны и помилуй ны". Тотѣ написи вказують, що обрядъ Христовоѣ вѣры голошено въ славяньской мовѣ, хочь самъ королѣвскій вѣнець Стефанови прислав папа. Стефанъ ставивъ церкви и монастырѣ схôдного обряду, а будовничихъ тыхъ церковъ спровадивъ изъ Греціи.

Февдальный устрôй Угорщины.

Король Стефанъ подѣливъ край на вармедѣ, на чолѣ якихъ стояли февишпаны. После нѣмецкого взôрця завѣвъ *февдальный устрôй*, що зробивъ нямешôвъ (шляхту) привилïованою клясою. Мадярска, руська, словацка и нѣмецка шляхта опанувала при номочи церкви цѣлу масу народа и затримала всю политичну владу при собѣ.

Низше духовенство було звязане зъ людомъ. Але высше прибрало собѣ норовы шляхты, котра загорнула широкѣ землѣ на основѣ королѣвского наданя и держала весь народъ въ подданьствѣ.

Русь за Володимира Великого.

Тымчасомъ на Руси по смерти Святослава Хороброго побѣдивъ у боротьбѣ зъ братами наймолодшій Володимиръ. Тотъ великій князь киѣвскій мае назву *Володимиръ Великій и Святый (980—1020)*.

Володимиръ зобравъ всѣ землѣ назадъ пôдъ своею рукою, усмиривъ боярôвъ та князѣвъ и прилучивъ новѣ дальшѣ землѣ. Володимиръ пôйшовъ походомъ на *городы Червеньскѣ* и займивъ тотъ край ажъ по Краковъ та прилучивъ до Руси. Такожъ зъ тымъ занявъ и землѣ за Карпатами такъ, що тамъ сходилися границѣ державы русь-

Князъ Володимиръ Великій.

коѣ, чеськоѣ и угорскоѣ Въ той способъ Подкарпатска Русь найшла зновъ полученя зъ великою державою свого народу. Та держава сягала одъ Волги, великихъ пôвнôчныхъ озеръ до Кавказу, Чорного моря ажъ по горѣшну Тису и Попрадъ и обоймала нашу Пôдкарпатску Русь въ цѣлости.

Организація руськоѣ державы.

Володимиръ зобравъ руськѣ землѣ и подбавъ про те, обы ихъ сполучити зо собою сильнѣйше. Для того онъ старавъ прихилити собѣ громаду, стягавъ людей зъ рѣжныхъ гордôвъ на пораду, приймавъ ихъ на пирахъ и годувавъ на своимъ дворѣ. За то й пôшла слава про Володимира, якъ ласкавого князя и народъ спѣвавъ про него у пѣсняхъ якъ про „красне сонейко".

Каждôй землѣ за намѣстника замѣсть бояръ и чужихъ — посадивъ *своихъ сынôвъ*, а мавъ ихъ богато. Всѣхъ сынôвъ розсылавъ по рôжныхъ городахъ. И такъ Бѣлымъ Хорватамъ давъ за намѣстника улюбленого сына *Бориса*. Въ той способъ перевѣвъ организацію державы на династичнôй родовôй основѣ. А до того установивъ всѣмъ державною религіею христіяньску вѣру грецького обряду, яка звязувала всѣ землѣ одною культурою.

Хрещеня Руси и нове житя.

Щобы собѣ придати блеску на сходѣ, Володимиръ одружився зъ сестрою найбôльшого цѣсаря тодѣшнього свѣта, грецькою царѣвною Анною. Цѣсарь Василь потребувавъ его помочи проти збунтованого воеводи родича и просивъ его о войско. За руку сестры Анны зъ цѣсарскимъ вѣнцемъ

Крещеня руси.

давъ ему помôчъ. За то охрестився самъ, принявъ имя Василь *и охрестивъ цѣлу Русь 988 р.* по грецькому обряду. Нова вѣра ширена Володимиромъ приносила на Русь науку, освѣту и книги зъ Болгаріи, яка приняла вѣру давнѣйше. Почали на Руси ставити церкви, школы, читати и списувати книги.

Нове житя на Руси.

Пôдъ наукою новоѣ вѣры житя одмѣнилося. И князь и народъ ставъ *жити краще.* Князь бувъ добрый для убогихъ и калѣкъ.

Володимиръ спровадивъ зъ Греціи будовничихъ, архитектôвъ и артистôвъ. Они ставили церкви, украшовали ихъ мозаиками (образами зъ дорогихъ каменѣвъ на стѣнѣ), фресками (малюнками на стѣнѣ) тай иконами. Найбôльша церква его часôвъ була *Десятинна церква* въ Киѣвѣ, на яку оддавъ десятину своихъ доходôвъ. Та нова вѣра, освѣта, наука звязувала сильно внутрѣшною звязею всѣ землѣ киѣвскоѣ державы коло Киѣва.

Киѣвска держава Володимира навязала *торговельнѣ зносины* зъ Византіею, зъ Арабіею, зъ нѣмецькими державами. Она выробила собѣ велику повагу у сусѣдôвъ. Володимиръ казавъ бити золоту и срѣбну монету. На нѣй выбито образъ Володимира, а на другôмъ боцѣ гербъ киѣвськоѣ державы, *тризубъ,* що его приняла нова украиньска держава на свою ознаку. Руська мова стала дипльоматичною мовою цѣлоѣ сходноѣ Европы.

Величь Володимира Великого.

Церква дала Володимирови имя Святого, а історія имя Великого. Великій онъ тымъ, що кож-

дый чоловѣкъ на сходѣ до нынѣ чуе на собѣ печать высокоѣ грецкоѣ культуры, яку заскѣпивъ Володимиръ. Безъ Володимира бувъ бы побѣдивъ Римъ и сходну Европу, якъ побѣдивъ на Угорщинѣ, въ Чехіи и въ Хорватіи. Ай нынѣ цѣла Европа дѣлиться черезъ его дѣло *на два свѣты:* заходный, германьско-латиньскій, и сходный, грецко-славяньскій. Той свѣтъ грецько-славяньскій поставивъ своимъ дѣломъ Володимиръ Великій. А подъ найвищою въ тодѣшномъ свѣтѣ, грецькою культурою нашъ народъ ставъ освѣченымъ, мудрымъ и богатымъ. Стававъ ся найкрасшими мѣстами по Византіи супроти Европы и ставъ славный та явный на весь свѣтъ широкій. А славу, богатство, высшость духа народъ нашъ здобувъ черезъ тото, що наша держава зобрала всѣ землѣ, якъ мати збирае дѣти коло себе. И тогды спѣвавъ нашъ народъ про свое щастя и веселость.

Встань пораненько, вмыйся бѣленько,
Ой пойди собѣ до новоѣ стайнѣ,
Ой выбери собѣ коня вороного,
Ой поѣдь собѣ въ чистое поле,
Въ чистомъ полѣ твои ратаѣ
Волики твои все половіи
Яремця твои все буковіи
А сохи твои все золотіи,
Палицѣ твои все срѣберніи,
Поводки твои все шовковіи,
Ой дай Боже!

ДРУГІЙ ПЕРІОДЪ:

(ОДЪ 1031 — 1305). ПОДКАРПАТСКА РУСЬ ПÔДЪ АРПАДОВИЧАМИ.

VI. Перехôдъ Руси пôдъ чужу руку. VII. Розламъ Руси и Мадярській ударъ. VIII. Нападъ Татарôвъ. IX. Конецъ народноѣ династіи на Руси и на Угорщинѣ. X. Державне и громадске житя Подкарпатскоѣ Руси.

VI.

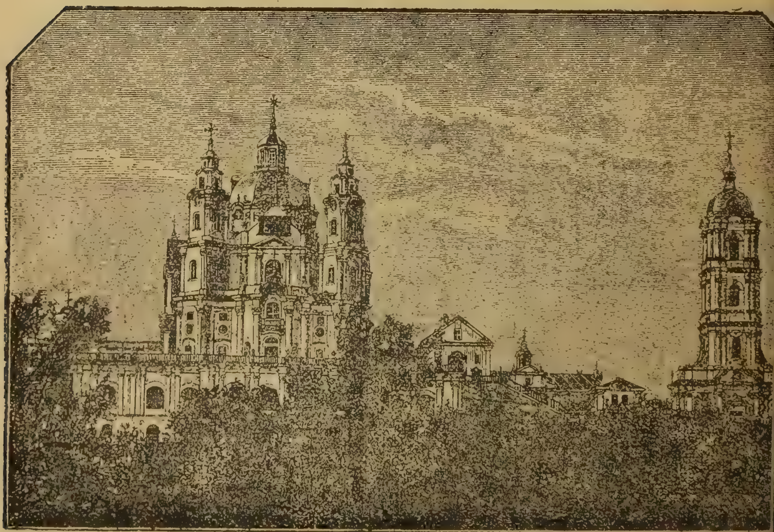
ПЕРЕХОДЪ ПОДКАРП. РУСИ ПОДЪ ЧУЖУ РУКУ.

Прилученя до Угорщины.

По смерти Володимира В. почалася межи сынами его межиусобиця за киѣвскій престолъ. Найстаршому Святополкови помагавъ его тесть князь польскій, Болеславъ Хоробрый, проти его брата Ярослава. Вертаючи зъ Киѣва, зайнявъ

Болеславъ до Польщѣ вѣдомѣ городы червенськѣ въ Галичинѣ и одтявъ Закарпатску Русь одъ Киѣва. Тогды угорскій король, Стефанъ, сягнувъ оружною рукою по *руськe Подкарпатя* и прилучивъ до угорскоѣ короны, задержуючи старосвѣтный порядокъ, що бувъ за Руси. Перша певна вѣстка про власть угорського короля надъ руськими землями 1031 р. говорить про смерть королѣвского сына Емерика и называе его княземъ Русинôвъ („dux Ruthenorum“).

Киѣвскій великій князь *Ярославъ Мудрый* (1019—1054) здобувъ потôмъ, якъ пише лѣтописець, тотѣ городы Червеньскѣ одъ Польщи назадъ и прилучивъ ихъ до Руси. Але наша Пôдкарпатска Русь зôстала при Угорщинѣ. Ярославъ не домагався одъ

Печерска Лавра въ Киѣвѣ.

Угорщины Подкарпаткоѣ Руси, бо зять его Андрѣй сѣвъ на Угорскôмъ престолѣ.

Ярославъ М. будувавъ величнѣ *церкви*, украсивъ ихъ иконами, рѣзьбою и розкошною позолотою. Зъ его часôвъ походять катедры *св. Софіи*, одна стоить донынѣ въ Киѣвѣ, друга въ Новгородѣ. За Ярослава побожнѣ люде черцѣ яли закладати *монастырѣ*, де вчилися слова Божого, молилися, списували святе письмо. Въ монастыряхъ черцѣ закладали *школы* и библіотеки. За Ярослава повставъ славный *Печерскій монастырь* на Киѣвскихъ горахъ. Его заснупавъ Антоній, а ладъ и порядокъ установивъ ему Теодозій. Тамъ писали черцѣ книги, мальовали иконы, тамъ писавъ чернець Несторъ лѣтопись руськоѣ державы: *Повѣсть временныхъ лѣтъ*. Тота лѣтопись е найстаршимъ памятникомъ всѣхъ славяньскихъ народôвъ, писана въ староруськôй мовѣ тогды, коли на заходѣ всѣ народѣ писали лишъ по латиньски. Ярославъ постановивъ надъ церквою Киѣвскою митрополита Русина *Илляріона*.

Ярославъ збудувавъ новый Киѣвъ, обвѣвъ его валами, поставивъ золотоверху церкву Благовѣщеня надъ мурованою брамою, що зовеся *Золотѣ ворота*. Киѣвъ ставъ найкращимъ городомъ по Царьгородѣ, руська держава найбôльшою державою на сходѣ Европы. Зато князѣ всѣхъ народôвъ слали до него послôвъ, сваталися зъ его дочками и давали своихъ доньокъ за сынôвъ его, що за честь собѣ почитали. Одного сына, Всеволода, оженивъ Ярославъ зъ грецькою царѣвною, другихъ зъ иншими европейскими князѣвными. Доньку Анну оддавъ за французкого короля Генриха, а другѣ за нѣмецькихъ князѣвъ, за норвежського, англійського

и польского князя. Такъ и Угорскій князь Андрей, переслѣдуваный наслѣдникомъ Стефана, Петромъ, утѣкъ до Ярослава. Онъ ожинився зъ руськоюкнязѣвною Анастасіею и вернувъ на Угорщинѣ королемъ.

Замѣшаня на Угорщинѣ.

По смерти Стефана Святого на Угорщинѣ его жена Гизеля, Нѣмкиня, стояла за сестринця Петра. Онъ оддававъ достоинства Нѣмцямъ чужинцямъ, а саму Угорщину пôддавъ якъ ленню нѣмецкому королеви Генрихови. Тогды пôдъ проводомъ Ваты повставъ бунтъ — его скинули зъ престола и покликали зъ Руси князя Андрея, зятя Ярослава.

Вплывъ Русинôвъ на Угорщинѣ.

Андрей I. (1046—1061) зъ Анастазіею привѣвъ на Угорщину зновъ велике число Русинôвъ зъ Руси, якѣ, якъ пôдпора его, зайняли высокѣ уряды въ державѣ и достали новѣ землѣ. Приверженцѣ давноѣ славяньскоѣ вѣры напали тогды на латиньскихъ епископôвъ и ихъ сторонникôвъ и вырубали ихъ въ пень. Андрѣй спровадивъ руськихъ монахôвъ заложивъ *монастырь* въ околицѣ Мукачева. Тотъ монастырь бувъ тамъ до 1221. року, коли монахи вымерли. Та друга емиграція Русинôвъ додала силы Русинамъ живучимъ на Угорщинѣ. На дворѣ короля запанувала руська мова и православна вѣра. Та Русь подпирала его зятя на угорскôмъ престолѣ. Черезъ тотъ руськiй духъ запанованя Андрѣя объявилася неохота до него середъ самыхъ Угрôвъ. На чолѣ невдоволеныхъ

стоявъ его братъ Бейла, за тото онъ надавъ ему у володѣня Подкарпатску Русь зъ титуломъ князя Русиновъ. (Dux Ruthenorum).

Пôсля его смерти и короткого панованя его брата Бейли, прихильного Уграмъ займивъ престолъ зновъ внукъ Ярослава, *Соломонъ*, (1061—1074) выхованый Анастасiею въ руськôй вѣрѣ и въ почитаню до высокоѣ руськоѣ культуры. Такъ Русь, зновъ запанувала за его царюваня на Угорщинѣ. За его наслѣдника *Володислава I. Святого* далѣ панували на Угорщинѣ вѣра славяньского обряду. Тото показують законы его про подружя священникôвъ и посты. Латинникôвъ було таке мале число, що Володиславъ I. рѣшивъ на соймѣ ихъ выселяти зъ Угорщины, якъ они не будуть слухали законôвъ належныхъ обрядови схôдноѣ церквы.

Русь за сынôвъ Ярослава.

Тымчасомъ на Руси вмеръ Ярославъ Мудрый, роздѣливши державу межи своихъ сынôвъ. Онъ поставивъ найстаршого великимъ княземъ у Киѣвѣ и казавъ молодшимъ его слухати. Та межи князями почалася сварка и война за тотъ киѣвскiй престолъ. А на Русь зо сходу стали зновъ нападати дикѣ орды Половцѣвъ. Они прийшли по Печенѣгахъ зъ Азiи и зайняли степы надъ Домомъ. Щойно внукъ Ярослава, Володимиръ Мономахъ, зôбравъ князѣвъ *на зъѣздѣ въ Любечѣ* и привѣвъ ихъ до згоды, обы разомъ вдарили на Половцѣвъ. Кожда земля достала свого дѣдичного князя зъ Ярославового колѣна, а всѣ князѣ мали помагати Володимирови воювати Половцѣвъ.

Такъ онъ розбивъ ихъ у великихъ походахъ и присмиривъ на довгѣ часы. Киѣвскій престолъ мавъ тогды Святополкъ, а Галичину дôстали Ростиславичѣ, правнуки Ярослава, якѣ панували въ Галичинѣ одъ 1084. р.

Боротьба за Галичину.

Святополкъ киѣвскій хотѣвъ Галичину оддати свому сынови Ярославови и выславъ его на Угры, щобы шукавъ помочи въ угорского короля Кольомана. Тотъ *Кольоманъ* (1095—1114) оженився зъ дочкою великого киѣвского князя Святополка, Предславою. Онъ стокмився зъ шуриномъ Ярославомъ, що дôстане частину Галичины до Угорскоѣ Руси. Кольоманъ выбрався зъ великимъ войскомъ на Галичину. Галицкѣ князѣ Ростиславичѣ стягнули Половцѣвъ. *Пôдъ Перемышлемъ* була сильна битва. Половцѣ звабили Угрôвъ удаваного втѣкачкою и „збиша ихъ въ мячъ, яко соколъ галицѣ збиваеть“. Угры кинулися втѣкати и богато ихъ потонуло въ Санѣ. Ростиславовичѣ почали ихъ убивати, число убитыхъ рахуе руське жерело на 40 тысячъ. Половцѣ вдарили на королѣвскій таборъ и разогнали его, захопивши весь королѣвскій скарбъ, а самъ король Кольоманъ ледво вbuilder ратувався одъ меча Ростиславовичѣвъ. Ся битва пôдъ Перемышлемъ 1099 р. одôбрала охоту угорскимъ королямъ посягати на Галичину на пôвъ сотнѣ лѣтъ.

Перевага Руси надъ Угорщиною.

Кольоманъ помстився на своѣй женѣ Предславѣ и одославъ еѣ вагѣтну (беременну, тяж-

ку) до батька Святополка до Кіѣва за намовою угорскихъ и италіянскихъ вельможъ. Предслава вродила въ Кіѣвѣ сына Бориса, якій потôмъ пôднявъ свое право на угорскій престолъ. А Кольоманъ, умираючи, заповѣвъ сынови Стефанови одъ другоѣ жѣнки помститися на Русинахъ за неславу побѣды Русинôвъ надъ Угорщиною.

Жерела угорскѣ (Decreta Colomanni Regis Hungariae L. I. C. 80) записують *третье громадне пересеня* Русинôвъ за короля Кольомана коло 1113. р. По свѣдоству историка Иситванія, король Кольоманъ позволивъ поселятися на Угорщинѣ Русинамъ, що держали его сторону у вôйнѣ зъ Ростиславовичами. Выдавъ законъ, що Русины мають тамъ всѣ права свободы, але мусять сами боронити его и свои оселѣ передъ наступомъ ворогôвъ. Отже въ той способъ елементъ руській зновъ скрѣпився на Угорщинѣ.

Наслѣдникъ Стефана *Бейла II Слѣпый* (1131—1141) одружився зъ княжною Евфиміею, дочкою великого князя Володимира Мономаха. Сынъ его *Гейза II* (1141—1161) оженився зъ дочкою великого князя Мстислава I. Евфрозиною. Въ той спосôбъ впливъ Руси на королѣвскôмъ престолѣ Угорщины не тôлько не ослабъ, але ще скрѣпився. Руська мова процвѣтала на дворѣ, руська вѣра була вѣрою вищоѣ верствы дворянъ и урядникôвъ, Русины мали великѣ права и привилегіи въ угорскôй державѣ.

Русь за Володимира Мономаха.

На Руси по смерти Святополка покликали Кіѣвляне на великокняжій престолъ *Володимира*

Мономаха (1113—1125) славного поборника Половцѣвъ. Володимиръ, синъ грецькоѣ царѣвны, бувъ освѣченый, дуже розумный и дбалый князь. Вѣчно ходивъ походами на нихъ, або навѣдувавсяэъ одноѣ своеи волости до другоѣ, щобы нѣкому не було кривды одъ его урядниковъ. Тожъ Володимиръ пивъ Донъ золотымъ шеломомъ—якъ каже пѣсня —здобувши половецьку землю и загнавши окаяныхъ Половцѣвъ за зелѣзнѣ ворота на Кавказѣ. Въ своимъ житю зробивъ 83 походы, взявъ у неволю 100 князѣвъ Половецкихъ и заключувавъ 19 разôвъ миръ, ажъ зовсѣмъ **ихъ** звитяживъ. Оставивъ намъ свое „*Поученіе ко дѣтямъ*“, яке самъ написавъ. А тамъ онъ каже, що князь мусить самъ доглядати своихъ слугъ, учитися чужихъ мовъ и пріймати гостинно пословъ заграницѣ. Тото письмо показуе, що руській князь бувъ образованый, знавъ кôлька мовъ. Школа, освѣта, наука и культура стояла высоко на Руси, тому Русь узяла верхъ разомъ зъ иньшими Славянами надъ всѣми латинянами и Нѣмцями на Угорщинѣ.

VII.

РОЗЛАМЪ РУСИ И МАДЯРСКІЙ УДАРЪ.

Горе руськоѣ землѣ.

По смерти Володимира Мономаха на Руси почала кровава межиусобиця (суперечка) помежи сынами старшого его сына Мстислава и молодшого

Юрія. Князѣ плодились и дѣлили державу на малѣ пайки, хотѣли збôльшити свою землю коштомъ сусѣда, воювали зъ собою за землѣ. Тымчасомъ Половцѣ подняли голову, нападали на Русь, палили села и забирали людей въ полонъ. Князѣ рѣдко едналися до великого походу на нихъ, а кождый на свою руку воювавъ зъ ними и розярувавъ ихъ зновъ нападати на Русь. Про тотѣ часы остала найкраща руська пѣсня *„Слово о полку Игоревомъ“* — написана передъ 1187 р., яка безперечно е найкраща зъ усѣхъ давныхъ славяньскихъ пѣсень, не кажемо вже про мадярскѣ.

Упадокъ Киѣва.

Князѣ сварилися зô собою и воювали братъ брата. Не було людямъ спокôю, вдарила хула на славу, нужда трѣснула на волю. Киѣвській престолъ переходивъ зъ рукъ до рукъ. Сынъ Юрія Монаховича, Андрѣй Боголюбскій заснувавъ собѣ на повночи у Володимирѣ надъ Клязмою осôбне самодержавне князѣвство. Тамъ панувавъ всевладно, безъ вѣча старшихъ зъ роду, якъ то було въ Киѣвѣ. Тотъ москальскій князь дивився заводнымъ окомъ на Киѣвъ и сваривъ князѣвъ, щобы руйнували Киѣвъ войною. Ажъ вконци 1169 р. самъ впавъ на Киѣвъ зô своими Москалями, зруйнувавъ, ограбивъ церкви зъ иконъ, посуды та образôвъ, а Киянъ вырѣзавъ у пень и спаливъ столицю Руси.

Галичъ — серцемъ Руси.

Зъ городôвъ Червеньскихъ утворилося окреме князѣвство на захôдной Руси. Одъ 1084. р. кня-

зювали туй брата *Ростиславичѣ*. Они мали двохъ ворогôвъ, Польщу и Угорщину. Передъ ними мусѣли держати сторожу, обы не посягнули хижими руками по ихъ землѣ. Найхоробрѣйшій зъ Ростиславичѣвъ бувъ князь Василько. Хотѣвъ вести войну противъ Поляковъ, але вороги схопили его и выкололи ему очи. Слѣпый Василько выступавъ въ походѣ передъ вôйсько и хрестомъ благословивъ свои полки. Такъ оба Ростиславичѣ розбили Мадярôвъ на голову пôдъ Перемышлемъ 1099 р. За князя Володимира I ставъ ихъ столицею *Галичъ* надъ Днѣстромъ. Въ Галичѣ збудували великій замокъ на горѣ, княжѣ палаты, соборну церкву. Кораблѣ куцецькѣ йшли зъ Галича до Чорного моря. Галичъ ставъ городомъ великимъ на три милѣ, а по упадку Киѣва — серцемъ цѣлоѣ Руси.

Велику повагу давъ ему мудрый князь *Ярославъ Осьмомыслъ* (1158 — 1187). Онъ поширивъ границѣ ажъ до Дунаю и заснувавъ мѣсто Малый Галичъ, що теперъ называеся Галяцъ. Тисячъ кораблѣвъ ходило Днѣстромъ до Чорного моря. Онъ оддавъ одну доньку за сѣверного князя Игоря Святославича, а другу за угорского короля Стефана III (1162 — 1172). Але вже его сынъ Володимиръ II не умѣвъ утримати батькôвскоѣ поваги. Галицькѣ паны (бояре) чекали нагоды, обы его скинути и поставити такого князя, що слухавбы ихъ.

Угорщина подъ впливомъ Царгороду.

Въ часѣ княжихъ межиусобицъ на Руси пôдпала Угорщина пôдъ вливъ Византіи. Князѣ

ишли на выхованя до Царгороду. Грецкій цѣсарь Мануилъ заручивъ за угорского князя Бейлю свою дочку. Хотѣвъ злучити Угорщину зъ грецкимъ царствомъ и поставити Бейлу царемъ. Але Мануилови уродився сынъ и онъ пустивъ Бейлу царювати на Угорщинѣ. Тотъ Бейла обѣцявъ цѣсареви не шкодити схôднôй церквѣ и хоронити права еѣ вѣрныхъ. Въ 1204 р. бувъ тôлько одинъ латиньскій монастиръ, якъ пише папа. А грецкихъ монастирôвъ було богато, бо бôльшôсть людей вызнавало грецьку вѣру славяньского обряду.

Бейла III. (1173—1196) выхованый на царгородскôмъ дворѣ приобрѣвъ утраченѣ землѣ Угорщинѣ. Онъ приневоливъ мадярскій народъ, котрый доси живъ у шатрахъ на ладъ циганôвъ, обы будувавъ собѣ домы и хижи, якъ всѣ оселѣ народы.

Першій заемъ Галичины Уграми.

Тымчасомъ въ Галичи выгнали бояре князя Володимира и онъ шукавъ помочи въ Угорщинѣ. Угорскій король хотѣвъ знову побôльшити свою Русь Подкарпатску Галичиною. Онъ присягнувъ Володимирови помогти, зôбравъ вôйско, перейшовъ горы и обсадивъ Галичъ. Здобувши Галичъ угорскій король увязнивъ Володимира и вывѣзъ на Угорщину. На его мѣсце посадивъ въ Галичу свого молодшого сына Андрѣя, а самъ прійнявъ тытулъ короля Галичины („rex Galatiae“) 1189 р.

Але Мадяре робили въ Галичи надъ Русинами насильства, забирали собѣ жѣнки и дочки Галичанъ и ставили коней по церквахъ и хатахъ Тому невдоволеня росло. Ажъ туй Володимиръ

з'явився зъ Угорщины. Всѣ Галичане привитали его своимъ княземъ назадъ. Угры опустили Галичъ. Король угорскій задержавъ титулъ („rex Galatiae") короля Галичины, а Володимиръ бувъ княземъ въ Галичи до смерти. Тымчасомъ Бейла III умеръ, а межи сынами его *Емерикомъ* (1196—1205) и Андрѣемъ поднялася на Угорщинѣ внутрѣшна боротьба. Тогды Галичину захопивъ въ крѣпкѣ руки волиньскій князь, Романъ Мстиславичъ.

Основатель галицько-волиньскоѣ державы.

Романъ Великій (1199—1205) бувъ воевничій мудрый и славный князь, походивъ зъ киѣвскихъ Мстиславичôвъ. За чотыри лѣта пснованя злучивъ *Волинь зъ Галичиною* и зъ Киѣвомъ, розбивъ Половцѣвъ, занявъ Литву и простягнувъ границѣ своеи державы одъ Балтійского до Чорного моря. До Киѣва на престôлъ не спѣшився, а поставивъ тамъ свого намѣстника, а весь часъ воювавъ. Про походы его дойшла до насъ урывокъ староѣ пѣсни:

Кинувся онъ на поганихъ—якъ левъ.
Сердитый самъ—якъ рись,
А губивъ ихъ—якъ крокодиль—
Переходивъ ихъ землю якъ орелъ,
А хоробрый все бувъ якъ туръ!

Коли латиньскѣ хрестоносцѣ зруйнували Царгородъ 1204 р., одкинувъ королѣвску корону, що приславъ ему найсильнѣйшій зо всѣхъ папа Іннокентій III. Взявъ пôдъ свою опѣку грецького цѣсаря и православну вѣру. З'еднався зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ, щобы выступити проти папы,

якому корився цѣлый свѣтъ. Та въ дорозѣ заступили ему дорогу Поляки, обскочили и убили его пôдъ Завихостомъ 1205 р. Та всетаки Романъ заснувавъ нову *галицько-волиньску державу* и одъ него пошла еи династія Романовичѣвъ. Настановивъ тôй державѣ гербъ льва на синôмъ полѣ и жовтоблакитну хоругву. Ту его хоругву прійняла теперь украиньска держава и наша Подкарпатска Русь за свою одзнаку. Романъ лишивъ двохъ маленькихъ сынкôвъ: Данила и Василька.

Опѣкуны Романовичѣвъ.

Угорщина вже здавна хотѣла пройти Карпаты и прилучити закарпатскѣ руськѣ землѣ галицкѣ, якъ держала вже Подкарпатску Русь.

Король *Андрій II.* (1205—1235) скориставъ зъ прошеня Романовоѣ родины не дѣтямъ, а собѣ на користь. Увѣвъ до Галича угорску залогу и прійнявъ 1206 р. тытулъ „короля Галичины и Володимиріи“ (rex Galiciae et Lodomeriae). Бояре стягали рôжныхъ князѣвъ руськихъ, щобы выбити Угрôвъ зъ Галича. Почалися кровавѣ войны за спадщину Романа помежи князями и чужинцями. А малѣ сыны Романа росли, тѣкаючи зъ батькôвщины, жили гôркимъ хлѣбомъ на выгнаню и выросли на вытревалыхъ оборонцѣвъ своихъ земель.

Золотая буля Андрѣя II.

Тымчасомъ угорскій король Андрѣй пошовъ походомъ для вызволеня святоѣ землѣ, яку заняли Турки. Вернувъ и заставъ безладдя въ краю. Збунтована шляхта (немеши) змусила его скликати соймъ и дати згоду на законну грамоту, звану

Золота Буля Андрѣя II. 1222 р. Тамъ були списанѣ права для шляхты и дворянъ. Дворянина не можна було безъ слѣдства покарати, нѣ вязнити. Паны и ихъ маетки були свободнѣ одъ податку. Они мали паньске право житя и смерти надъ селянами (кметами). Всѣ уряды мала доставати тôльки угорська шляхта. За королемъ глядавъ (слѣдивъ) урядникъ, званый палятинъ. Якъ бы король не державъ тыхъ постановъ, шляхта могла выповѣсти послухъ королеви. Такъ тою постановою шляхта выросла понадъ власть короля на Угорщинѣ.

По смерти Андрѣя ставъ королемъ Бейла IV. (1205—1235), якій вже не такъ ревно займався галицкою справою.

Зôбране руськихъ земель Романовичами.

Тымчасомъ Романовичѣ почали зъ упертостю збирати батькôвщину, немовъ брали собѣ примѣръ павука, що шѣсть разôвъ падавъ зо стелѣ, а семый разъ таки завѣсивъ павутину. Народъ стоявъ по сторонѣ Романовичѣвъ. Въ кôнцѣ Данило и Василько побили Угрôвъ и Ляхôвъ *пôдъ Ярославомъ* на голову, Ростиславъ утѣкъ до Польщѣ. Галичъ дôстали Романовичѣ разъ на все въ руки 1245 р. Небавомъ оба братя, Данило въ Галичинѣ, Василько на Волинѣ, зôбрали всю батькôвщину, идучи однозгôдно до збудованя великоѣ руськоѣ державы. Тôлька Подкарпатска Русь зôстала пôдъ панованемъ Угорщины.

VIII.

НАПАДЪ ТАТАРОВЪ.

Татаре.

Татаре, або Монголы булы жовтоѣ расы, кочували на далекôмъ сходѣ, въ Азіи, коло Амуру. Татаре були ростомъ присадкуватѣ, худощавѣ, широколицѣ. Нôсъ мали пласкатый, очи маленькѣ скôснѣ. Голову голили, оставляли на передѣ чубъ волося, а зъ заду заплѣтали его въ косу. Заросту не мали лишъ кôлька волоскôвъ рябихъ пôдъ носомъ и на бородѣ. Сидѣли на малыхъ конинахъ, ѣли и спали на нихъ. Змалку вчилися стрѣляти зъ лука.

Узброенѣ въ сагайдакъ (скриньку зо стрѣлами), лукъ, топôръ и довгій шнуръ йшли на коняхъ у походъ, якъ чорна хмара. За ними йшовъ таборъ зъ жѣнками и скотомъ и невольники повязанѣ у полонѣ. Така орда стала пострахомъ цѣлого свѣта въ XIII столѣтю. Середъ нихъ з'явився великій войовникъ Темуджинъ (1206—1227), якій злучивъ всѣ части тоѣ орды, пôдбивъ сусѣднѣ народы и землѣ. Онъ прибравъ почесть

Джингисхана (найстаршого) и запанувавъ огнемъ и мечемъ надъ усѣми краями одъ Волги до Океану Спокойного.

Походъ Татаро̂въ на Русь.

Одинъ зъ оддѣло̂въ арміи Джингисхана напавъ на Половцѣвъ, сусѣдо̂въ Руси 1223 р. Половецькѣ князѣ просили руськихъ князѣвъ о помочь. Три князѣ Мстиславы, галицкій, киѣвскій и черниго̂вській та волинській Данило вырушили проти Монголо̂въ, але въ велико̂й битвѣ надъ *рѣчкою Калкою* въ 1223 р. розбили Татары Русино̂въ. Однакъ Татары не йшли далѣ на Русь. Въ Европѣ з'явилися Монголы ажъ въ 1240 роцѣ.

Татаре по̂дступили *по̂дъ Киѣвъ*, якъ хмара. Одъ рипу возо̂въ, реву верблюдо̂въ та иржаня коней, що ишли за ордою, Кияне не чули одинъ другого. Татаре били таранами въ муры мѣста днемъ и ночею, ажъ вко̂нцѣ зробили выло̂мъ. Коло него стануди Кияне. Ломилися списы, розбивалися щиты, а стрѣлы затьмили свѣтъ. Татаре оборонили выло̂мъ. Люде стали тѣкати поза укрѣпленя коло Десятинноѣ церкви — Татаре ихъ взяли. Люде вдерлись до церкви Десятиноѣ на хоры. Хоры уво̂рвались и людей подавили. Мѣсто взято. Богато народу побили. То̂лько пощадили воеводу князя Данила—Дмитра за его хоробро̂сть. На Русь упавъ страхъ.

Татаре йшли далѣ, взяли окремъ другихъ мѣстъ Володимиръ и Галичъ. У Володимирѣ не лишили нѣ одноѣ живоѣ души, лишъ церкви повнѣ трупо̂въ. Данило втѣкъ на Угорщину просити Бейлу IV. о помо̂чь.

Походъ Татарôвъ на Угорщину.

На Волынѣ роздѣлилися Татары на двѣ части. Одна армія пôйшла черезъ Подôля у Молдавію и трома шляхами увôйшла въ Семигородъ: коло Радны, Брашова й Оршавы. Друга армія роздѣлилася на два оддѣлы. Одинъ оддѣлъ йшовъ на Кременецъ, Галичъ и черезъ Стрийську долину до *Мукачева.* Другій оддѣлъ йшовъ на Володимиръ, Краковъ на Моравію.

Король Бейля IV. выславъ зъ вôйскомъ палятина Володислава, Русина зъ роду, въ Карпаты. Володиславъ зъ вôйськомъ и зъ Русинами-втѣкачами здержувавъ Татаръ, доки мôгъ, але не здержавъ. Татары впали на Угорщину цѣлою силою, мордуючи и грабуючи, що попало пôдъ руку. Бейла втѣкъ зъ родиною и зъ панами у Дальматію и благавъ помочи австрійського князя и цѣсяря Фридриха II. Татары на заходѣ розбили шлезкого князя Генриха пôдъ Лигницею и черезъ Моравію перейшли на Угорщину. Туй получилися зъ головною силою Батухана и хотѣли туй поселитися на все. На Угорщинѣ були Татаре до 1243. р.

Цѣлый рôкъ зъ половиною они руйнували огнемъ и мечемъ села и мѣста та убивали людей. Они розвалювали городы и палили *церкви и монастырѣ.* Такъ жалуються монахи Грушевського монастыря королеви Бейлѣ IV. (1215—1270), що при нападѣ Татарôвъ прôпали всѣ ихъ документы и грамоты. Татары опустили Угорщину въ 1243 р.

Татарська опѣка на Руси.

Татарська навала перейшла по Руси якъ буря, ай она не захитала давного порядку. Князь Да-

нило вернувъ зъ Польщи, одбудувавъ мѣста и укрѣплявъ замки. Тымъ часомъ московськѣ князѣ стали ходити до татарскоѣ столицѣ Сераю зъ поклономъ до татарского хана, щобы пôддобритися та дôстати потвердженя княжевства. За ними пôйшли и другѣ. Данило отягався. Ажъ прійшовъ одъ хана наказъ: Оддай Галичъ! — тодѣ Данило поѣхавъ до хана. Ханъ прійнявъ его зъ честею, але давъ почути свою власть.

Тота подорожь дуже *змбцнила его становище.* Нѣкто зъ сусѣдôвъ не важився зачѣпатися зъ Даниломъ, щобы не накликати на себе Татаръ, передъ якими тряслася цѣла Европа.

Угорскій король Бейла прилавъ свого посла до Данила и просивъ, обы сынъ Данила Левъ оженився зъ его дочкою и щобы Данило замиривъ ся зъ нимъ пôсля его побѣды пôдъ Ярославомъ. Данило поѣхавъ на *зъѣздъ зъ Бейлою* и уложивъ зъ нимъ згоду. Сынъ Левъ оженився зъ королевною Констанціею. Данило вернувъ Бейлѣ угорскихъ панôвъ, взятыхъ въ неволю пôдъ Ярославомъ та позволивъ носити титулъ короля Галичины и Володимиріи.

Данило — королемъ.

Але Данило не мирився зъ пôдданствомъ Татарамъ. Ждавъ тôльки хвилѣ, щобы скинути татарске ярмо. Пôдчасъ своеѣ подорожи въ орду здибався зъ папскимъ посломъ Пляномъ-Карпини, що йшовъ зъ товаришами до хана. Они наговорили Данилови, що папа збирае до боротьбы зъ Татарами всѣ христіяньскѣ державы Европы. Радили Данилови звернутися *до папы за помочею.* Данило зъ братомъ почали вести переговоры зъ папою.

Але папа намовлявъ прийняти католицку вѣру, а для заохоты обѣцявъ Данила коронувати королемъ. Родина Данила намовила до уніи зъ Римомъ. Папскій легатъ *коронувавъ 1253 року. Данила королемъ въ Дорогичинѣ короною папы Иннокентія VI.* Але окремъ тоѣ короны папа нѣякоѣ помочи не давъ и не мôгъ дати. Зъ тоѣ уніи церковноѣ нѣчого не вышло.

Звязь Руси зъ заходомъ.

Тогды Данило навязавъ зносины зъ сусѣдными державами. Старшого сына Романа одруживъ зъ австрійскою княжною Гертрудою, черезъ тото сынъ доставъ вѣденьскій престолъ *Австріи*. Другого сына, Шварна, одруживъ зъ литовскою княжною, а черезъ тото доставъ князь престолъ *Литвы*. Найстаршого Льва одруживъ зъ угорскою королѣвною Констанціею. Але тото все не давало ему дѣйсноѣ помочи до борьбы зъ Татарами.

Розвалъ планôвъ Данила.

Данило рѣшився власными силами выбитися зъ татарскоѣ опѣки. Будувавъ городы якъ *Холмъ*, свою столицю, и *Львôвъ* городъ Льва, старшого сына. Укрѣплявъ старѣ городы и твердынѣ валами, частоколами и ровами. Але з'явився татарскій воевода Бурундай зъ великимъ вôйскомъ.

Онъ зломивъ силы Романовичôвъ пôдступомъ. Голосивъ, що йде на Польшу черезъ Волынь и называвъ князѣвъ союзниками—„мирниками". Та якъ пôдступивъ до границѣ, зажадавъ обы, Русины *знищили укрѣпленя* своихъ *городôвъ*. Такъ Романовичи мусѣли своими руками розкидати тѣ укрѣпленя всѣхъ городовъ, якѣ будували проти Татаръ. Тôльки Холмъ, столиця Данила, украшена будо-

вами и сильными укрѣпленями, не пôддався тому розвалови на тайный приказъ Василька, брата Данила. Данило не мôгъ погодитися зъ татарскою зверхностю и зъ журбы померъ 1264 р.

Руина Угорщины.

Тымчасомъ Бейла IV. вернувъ зъ чужины. Заставъ Угорщину ще бôльше зруйновану. Вôзвавъ людей, що ховалися по лѣсахъ, вернути до своихъ осель, та стягнувъ *кольонистôвъ зъ Руси* поселитися на Пôдкарпатскôй Руси. Та кольонизація Русинами тягнулася за него и его сына Стефана и Володислава VI. Окремъ сего спрôвадивъ новѣ оддѣлы нѣмецкихъ поселенцѣвъ. Рôвночасно поселивъ на Угорщинѣ 40.000 *Куманôвъ, або Половцѣвъ*, котрѣ тамъ схоронилися передъ Монголами. Тота кольонизація Угорщины спорôднеными зъ Уграми Половцями скрѣпила *мадярщину* въ угорскôмъ народѣ. Угорскій народъ явъ пріймати за вѣрою и славянску бесѣду. Щойно приходъ Куманôвъ здержавъ тоту славянщину отъ мадярскоѣ Угорщины.

Щобы найти помôчъ у Нѣмцѣвъ, признавъ Бейла IV. надъ собою зверхнôсть римскихъ цѣсарôвъ и папы. Зъ письма до папы знаемо, що Бейла приневолювавъ и Русинôвъ, пôдданныхъ, признати папску верховладу надъ собою въ справахъ церкви.

Черезъ подружя дочки Констанціи навязавъ король зъ сыномъ Данила Львомъ союзъ зъ Русею и переставъ робити натискъ на Русинôвъ въ справѣ уніи зъ Римомъ.

До того причинився сынъ короля *Стефанъ V.* (1270—1272), якій пôдпиравъ православныхъ явно,

а навѣть воювавъ зъ отцемъ. Ще за житя его бувъ признаный королемъ (rex iunior) зъ боку православныхъ. Его наслѣдникъ *Володиславъ VI. (1272—1290)* опирався на Куманахъ и бувъ явнымъ приверженцемъ схôдноѣ церкви, но за то называли его схизматикомъ. Населеня ненавидѣло латинникôвъ и удержувало звязи черезъ монастырѣ и епископôвъ зъ царгородскими патріярхами. Грецьке цѣсарство одъ 1261 р. обновилось и выгнало латинянъ. Папа и захôдъ втративъ зовсѣмъ вплывъ на Угорщину за останныхъ Арпадовичôвъ, якѣ воювали зъ Нѣмцями.

Потатарске заселеня Пôдкарпатскоѣ Руси.

На тотѣ часы, передовсѣмъ за короля Володислава, припадае *четверте поселеня Русинôвъ*. Володиславъ пôйшовъ походомъ на Татарôвъ одомстити за новый нападъ и руины Угорщины и захопивъ богато татарськихъ вельможъ у полонъ. Вертаючи зъ походу, выдавъ въ Киѣвѣ *указъ*, щобы всѣ вольнѣ, що хочуть поселитись въ его земляхъ, прилучилися до Томоса-Толпаша, якому давъ землѣ въ Шаришскôй жупѣ для поселеня кольонистôвъ. На той покликъ короля зголосилося зъ Руси богато емигрантôвъ Русинôвъ, бачучи жорстоке володѣня Татарôвъ у сходнôй Руси. Они поселювалися въ Шаришскôмъ комитатѣ и по обохъ сторонахъ Тисы въ Мармороштѣ.

Поворотъ нашоѣ землѣ до Руси.

На Угорщину посягнула галицько-волыньска держава за руського короля Льва Даниловича и его наслѣдникôвъ. *Левъ I. (1264—1300)* бувъ

енергичный и властолюбивый. Столицею его бувъ *Львовъ*, якій заложивъ его отецъ и назвавъ его именемъ. Левъ силувався простягнути свои границѣ ажъ пôдъ Краковъ, а навѣть сѣсти на Краковскôмъ столѣ. Зъ королемъ угорскимъ Стефаномъ V. удержувавъ добрѣ односины, якъ его шуринъ. Але за Володислава IV. напавъ на Угорщину 1281 р. и привернувъ пôдъ свою власть *Подкарпатску Русь*. Въ тôй способъ злучилися закарпатскѣ Русины зъ корѣнною руською державою вперве одъ Володимира Великого. Сесю подѣю оспѣвавъ зрадованый народъ Подкарпатскоѣ Руси въ прекраснôй пѣсни. Тота щедрôвка такъ каже:

Ей въ поли, въ поли, въ чистенькомъ поли
Гей волы, гей сывенькіѣ, гей волы!
Тамъ же ми стоить загородойка,
Въ тôй загородойцѣ нова свѣтлойка,
А въ тôй свѣтлойцѣ округлый столикъ,
При нѣмъ ми сидить тай Перемишскій, (князь Левъ)
Передъ нимъ пляше молоде паня. (панъ зъ Прик. Руси)
На тôмъ паняти рудая сукня,
На ноженькахъ ма'тъ шнуровѣ бôтки,
На бочейкахъ ма'тъ кованый поясъ,
На тôмъ поясѣ золотѣ ретязки,
На тыхъ ретязкахъ золотіѣ ключѣ,
На головѣ ма'тъ навяный вѣнокъ
На ручейцѣ ма'тъ золотый перстѣнокъ.
— Рудая сукня избу замѣтатъ,
Шнуровѣ бôтки земленьку точатъ,
Кованый поясъ бочки подпера'тъ,
Павяный вѣнокъ безъ вѣтру шумить,
Золотый перстѣнокъ безъ огня горить,
А нашъ панойно зъ войны приѣхавъ,
Зъ войны, зъ войнойки зъ Угорской сторонойки.
Позѣзджалися къ ньому панове,
Къ ньому панове, его братове,
Сталися его вывѣдовати:

Що тамъ доброго *въ Уграхъ* слышати?
Добре слышано, бо южъ *поорано*,
Южъ гоорано, злотомъ засѣяно,
Павянымъ перцомъ заволочено,
Золотымъ мечомъ загороджено!

Подкарпатя належало до руськоѣ галицко-волыньскоѣ державы одъ 1281—1321 р. Зъ 1299 р. маемо одну грамоту Григорія наджупана бережскоѣ столицѣ, где онъ называе себе „урядникомъ Льва, князя руського“. (Fejer VI. II. c. 216. Katona Historiae Regni Hungariae T. 17 pad. 1200). Друга грамота короля Кароля Анжу зъ 1322 р. говорить про зайнятя замку Machk на Подкарпатской Руси, захопленого руськимъ княземъ за останыхъ Арпадовичôвъ. (Fejer VIII. 2. c. 326 i VIII. 6. c. 60). Тѣ два свѣдоства показують, що наша Подкарпатска Русь хочъ може не всею територіею належала сорокъ лѣтъ до галицко-руськоѣ державы Романовичôвъ.

Союзъ Руси зъ Угорщиною.

Останнѣ Арпадовичѣ стисненѣ зъ одного боку нѣмецкимъ заходомъ и папою, зъ другого неспокоями въ краю, погодилися зъ тою оддачею давноѣ руськоѣ землѣ, Руси Подкарпатскоѣ, галицко-волынскôй державѣ. Они стоять зъ гал.-вол. державою въ звязи въ своихъ походахъ и оборонѣ передъ татарскими нападами. Руськѣ князѣ перепускають ихъ войська на Татарôвъ и беруть участь въ татарскихъ походахъ на Угорщину. А въ вôйнѣ Андрѣя III. зъ австрійськимъ герцегомъ помагають ему Русины разомъ зъ Татарами.

IX.

КОНЕЦЬ НАРОДНОѢ ДИНАСТІИ ВЪ УГОРЩИНѢ И НА РУСИ.

Останнѣ Арпадовичѣ показалися небезпечными ворогами латиньства папѣ и его сторонникамъ на заходѣ. Черезъ тото папы старалися передати Угорщину въ руки неаполтанскоѣ династіи Анжу, яка злятинизувала италійскихъ Грековъ.

Останній Арпадовичъ.

Андрѣй III (1290—1301), внукъ Андрѣя II, не найшовъ признания у папы. Папа назначивъ королемъ сына сицилійского короля Карла II. Зачалася боротьба. Андрѣя покликали на престолъ руськѣ вельможи може и зъ тоѣ части Прикарпатскоѣ Руси, що не належала до Льва I. галицького.

Внутрѣшный заколотъ.

Але папска партія привезла Карла Роберта до Дальматіи и коронувала его. Андрѣй скликавъ

соймъ, боронивъ своихъ правъ, выдававъ користнѣ законы, але тымъ не заспокоѣвъ ворогôвъ. Тогды онъ спорôднився зъ чеськимъ королемъ *Вячеславомъ*, якого признали по смерти Андрѣя славянськѣ вельможѣ угорскимъ королемъ. Але паньска партія таки однесла побѣду и угорськимъ королемъ ставъ Карло II.

Бунтъ руськихъ вельможъ проти Карла II.

Угроруськѣ магнаты не погодилися зъ тымъ, задумали противоставити Кароліеви галицького князя и окликати его королемъ. На чолѣ станувъ *Петро Петровичъ* (Petheő Péter), що бравъ участь въ магнацкихъ повстаняхъ Капоса, Мойса, Чака и др. Онъ володѣвъ великими маетностями въ захôднôй части Угорскоѣ Руси, бувъ наджупаномъ земплиньскимъ и ужскимъ и мавъ великѣ вплывы и засобы. Окремъ него згадують угорскѣ письменники ще двохъ вельможъ, на имя *Борисъ и Иванъ*, якѣ утворили заговоръ покликати руського князя на угорскій престôлъ. Они знали, що пôдъ чужоплеменнымъ иновѣрцемъ не зможуть задержати права и привилеѣ руськоѣ народности и вѣры. Але той заговоръ Бориса и Ивана одкрився и ихъ покарано смертію.

Повстаня Петра Петровича.

Тымчасомъ Петро земплиньскій пôднявъ повстаня разомъ зъ палятиномъ Капосомъ коло 1310 р. Онъ намовлявъ руськихъ князѣвъ до выступу, за то ходивъ самъ на Русь и просивъ князя Льва II. Юріевича галицкого, абы онъ прійнявъ угорску корону и *выступивъ противъ Кароля*.

Але Левъ II. замѣшаный въ боротьбу зъ Литвою и зъ Татарами, давъ ему тôльки малу помôчь. Петро держався кôлька роковъ. Онъ поновивъ повстаня 1320 р. на руськôй границѣ, либонь въ тôй части Подкарпатскоѣ Руси, що ще належала до руськоѣ державы одъ часôвъ Льва I. Доперва за рôкъ удалося Королеви выбити Петровича зъ замкôвъ и маетностей и его убити. Тогды Король занявъ тотъ замокъ на Маковицѣ. Подавленямъ того повстаня *скôнчилося панування руськихъ вельможъ и Русинôвъ.* Королѣ зъ роду Анжу забрали до Угорщины цѣлу Подкарпатску Русь и простягнули руку по Галичину по смерти останнього зъ роду Романовичѣвъ.

Розцвѣтъ руськоѣ державы.

Руська Галицко-Волинська держава Романовичѣвъ дôйшла до розцвѣту ще разъ за Юрія I. по смерти Льва. *Юрій I.* (1301—1308) зôбравъ всѣ землѣ по смерти всѣхъ родичѣвъ и братôвъ пôдъ своею рукою. Бувъ то князь могутный и добрый правитель. Его земля, яка обôймала и нашу Подкарпатску Русь—тѣшилася пôдъ его панованямъ спокоемъ и достаткомъ, якъ говорять всѣ жерела. Панованя Юрія було *золотою добою свѣтлости, богацтва и славы* Галицко-Волынскоѣ державы. На печати своѣй Юрій титулуеся „королемъ Руси" якъ его дѣдъ Данило. Самого его представляе та печать поважнымъ величнымъ старцемъ, зъ довгою бородою, на тронѣ зô скиптромъ въ рукахъ. За его панованя установлено осôбного митрополита въ Галицько-Волинской державѣ на всѣ руськѣ землѣ 1303 р. Пôсля упадку Кіѣва зруйнова-

ного Татарами, кіѣвскій митрополитъ Петро пенѣсся 1299 р. до московскихъ земель. Тогды галицкѣ князѣ выстаралися собѣ у патріарха и цѣсаря грецького, щобы у нихъ була осôбна митрополія для схôдноѣ церкви.

Пôсля Юрія князювали два его сыны Юрій II. въ Галичинѣ у Львовѣ, Андрѣй у Володимирѣ, але выступали спôльно (1308—1320). Они провадили вôйну зъ Литовцями и Татарами.

Останній Романовичъ.

Юрій II. (1325—1340) прійнявъ православну вѣру, навязавъ зносины зъ прускими лицарями проти Польщѣ. Онъ зближився до Литвы, одружившися зъ донькою князя Гедимина. Невдоволенѣ бояре стали нарѣкати, що онъ наводить Нѣмцѣвъ и зготовили заговôръ. Польща и Угорщина стокмилася по его смерти ити походомъ на его землѣ проти его наслѣдника, якимъ мавъ бути литовській князь Любартъ пôсля згоды бояръ. И дѣйсно 1340 отруѣли бояре Юрія II. у Володимирѣ нѣбы за те, що онъ ширить католицьку вѣру и пôдпирае чужинцѣвъ. Та причина смерти була сесе, що вôнъ не хотѣвъ ихъ слухати. Теперъ началася боротьба за руськѣ землѣ межи сусѣдами Литовцями, Поляками и Români, якъ по смерти Андрѣя III. останнього Арпадовича на Угорщинѣ.

Повтореня.

Збираючи разомъ описанѣ подѣѣ того періоду знаемо: *Подкарпатска Русь* заселена руськимъ племенемъ Бѣлыхъ Хорватôвъ мае окремый родовый порядокъ зъ князями на чолѣ. Она належить *до Київ*-

скоѣ Руси, до Володимира Великого включно.

Щойно въ першôй четвертинѣ XI. столѣтя пôдчасъ межиусобицѣ сыновъ Володимира она стала *залежною одъ угорскихъ* королѣвъ. Та она творить окрему провинцію, а королѣ именують своихъ суперниковъ, або сыновъ князями Пôдкарпатскоѣ Руси. Русины мають высшу культуру одъ Мадярôвъ, черезъ тото не пôдлягають вынародовленю. Славяньский обрядъ христіянства на Мадярщинѣ и щоразъ свѣжа емиграція Русинôвъ зъ Руси додае имъ силы. Майже кождый мадярскій король есть або одруженый зъ руською княжною, або мае матѣръ Русинку. Черезъ тото на дворѣ Арпадовичѣвъ говориться руською мовою, бо мадярска е мовою темного люду, а не аристократіи.

Угорськѣ королѣ, здобувши Подк. Русь, простягають руки *по Галичину*. Пораженѣ пôдъ Перемишлемъ 1099 р. Ростиславичами утихають. Але въ 80 рр. XII вѣку зновъ Мадяре користають зъ внутрѣшноѣ боротьбы князя зъ боярами и обсаджують Галичъ королевичомъ Андрѣемъ, хочъ ненадовго. По смерти Романа, организатора галицко-волинскоѣ державы, захоплюють Галичъ. Король Андрѣй II. и Бейла пріймае *титулъ короля Галичины й Володимиріи* та зъ польскимъ Лешкомъ наставляе въ Галичѣ своихъ дѣтей, або родичѣвъ на престолъ. Але Данило Романовичъ розбивае Угрôвъ подъ Ярославомъ и робить кôнець мадярскôй владѣ въ Галичинѣ. Сынъ Данила, Левъ, ожененый зъ королѣвною Констанціею, *здобувае Подкарпатску Русь 1280 р.* и она частиною належить до галицько-волинскоѣ державы руськоѣ до 1323 року.

Династія Арпадовичѣвъ зъ малыми выѣмками ширить на Угорщинѣ славяньську церкву схôдного обряду, а руську культуру въ щоденнôмъ житю. Черезъ тото Подкарпатска Русь *грае ролю посередника межи Русею и Угорщиною*. Русины займають найперше мѣсце межи магнатами и заховують свою мову и вѣру ажъ до приходу мѣшаноѣ династіи по высмертю Арпадовичѣвъ.

X.

ДЕРЖАВНЕ И ГРОМАДСКЕ ЖИТЯ ПОДКАРПАТСКОѢ РУСИ ДО XII ст.

Родова организація Руси.

Подкарпатску Русь творило руське племя Бѣлыхъ Хорватôвъ. Они жили родами, займали землю кождый рôдъ зъ окрема и управляли еѣ. Майно було спôльно для кождого роду. На чолѣ роду стоявъ *старшій* зъ роду, або дѣдъ. Кôлька родôвъ творило *волость*, кôлька волостей творило собѣ городъ, де звозили добро передъ небезпекою. Зъ тыхъ волостей повставало одно племя, на чолѣ племени стоявъ князь. Ему до рады було *вѣче*, або зборы всѣхъ найстаршихъ зъ роду.

Князь бувъ военнымъ начальникомъ, начальнымъ жерцемъ та судіею. Онъ накладавъ податки сырôвцями. Вѣче то була громадска рада племени, де розбиралося и обговорювалася всякѣ справы, князѣ признавали власть вѣча надъ собою. Вѣче могло змѣнити князя, коли онъ не йшовъ пôдъ ладъ громадѣ.

Люде були свободнѣ, званѣ *кметь*. Зъ часомъ повстали *абы* зъ невольникôвъ взятыхъ въ полонъ на войнѣ. Та ихъ зъ часомъ робили вольными. Зъ дружины княжоѣ и старшихъ потворилися зъ часомъ *бояре*, паны, що доставали землю одъ князя.

Односины до Киѣва.

Коли киѣвскѣ князѣ з'еднали всѣ племена до спôльного походу на богатѣ землѣ Греціи и сходу, за другими племенами присоедналося и племя Бѣлыхъ Хорватôвъ до Киѣва. Оны ходили разомъ зъ другими племенами у походъ пôдъ киѣвськими князями та дôставали пайку здобичи. Въ мирнôмъ часѣ платили *Киѣву оплату сировцями*, то е шкôрами, медомъ, виномъ, то що. За тото мали опѣку передъ напастями сусѣдныхъ неруськихъ племенъ. Такій устрôй застали Угры на Подкарпатскôй Руси, коли прійшли зъ Азіи дикимъ кочовымъ племенемъ.

Князѣ Подкарпатскоѣ Руси.

Старѣ рукописи выявили бы намъ неодно имя руськихъ князѣвъ на Подкарпатю. Се признае навѣть неприхильный Русинамъ старый угорский историкъ Бардоши. (Suplementum Analectorum terr. Secp. p. 294.). Но все таки знаемо имена кôлькохъ *князѣвъ Подкарпатскоѣ Руси*. И такъ княземъ Подкарпатскоѣ Руси бувъ *Ляборець*, що погибъ въ борбѣ зъ Უграми за Ужгородъ. Далѣ бувъ князь *Менумродъ*, тесть сына Арпада Жолта, або Золтана. Князѣ руськѣ *Булчуъвъ* и Гилко, сынъ князя Горки, були хрещенѣ въ X.

вѣцѣ въ Царгородѣ. Окремъ сего бувъ князь *Томисôвъ* на Мармарошѣ за часôвъ Токшаня, сына Жолта, сынъ его Аркунъ за Стефана І. Въ кôнци князь *Борисъ*, сынъ руськоѣ княжны Предславы, на Спишу в. 1120 р., одержавъ титулъ графа одъ угорского короля. Руськѣ кіѣвскѣ великѣ князѣ оставляли мѣсцевый родовый устрôй зъ мѣсцевыми князями. Они провадили свою частину вôйська въ походѣ и подписували угоду зъ ворогомъ разомъ зъ великимъ княземъ. Щойно Володимиръ Великій надавъ кождому племени свого сына на намѣстника. Такъ для Бѣлыхъ Хорватôвъ вызначивъ Бориса. Той князь бувъ сперту тôлько посередникомъ межи мѣсцевыми князями а Кіѣвомъ.

Щойно Стефанъ І. король угорській прилучивъ Подкарпатську Русь до Угорщины по смерти Володимира пôдчасъ боротьбы сынôвъ его за кіѣвській престолъ, якъ Поляки зайняли городы червеньскѣ въ Галичинѣ. Стефанъ именувавъ своего сына Емериха „княземъ руськимъ". Сотворивъ зъ Прикарпатскоѣ Руси окрему провинцію, яка въ столѣтя потôмъ называеся „руськоюмаркою". Зъ сею руськоюмаркою XII. в. повязано потôмъ „Руську Краину" въ пôзнѣйшихъ часахъ.

Комитатска организація.

Комитатска организація цѣлоѣ Угорщины обняла руську марку на початку и XIII. в. Порѣчя Попрада и Гернада творивъ *Спишській* комитатъ, порѣчя верхньоѣ Торисы и Топлѣ — *Шаришскій*, середноѣ Топлѣ, Ондавы и Ляборця —*Земплиньскій*, *Ужскій*, Лятторицѣ и Боржавы—

Бережскій. Сусѣдна зъ *Угочскимъ комитатомъ* мармарошска земля належала до Угочи. А *Мармарошскій комитатъ*, що займае порѣчя верхньоѣ Тисы, зорганизовано значно пôзнѣйше, щойно въ половинѣ XIV. ст. Король именувавъ въ кождôмъ комитатѣ родового князя начальникомъ комитату, а надъ всѣма поставивъ свого сына княземъ. На тото вказуе именованя спишського князя Бориса городськимъ графомъ Спишу.

Голова комитата: „*подэюупанъ*“ бувъ начальникомъ всѣхъ свободныхъ и непривилiованыхъ верствъ людности. Онъ мае широку администрацiйну и судову власть въ границяхъ свого комитата, скликае всѣхъ обовязаныхъ до вôйськовоѣ службы и веде ихъ пôдъ заставою свого комитата. Наджупанъ збирае данину, задержуе собѣ третину, а решту передае до королевського скарбу, править судъ и пильнуе порядку. Подъ его властею е замковѣ слуги, servientes castri, организованѣ въ сотнѣ.

Автономiя привилiованыхъ.

Ся сильна комитатска организацiя ослаблюеся зъ розвоемъ привилiованоѣ земельноѣ власности. Земельнѣ власники-паны ширяться на Подк. Руси и въ цѣлôй Угорщинѣ въ XIII. ст. и здобувають собѣ законъ *Золотоѣ Булѣ Андрѣя II.* 1222 р., яка панôвъ увольняе одъ державныхъ повинностей и т. п.

Для шляхетськоѣ верствы (немешѣвъ) вытворюеся *автономiя.* Немешѣ выбирають що року кенезiѣвъ (judices) и крайникôвъ. Они рѣшають въ спôрныхъ справахъ, а жалобы одъ кенезiѣвъ пôд-

носились до крайниковъ. Тôлько въ криминальныхъ и податковыхъ належныхъ королеви справахъ треба было одкликатися до князѣвъ (duces), назначеныхъ королемъ, або до кастелянôвъ (comites castri, aut summos Capitaneos).

Замкова полоса гранична.

Зъ XIII. в. можна выказати такѣ замки: Уйваръ (Новый городъ) на Торисѣ, Шаришъ и Шоуваръ на Топлѣ, Шаторъ, Землинъ и Потокъ (Шарошпотокъ) надъ Бодрогомъ, Ужгородъ надъ Угомъ, Мукачôвъ надъ Лятоторицею, Боржава надъ Боржавою, Вишкôвъ и Хустъ (Густе) надъ Тисою. Такій королевский замокъ бувъ столицею урядникôвъ помочникôвъ наджупана, що мали нагляд надъ людностею и могли лекше потягати еѣ до повинностей. Пôдъ его охороною стояли привилîованѣ правительствомъ верствы, осадники, чи то паны, чи кольонисты, чи духовнѣ. А чимъ далѣ на повнôчъ, то власть правительства була слабша.

Суспôльнѣ верствы.

Въ Руськôй краинѣ находимо такѣ *верствы суспôльнѣ*: шляхту, духовенство, кметѣвъ (йобадѣвъ), привилîованыхъ кольонистôвъ, селянъ, непривилîованыхъ и замковыхъ слугъ.

Шляхта подѣлена на магнатôвъ и дворянъ вытворилася зъ князѣвскихъ потомкôвъ и бояръ. Сыны князя Уркуна, Нагрѣло и Радомиръ дôстають одъ короля землѣ. Потомки ихъ суть до недавныхъ часôвъ дворянами. Володимиръ, вицеканцлеръ короля Бейлы IV., зо знатного роду, спорôдненый зъ руськими князями галицькими, дôставъ

те высоке достоинство. Магнатъ Петро Петровичъ за Короля Роберта мае великѣ маетки и зносины зъ руськими князями. Магнатскѣ добра росли дорогою закупна одъ зубожѣлыхъ бояръ або свободныхъ господарôвъ, обовязаныхъ до военноѣ службы. Свободнѣ, необсадженѣ землѣ уважалися землями замковыми, королевскими. Такими були землѣ дворникôвъ, або кметѣвъ (йоббадьѣвъ), що вмирали, не маючи сынôвъ, або землѣ забранѣ за непослухъ и провину. Всѣ тѣ землѣ роздавали королѣ осадникамъ-чужинцямъ. Королѣ давали магнатамъ и залюдненѣ землѣ пôвсвободною людностею (servientes castri). Въ тотъ спосôбъ росла велика посѣлость привилiйованоѣ верствы магнатôвъ и шляхты.

Духовенство таксамо дôставало одъ князѣвъ и короля землю на монастырѣ, передовсѣмъ пôдъ покрышкою ширеня вѣры, пр. монастырь Премострантôвъ въ Лелесѣ, надъ Тисою и Бодрогомъ, монастиръ Бенедиктинôвъ въ Серенчу земплиньского ком., хрестоноснѣ лицарѣ въ Мармарошѣ, катедра егерска, достала село пôдъ Земплиномъ. Низше духовенство держиться народу и выступае разомъ зъ бѣдною верствою.

Кметѣ (йоббадѣ) були свободнѣ господарѣ. Обовязанѣ до военноѣ службы на свôй коштъ изза частыхъ вôйнъ починають упадати въ XIII. ст. Черезъ бѣднôсть продають свои грунты особливо пôсля татарского нападу. Ихъ маетки дрôбнѣють черезъ подѣлъ. Правда на основѣ закона (cotagio castri) не могли продати свого маетку безъ дозволу короля, але панъ, що купувавъ его, выдобувавъ сей дозвôлъ кождымъ разомъ. Такъ чи сякъ, продажею, чи

вымертямъ, маетки переходили въ руки панôвъ. Та верства малѣла, а росла верства паньскихъ пôдданыхъ рѣжна своимъ складомъ и правами.

Замковѣ слуги (iobagiones castri) и дворники переходили або въ пôдданыхъ, або дôставали шляхецькѣ права вже XIV—XV. ст. и ставали шляхтою за выслуги магнатамъ.

Непривилiованѣ *селяне* упали зовсѣмъ до стану пôдданыхъ зависимыхъ одъ шляхты и панôвъ. Они пôдлягають судови пана и е его власностею. Въ тотъ способъ зъ тыхъ рѣжныхъ верствъ пôсля вымертя Арпадовичѣвъ творитьcя двѣ верствы: шлята и пôдданѣ.

Нѣмецкѣ кольонисты.

Осôбне мѣсце межи верствами займали *нѣмецькѣ кольонисты* зъ XII. и XIII. ст. Вже король Гейза II. позвавъ Сасôвъ на кольонизацiю и поселивъ ихъ въ Семигородѣ и въ *Спишскôмъ комитатѣ* межи 1141—1161. Особливо пôсля нападу Татарôвъ королѣ хотѣли заселити пустѣ землѣ Нѣмцями, особливо руcько-словацьке пограниче. Окремъ Спишу и Шаришу они йшли далѣ на схôдъ. Зъ нѣмецькихъ громадъ е: Пряшôвъ и Кошицѣ, Бардѣѣвъ, далѣ Satoraljaujhely, Sárospatak, Luprechhaza (Beregszáz). Въ Мармарошѣ кольонизацiя Нѣмцями пôшла щойно въ XIV. ст., кольонисты е: въ Хустѣ, Вишковѣ, Тячовѣ (Técső) властиво Deutschan, Довгополи (Hosszumező).

Правительство було имъ ласкаве, называло ихъ (hospites nostri clarissimi) гостями. Громады нѣмецкѣ мали повну самоуправу. Выбирали собѣ старшину (vicillus) и священника. Наджупанъ мавъ судъ

надъ ними только у важнѣйшихъ справахъ, якъ убійство, грѣхъ противъ крови, крадѣжь, — а у другихъ сравахъ судивъ вайтъ. Въ свою громаду могли пріймати кождого свободного и вôльно було кождому зъ неѣ выступити, а державѣ только платили досить высоку оплату.

ТРЕТІЙ ПЕРІОДЪ:

(ОДЪ 1305—1526). ЧАСЫ МѢШАНОѢ ДИНАСТІИ.

XI. Боротьба Литвы зъ Угорщиною и Польщею. XII. Часы Федора Коріятовича. XIII. Турецька небезпека и религійный роздоръ. XIV. Часы Матвѣя Корвина. XV. Внутрѣшна перемѣна въ житю Подкарпатскоѣ Руси.

XI.

БОРОТЬБА ЛИТВЫ ЗЪ Угорщиною и Польщею.

Руська галицько-волинська держава втратила въ Юрію II. останнього князя зъ роду Романовичѣвъ. Схôднѣ землѣ руськѣ зависимѣ одъ Татарôвъ оддалися въ руки литовскихъ князѣвъ. По сѣмъ почалася сороклѣтня боротьба межи Литвою а Польщею и Угорщиною за руськѣ землѣ.

Литовска держава.

На сходѣ Европы выступае *нова держава литовска*, зорганизована зъ малого литовского народу въ половинѣ XIII. в. княземъ Мендовгомъ. Литовскѣ князѣ притисненѣ Нѣмцями зъ заходу

яли шукати засобôвъ и помочи въ схôдныхъ руськихъ земляхъ.

За князя Гедимина въ 1320 рр. стоявъ вже *Кіъвъ* пôдъ литовскою владою, хочъ києвскѣ князѣ були пôдъ зверхностю татарскою. [А галицькѣ бояре по смерти Юрія II. покликали на престôлъ галицько-волынськоѣ державы *Любарта Гедиминовича,* литовского князя, зятя Юрія II.] Литовська держава росла на очахъ на сходѣ Европы, бо руська людність радо пріймала пхъ князѣвъ.

1340

Политика литовськихъ князѣвъ.

Литовськѣ князѣ женилися зъ руськими княжнами, пріймали руську мову и вѣру, приноровлялися до руськихъ порядкôвъ и звичаѣвъ. „Мы старины не рушаемо, а новины не увозимо“—говорили они. Однимъ словомъ ставали *руськими князями,* на якихъ дворѣ процвѣтала руська культура. Люди руськихъ земель могли сподѣватися, що пôдъ тыми князями найдуть оборону передъ Татарами и пріймали литовську владу „безъ гвалту, безъ крику“. Загаломъ литовськѣ князѣ заступили руськихъ давныхъ князѣвъ. Говорили на дворѣ по руськи, пôдпирали церкви и монастирѣ, выховували дѣтей въ руськôй культурѣ и т. п.

Зôбраня руськихъ земель.

Великій литовській князь *Ольгердъ* Гедиминовичъ захопивъ ще и Черниговщину и насадивъ своихъ сынôвъ въ головныхъ городахъ князями. Коло 1360 р. забравъ *Кіъвщину* и споставивъ свого сына Володимира княземъ на мѣсце князя

Федора, пôдлеглого Татарамъ. Татаре хотѣли заступитися за давнымъ княземъ и выступили вôйною.

И ось лѣтопись пише: Коли господаремъ литовскоѣ землѣ бувъ великій князь Ольгердъ, онъ выйшовъ зъ литовськимъ вôйськомъ въ поле и побивъ на Синѣй водѣ Татаръ трьохъ — братôвъ: Качибея, Кутлубугу и Дмитра. А тѣ три браты, татарскѣ князѣ, були отчичѣ и дѣдичѣ Подôльскоѣ землѣ. А бувъ братъ у Ольгерда князь Коріятъ, що державъ Новгородъ Литовскій и було у него четырохъ сынôвъ: то були князѣ Юрій, Олександеръ, Константинъ и *Федôръ* (пôзнѣйше князь Мукачева). А отъ тѣ княжата за позволенямъ вел. князя Ольгерда и зъ помочію литовскоѣ землѣ пôйшли тогды *въ Подôльску землю.* Увойшовши въ приязнь зъ начальниками людности, отаманами, почали они Подôльску землю одъ Татаръ боронити, а баскакамъ татарськимъ дань давати перестали. Они заснували на Подолю мѣсто *Камянецъ* надъ Смотричемъ и всѣ городы помурували. Такъ литовска держава зайняла майже всѣ руськѣ землѣ.

Змова Угорщины зъ Польщею.

Але литовске князѣвство, хочъ стало велике, було слабо зорганизоване межи двома ворогами. Одъ заходу Нѣмцѣ, одъ сходу зависна Москва. А тымчасомъ прійшовъ великій клопôтъ литовскимъ князямъ черезъ галицько-волинськѣ землѣ Любарта. По тотѣ землѣ вытягнули руки польскій король Казимиръ и угорскій *Людовикъ.* Польща за Казимира оддала Шлескъ до Чехіи а Поморя до пруских лицарôвъ, якѣ добровôльно усту-

шила, щобы звернутися зъ пôдбоемъ на схôдъ. Зъ угорськимъ королемъ Карломъ Робертомъ, своимъ шуриномъ, заключивъ Казимиръ угоду въ Вышеградѣ 1339 р., що оба маютъ разомъ ити на Галичину. Польска корона припаде на сына Каролевого Людовика за тото, що Галичина прійде до Польщѣ. Тымчасомъ по смерти Юрія II. бояре покликали зятя его Любарта Гедиминовича на князя.

Любартъ въ Галичинѣ.

Любартъ бувъ княземъ въ Галичинѣ девять лѣтъ (1340—1349). На тото вказуе дзвôнъ въ церкви св. Юрія у Львовѣ, що мае напись его имени яко ктитора (фундатора) зъ року 1349. Але Казимиръ зъ королемъ угорськимъ Карломъ Робертомъ выступивъ походомъ на Галичину въ 1340 року. Начальникъ Галичанъ Дмитро Детко спровадивъ Татарôвъ и пустивъ ихъ на Угорщину грабувати. Татаре розумѣеся впали на Подкарпатску Русь. Такъ Русины мусѣли платити своею шкодою и кровю за то, що королѣ польскій и угорській хотѣли забрати не свôй край одъ Руси.

Тотъ *Дмитро Детко* найстаршій зъ бояръ бувъ „управителемъ руськоѣ землѣ“ и именемъ Любарта боронивъ еѣ цѣлый часъ боротьбы на чолѣ галицького народу.

Походы Казимира на Галичину.

Польскій король Казимира дôстае грошѣ одъ папы и помôчь одъ угорського короля Людовика, наслѣдника Кароля, та робить цѣлый рядъ похо-

дôвъ на Галичину. Спершу захоплюе онъ тôлько Сянокъ, мѣсто надъ Сяномъ, щойно 1349 року займае Галичину. Польскій король прибувае до *Львова* и захоплюе королѣвскѣ *одзнаки* (*инсигнія*) то е: корону, жезлъ, плащъ и хрестъ руськихъ князѣвъ и одводить до Кракова. Тотѣ инсигнѣ перетопили Поляки потôмъ за свого повстаня, оставъ тôлько золотый хрестъ зъ емаліевыми образками. Та руській народъ опирався Польщѣ тымъ больше, що король польскій ставъ насаджувати чужинцѣвъ кольонистôвъ у руськѣ городы и маетки одбирати пôдъ латинськѣ костелы и монастирѣ. Казимиръ мусѣвъ майже що року ити зъ оружною силою на Русь. Але два разы вибрався зъ нимъ и угорській король *Людовикъ Великій* (1342—1382).

Невдалый похôдъ Людовика.

Першій похôдъ пôдняли оба королѣ зъ Кракова на Волинь. А що Казимиръ захоровавъ и лишився у Люблинѣ, маючи у неволѣ Любарта, Людовикъ зъ обома войськами увôйшовъ въ Берестейску землю, що належала до *Кейстута* Гедиминовича. Кейстутъ выславъ послôвъ годитися. Згодилися за то, що Любарта выпущено зъ неволѣ, Людовикъ и Казимиръ доставали Галичину, а Любартъ мавъ задержати Волинь, Кейстутъ мавъ йти до Буды охреститися на латинську вѣру и запровадити на Литвѣ латинську іерархію. Любарта выпустили, а Кейстутъ втѣкъ по дорозѣ.

Погромъ Угрôвъ пôдъ Белзомъ.

Другій разъ рушивъ Людовикъ въ 1352 р. зъ Буды на Сянôкъ и подôйшовъ до Белза, де заставъ вже Казимира зъ вôйськомъ. Белзкій воевода, Дроздъ, побачивъ велике вôйсько Полякôвъ и Угрôвъ, прійнявъ послôвъ одъ королѣвъ, що взывали пôддатися. Цѣлый тыждень тягнувъ переговоры, а тымчасомъ укрѣпивъ свôй замокъ, напустивъ въ ровы довкола замку воды. На рештѣ заявивъ, що не поддаеся. Королѣ пôшли здобувати замокъ приступомъ. Зъ рана до полудня билися ихъ вôйська, стоячи въ холоднôй текучôй водѣ, понесли великѣ страти и вкôнци одступили. Межи убитыми бувъ одинокій *сынъ Людвика*, наслѣдникъ престола. Людовикъ Великій дôставъ палицею по головѣ, такъ що злетѣвъ зъ коня и трохи не пропавъ. Покалѣчено тôлько Полякôвъ и Угрôвъ, що, якъ каже угорське письмо, не можна було почислити. Людовикъ рѣшивъ вертати. Щобы уратуватися одъ сорому, его дорадники намовили уложити якусь угоду зъ белзкимъ воеводою про око. Белзкій воевода повѣсивъ на его жаданя на мурахъ угорску хоругву. Угорске вôйсько пôйшло собѣ до дому, а Людовикъ перебѣгъ Галичину навпростець черезъ Мукачѣвъ. Та по дорозѣ трохи не наложивъ головою, бо гôрняки Русины пôдчасъ нôчлѣгу запалили хату, де онъ ночувавъ.

Перемирья Казимира зъ Литвою.

По тыхъ невдалыхъ походахъ Казимиръ уложивъ зъ литовскими князями перемирья: Галичина була за Польщею, Волинь за Любартомъ. Литовскѣ князѣ напускали Татаръ на Польщу и на Угорщину, але Казимиръ перетягнувъ Татарôвъ на свой бôкъ черезъ тото, що Подоля и Кіѣвщину одняли у нихъ Литовцѣ. Далѣ намовивъ Казимиръ Нѣмцѣвъ вдарити на Литву. Война тре-

вала трийцять лѣтъ, ай вкôнци за Польщею остала Галичина зъ Белзкою и Холмскою землею, а Волынь належала до Любарта.

Галичина за Володислава Опольского.

Але по смерти Казимира (1370 р.) ставъ королемъ Польщѣ на основѣ токмы Людовикъ. Литовскѣ князѣ оддали Белзъ и Холмъ, а Галичину Людовикъ одъ Польщѣ прилучивъ до Угорщины. Але утворивъ зъ Галичины осôбне руське корольевство и заименувавъ дѣдичнымъ (наслѣднымъ) управителемъ князя Володислава Опольского.

Володиславъ Опольскій (1372—1378) титулуе себе „самодержцемъ" Руси, якъ Романъ Великій. Бье свою монету зъ гербомъ Львова львомъ и написомъ „moneta Russie" и пануе на повнôмъ княжôмъ правѣ пôдъ зверхностію угорского короля. *То бувъ останній князь Галичины.*

До галицького королѣвства була вѣдавъ прилучена *Подкарпатська Русь* тымъ бôльше, що Людовикъ передъ смертію одôбравъ одъ Володислава Галичину и прилучивъ еѣ прото до Угорщины.

Побѣда Риму на Угорщинѣ.

Зъ приходомъ андигавеньскоѣ династіи на Угорщину побѣдивъ *Римъ* Византію. Папа и латиньска церковь берутъ верхъ надъ давнымъ словяньскимъ образомъ схôдноѣ церквы. Зъ того часу папы звернули увагу на тото, щобы при помочи чужихъ королѣвъ помножити число католикôвъ. Кождый чужоземный князь, що обоймавъ угорскій престолъ, не забувавъ взяти зъ собою на

Угорщину латиньскихъ монахôвъ, множивъ число латиньскихъ монастирôвъ.

Якъ чорнѣ гайвороны налетѣли ôни на городы и на села и выпирали славяньскій обрядъ схôдноѣ церкви. Они поставили епископôвъ въ тыхсамыхъ городахъ, де були епископы грецькоѣ церкви. Въ той способъ кожда епархія мала двохъ пастирôвъ, якѣ перетягали на свое овець и впровадили великѣ ворожнечы межи людьми.

Политика Людовика.

Самъ Людовикъ, якъ мы бачили, хотѣвъ мечемъ зневолити Литву до принятя латиньскоѣ вѣры и церкви. Такъ само и на Угорщинѣ, хотѣвъ привернути всѣхъ „схизматиковъ“ до католицкоѣ церкви. *Волохи*, що жили въ Бережскôмъ и Мараморошскôмъ комитатѣ, не хотѣли перейти до римскоѣ церкви. Прото емигрували до Молдавіи, де заснували нову державу *пôдъ воеводою Богданомъ*. Она признала верховладу Угорщины. Ай Русинôвъ охоронивъ одъ переслѣдованя князь *Федръ Коріятовичъ* зъ Подôля своею хитрою политикою. Людовикъ, якій втративъ сына пôдъ Белзомъ, оставивъ двѣ дочки: Марію и Ядвигу. Марія була королевою Угорщины, выйшла за Жигмонта Люксембургского, Ядвига, королева польска, выйшла за литовского вел. князя Ягайла. Оба достали престолы своихъ жôнокъ, Жигмонтъ на Угорщинѣ, Ягайло въ Польщѣ.

По смерти Людовика правила Угорщиною мати королевы Маріи Елисавета. Проти неѣ выбухнувъ бунтъ. Польща одорвалась, выбрала собѣ

королевою молодшу дочку Ядвигу. Бунтовники задусили Елисавету, а *Жигмунтъ* щойно вызволивъ свою жôнку зъ ихъ рукъ и коронувався *королемъ Угорщины.* Жигмонтъ бувъ сыномъ чеського короля и цѣсаря римского Карла IV. И онъ не могъ довгій часъ привести ладу на Угорщинѣ.

Подружа Ядвиги зъ Ягайломъ.

Тымчасомъ *Ядвига*, королева польска, одружилася зъ улюбленымъ Вильгельмомъ австрійськимъ и жила въ Краковѣ. Та малопольскѣ паны прогнали еѣ и на силу одружили еѣ зъ великимъ княземъ литовскимъ, Ягайломъ Яковомъ, сыномъ и наслѣдникомъ Ольгерда.

Ягайло (1334—1385), сынъ Ольгерда и другоѣ жôнки руськоѣ княжны Юліяны, не мавъ поваги на Литвѣ проти старшихъ Ольгердовичôвъ. Про то посватавъ Ядвигу. Польскѣ паны згодилися выдати еѣ за него зъ тымъ, щобы онъ перехрестився зъ православного Якова на католицьВолодислава. А до того мавъ охрестити цѣлу Литву на католицьку вѣру и прилучити на вѣчнѣ часы до Польщи всѣ землѣ, якѣ належали до литовськихъ князѣвъ, отже и бѣлоруськѣ и украинсько-руськѣ. Ягайло згодився и пôдписавъ *умову въ Кревѣ 1385 р.* Оженившися зъ Ядвигою, ставъ онъ королемъ Польщи. Ягайло пойшовъ зъ латиньскими священниками хрестити Литву, а польскѣ паны выслали Ядвигу займати Галичину.

Прилученя Галичины до Польщѣ.

Въ Галичинѣ настановила Марія, королева угорська знову володаремъ *Володислава Опольского*, абы онъ задержавъ еѣ при Угорщинѣ. Володи-

славъ володѣвъ зновъ Галичиною на основѣ доживотнього надання (въ роцѣ 1385–87) якъ руській князь. Але на Угорщинѣ выбухли неспокоѣ, а онъ побачивъ, що помочи проти Полякôвъ не достане. Рѣшивъ не мѣшатися до войны и передавъ руську землю чеському королеви Вячеславу, що бувъ опѣкуномъ угорськихъ королѣвъ. Тымчасомъ Ядвига рушила зъ вôйськомъ на Галичину черезъ Перемышль и Львôвъ, якѣ не опиралися. Тôлько Галичъ не хотѣвъ пôддатися Ядвизѣ, ажъ *Ягайло* выславъ литовскихъ князѣвъ зъ вôйськомъ. Ягайло прибувъ до Галичины и потвердивъ грамоты вольностей Галичанъ, але *прилучивъ Галичину* до *Польщѣ* 1387 р. Жигмонтъ, король угорській, не мавъ силы постояти за одорвану землю. На Угорщинѣ повстаня не пригасло. Турецка туча присувалася зъ полудня, грошей не було, бо паны не платили податкôвъ, а до того Марія небавомъ померла. Жигмонтъ мусѣвъ мовчати, бо Ядвига могла зажадати угорського престола для себе. Уложено отже згоду про око зъ Польщею. Тогды установлено *граничну линію межи Галичиною а Подкарпатскою Русею*, що удержалася до нынѣшного дня.

Литва проти уніи зъ Польщею.

Поляки надѣялися, що на основѣ пôдпису Ягайла въ Кревѣ всѣ землѣ литовскѣ, бѣлоруськѣ и украиньскѣ ихъ будуть. Але литовскѣ паны казали, що они на ту умову въ Кревѣ не приставали, лемъ Ягайло зробивъ еѣ самовôльно. Началася *суперечка помежи Польщею а Литвою*, яка тревала пôвтораста лѣтъ. Литовскѣ, бѣлоруськѣ и

украинськѣ паны выбирали собѣ великихъ князѣвъ своими старшими. Они не слухали польскихъ королѣвъ и правили на свою руку. Такимъ княземъ ставъ *Витовтъ* (1392—1430). Ягайло зъ польскимъ правительствомъ мусѣли признати его управителемъ, а далѣ вел. княземъ литовскимъ.

XII. ЧАСЫ ФЕДОРА КОРІЯТОВИЧА.

Политика Витовта проти обласныхъ князѣвъ.

Витовтъ, ставши великимъ княземъ литовскимъ, ставъ выкидати сильнѣйшихъ князѣвъ братôвъ зъ ихъ волостей и прибирати всѣ землѣ въ своѣ руки. Такъ одобравъ Полоцьку волость одъ Андрѣя Ольгердовича, Волынь одъ Федора Любартовича, Киѣвську волость одъ Володимира Ольгердовича протягомъ 1393/4 р. Въ кôнци звертаеся на Подоля, де бувъ княземъ *Федоръ Коріятовичъ.*

Родъ князя Федора Коріятовича.

Побивши Татарôвъ на Синôй водѣ, оддавъ Ольгердъ Подôльску землю найстаршимъ сынамъ Коріяты, Юрію, Константинови и Александрови. Коріята оставивъ княземъ въ Новгородѣ литовскôмъ. Якъ померъ Коріятъ, на его мѣсци засѣвъ наймолодшій сынъ *Федôръ Коріятовичъ.* Коли небаромъ повмирали стриѣ, цѣле Подôля и Новгородъ опинилася въ рукахъ Федôра Коріятовича.

Боротьба Витовта зъ Федоромъ Коріятовичемъ.

Литовсько-руській князь Витовтъ, енергичный и войовничий князь, хотѣвъ злучити въ одну цѣлость литовсько-руськѣ землѣ. Тому ставъ воювати зъ малыми князями, якѣ сидѣли въ поодинокихъ городахъ та якѣ его не слухали. Межи иньшими зачавъ воювати изъ Федоромъ Коріятовичемъ. Було то въ 1393 р. Витовтъ прогнавъ найперше князя Федора Коріятовича изъ Новгорода, а потомъ ставъ облягати Ф. Коріятовича въ Камянци на Подолѣ, де Ф. Коріятовичъ укрѣпився.

Але Федоръ Коріятовичъ не бувъ въ силѣ ставити Витовтови опору. О помôчъ звернувся онъ до угорського короля. Знакомôсть князя Коріятовича зъ Мадярами була вже давнѣйша. Въ другой половинѣ XIV. столѣтя стали Татары знову нападати на Подôля. Вже тодѣ шукавъ Ф. Коріятовичъ помочи въ сильного въ тѣ часы угорського короля Людвика. Людовикъ хотѣвъ обезпечити Угорщину одъ лиха зъ боку Галичанъ, яке его постигло (въ походѣ 1352 р.) и хотѣвъ дôстати право на руськѣ землѣ.

За то присдавъ Коріятовичеви около 20.000 людей на помôчъ. Федôръ одбивъ напады Татаръ. Отже коли въ 1393 р. ставъ Витовтъ воювати Ф. Коріятовича, той звернувся зновъ зъ просьбою о помôчъ до Мадярôвъ.

Федôръ обсадивъ подольскѣ городы: Скалу и Камянець Волохами и угорськимъ вôйськомъ, що приславъ ему король Жигмонтъ. Але того вôйська було мало, тому самъ Коріятовичъ пôшовъ на Угорщину за новою помочею тымъ бôльше, що Жигмонтъ угорський бувъ непримиримый ворогъ Ягайловоѣ уніи и помогавъ внутрѣшнôй колотнечѣ въ серединѣ польского-литовського царства.

Федоръ Коріятовичъ на Подкарпатской Руси.

Одъ Угорщины не дôставъ Ф. Коріятовичъ нѣякоѣ помочи, тôльки бувъ принятый по наказу

угорського короля зо своею дружиною, що прийшла разомъ зъ нимъ. На Подкарпатськой Руси

Ѳеодоръ Коріятовичъ (1360)

одержавъ Ф. Коріятовичъ *княжество Мукачôвъ и Маковицю* въ державу и володѣвъ нимъ до

смерти. Справлявъ урядъ бережського наджупана, але при тôмъ не покидавъ свою титулу „князя подôльского“. Разомъ зъ нимъ переселилася на Подкарпатську Русь бôльша громада Русинôвъ— мало бути 40.000 людей. То була пята и послѣдне поселеня Русинôвъ. Въ Мукачевѣ построѣвъ князь монастиръ, замокъ и городъ Мукачевъ и окруживъ его ровомъ. Лѣтописцѣ угорськѣ ясно доказують, що король Кароль I. додавъ до того замку богато селъ, и утворивъ для новоприбувшого князя *князъвство Мукачевське*, якимъ давнѣйше вже володѣвъ руськїй князь и котре мало тогды около 300 селъ.

Тымчасомъ Витовтъ въ неприсутности Федора Корїятовича позаймавъ одинъ городъ за другимъ на Подолѣ. Онъ забравъ у неволю Федорового воеводу Нестака и обсадивъ городы своими старостами. Князь Федôръ Корїятовичъ оставивъ всѣ мрѣѣ на поворотъ и передавъ право на наслѣдя Подоля королеви Людовику I.

Заслуга Корїятовича.

Найбôльшою заслугою Федора Корїятовича е численне заселеня Подкарпатскоѣ Руси Русинами. Тото заселеня одбувалося вѣдавъ довший часъ черезъ цѣлу довголѣтну войну польско-литовску. На руськѣ землѣ идуть зо всѣхъ сторонъ Поляки, Литовцѣ, Татаре, и Угры майже що року. Люде притисненѣ наѣздниками шукають захисту за горами. Такїй захистъ отворивъ Русинамъ своимъ договоромъ Корїятовичъ. Число втѣка-

Theodorus Koriathovics, Princeps Ruthenus, Dux de Munkács, et Podoliæ Basilianorum ad Munkács Fundator Anno. 1360

Bindtr. Sc

чѣвъ мало зрости до 40.000. Ихъ всѣхъ взявъ пôдъ свою охорону князь Коріятовичъ. Звôдси неймовѣрна вѣстка, що вôнъ самъ привѣвъ на Угорщину 40.000 Русиновъ, замѣсть воювати зъ Витовтомъ. Черезъ тото послѣдне переселеня Коріятовичъ *скрѣпивъ руську люднôсть Подкарпатя* и охоронивъ еѣ одъ вынародовленя.

Король Людовикъ бувъ ворогомъ схôдноѣ церкви, але зъ огляду на заслуги Коріятовича и на численнôсть православныхъ поселенцѣвъ не противився, коли князь Ф. Коріятовичъ одновивъ монастирь о.о. Василіянъ на Чернечой горѣ, коло Мукачева. Такъ построеный имъ *монастиръ въ Мукачевѣ* ставъ осередкомъ религiйного и духового житя Подкарпатскоѣ Руси. Онъ дарувавъ села Бобовище и Лавку зо всѣми доходами и десятиною тому монастиреви и давъ тому огнищу руськоѣ вѣры постôйне обезпеченя, потверджене королями. Окремъ сего его жена Доминика основала другiй *женьскiй монастирь* василіяньскiй на горѣ Сороки.

Найкращою ознакою заслуги Коріятовича для руського народу Подкарпаття суть легенды про него середъ мѣсцевого люду. Народъ повѣдае, що Коріятовичъ убивъ смока (змія) пôдъ Мукачôвскою горою, а въ ночи явився ему ангелъ, що йшовъ по водѣ Латорицѣ и показавъ ему на Чернечу гору. Тота легенда высказуе цѣлу правду про его дѣло. Змѣй означае небеспеку, яка грозила руськой землѣ, а тотъ ангелъ—выхôдъ зъ тяжкого положеня просвѣтою народу, яка йшла тогды зъ монастырѣвъ. Надармо вѣривъ до нынѣ народъ, що прийде тотъ часъ, що гербъ Коріято-

вича, двораменный хрестъ повалить чорного орла Раковція, що повисъ надъ тымъ руськимъ замкомъ. Федôръ Коріятовичъ бувъ приверженцемъ славянському вѣроисповѣданю грецькоѣ церкви, якъ всѣ зъ рештою литовсько-руськѣ князѣ. Поховано его въ монастирѣ, якии построѣвъ на Чернечой горѣ одповѣдно до його заповѣту.

Грамота зъ 1360 р. Ф. Коріятовича.

Два историки, Венилинъ и Орлай, а за ними й иньшѣ, опираються на грамотѣ зъ 1360. р. и подають, що вже въ тôмъ роцѣ бувъ Ф. Коріятовичъ на Подк. Руси. Однакъ, новѣйшѣ працѣ (Lehoczky: Beregvármegye monographiája. 1881. Петровъ и Холодняковъ: Матеріялы по исторіи Угорской Руси, III.) ствердили фальшивôсть-недостовѣрность тоѣ грамоты. Федôръ не могъ володѣти Мукачевомъ передъ войною зъ Витовтомъ. Правдивѣ документы про володѣня починаються щойною одъ 1398 року за часôвъ Жигмонта. Въ грамотѣ зъ 1401 р. выступае Коріятовичъ, якъ управитель мукачѣвского замку. Въ грамотѣ зъ 1404 р. Жигмонтъ дарує 3.000 зл. на обновлення того замку. Далѣ згадуєся въ рр. 1406 и 1400 у всѣлякихъ правахъ имя Коріятовича. Его пôдписъ и печатка на квитанціи зъ 1404 р. хорониться въ кошицькôмъ архивѣ Грамота зъ 1360 р. есть не точно одписана въ XVI столѣтю зъ якоѣсь староѣ грамоты, або монастирскоѣ лѣтописи монахами, якѣ хотѣли боронити своихъ посѣлостей и дôстати потверджения одъ короля. Они не ошибалися що до змѣсту, лишъ ошиблися въ поставленю даты зъ року 1360. А сего року Коріятовичѣ *ще навѣтъ не володѣли на Подôлю.* Подоля достали они по битвѣ на Синѣй водѣ, яка була въ 1363 р.

Турецька небезпека.

Въ 14. и 15. вѣцѣ стають Турки зъ Малоѣ Азіи простягати свои руки по европейськѣ краѣ. Въ 1365 р. перейшли они вже Дарданелѣ.

Страшна турецька рука досягала границь Угорщины. Европа попала въ страхъ. На зазывъ угорского короля Жигмонта Люксенбургского зôбралася армія зъ лицарôвъ французькихъ, нѣмецкихъ, италійскихъ и угорськихъ, але Баязетъ розбивъ еѣ пôдъ *Никополисомъ въ 1396 р.* на голову. Тогды хотѣвъ здобути Царгородъ, але въ Азіи появився новый хоробрый вождъ дикихъ ордъ *Тамерлянъ.* Онъ вдаривъ на турецьке царство зо сходу и знищивъ захôдну Азію, розбивъ Баязета и ослабивъ турецьку державу на довшій часъ. Турецька небеспека одалися на хвилю одъ Угорщины и Европы.

Религійный роздоръ.

Тымчасомъ на заходѣ не було едности межи державами черезъ роздоръ въ церкви. На чолѣ церкви стануло ажъ трехъ папъ. Кождый мавъ своихъ покровителѣвъ и поборювавъ другого. Жигмонтъ угорскій, выбраный римскимъ королемъ (1410—1437), поставивъ собѣ за задачу усунути велику церковну схизму. За его староняямъ скликано великій соборъ *до Констанціи* (1414—1418). Тотъ соборъ усунувъ всѣхъ трьохъ папъ, выбравъ на папу Мартина I. и привернувъ еднѣсть въ церкви. На тôмъ соборѣ розсуджено и справу Ивана Гуса.

Гусъ реформаторъ.

Кôлькадесять лѣтъ передъ соборомъ въ Констанціи голосивъ английскій ученый Иванъ Виклифъ нову науку. Онъ выступавъ проти богацтва духовныхъ и проти церковныхъ догмъ

(правдъ). Тоту науку привѣзъ до Праги ученикъ Виклифа, Гіеронимъ зъ Праги. Нею перейнявся ученый чеській богословъ, проповѣдникъ и письменикъ *Иванъ Гусъ.*

На взôръ Виклифа явъ онъ голосити науку, що не треба слухати свѣтскоѣ и духовноѣ власти, якъ она попаде въ тяжкій грѣхъ. Запровадивъ *причастія пôдъ видами хлѣба и вина* и накликавъ одобрати духовенству маетки.

Констанцкій соборъ покликавъ Гуса до себе на оправданя. Цѣсарь Жигмонтъ давъ ему желѣзный листъ безпеки передъ переслѣдуванямъ. Гусъ явився на соборѣ. Але соборъ засудивъ Гуса на смерть и его *спалено на костирѣ 1415 р.* Одъ того стосу запалилася цѣла Чехія и Середна Европа до кровавоѣ войны, яка тревала до 1434 р.

Король Жигмонтъ

Жигмонтъ, якъ угорскій король (1387—1437) бувъ неспокойный, легкодушный и невытревалый, але вельми предприемчивый и оборотный. Онъ провадавъ на всѣ боки войны. На войну зъ Венеціею заставивъ королеви польскому, Володиславови Ягайлови, *16 спишскихъ городôвъ* нашоѣ Подкарпатскоѣ Руси. Тотѣ городы належали до Польщѣ ажъ до 1772 р. то є до розбору Польщи.

Перше повстання руськихъ князѣвъ пôдъ Свидригайломъ

По смерти Витовта Жигмонтъ пôдпиравъ великого литовского князя Свидригайла, выбраного Литовцями и Русинами. Свидригайло обѣцявъ Русинамъ рôвность правъ на церковнôмъ и

политичнôмъ полѣ, а Литовцямъ самостôйность одъ Польщѣ. Жигмонтъ жертвувавъ ему королѣвску корону. Але Поляки заразъ по смерти Витовта пôдступомъ зайняли Подоля. Свидригайло пôднявъ *повстаня Русинôвъ и Литовцѣвъ* проти Польщи. Поляки перетягнули на свою сторону католицькихъ Литовцѣвъ и посадили на великокняжôмъ престолѣ Витовтового брата, Жигмонта. Межи ними прійшло на Бѣлой Руси до битвы *надъ рѣкою Святою.* Свидригайло побито, 42 русько-литовськихъ князѣвъ впало въ полонъ, а богато ихъ убили. Свидригайло втѣкъ зъ душею въ Полоцькъ. Та руськѣ паны Чарторийськѣ за кôлька лѣтъ убили великого князя Жигмонта Кейстутовича и помстили руську кровь, пролиту за волю.

Битва зъ Турками пôдъ Варною.

По Жигмонтѣ володѣвъ на Угорщинѣ король *Альбрехтъ,* але дуже коротко. По його смерти вродився сынъ Володиславъ, прозваный том Посмертнымъ. Угорськѣ паны выбрали тымчасомъ королемъ польского короля Володислава, названого потôмъ *Варненчукомъ.*

Володиславъ I. Варненчукъ, король польскій и угорскій (1440—1444) зъ папськимъ легатомъ Юліемъ Цезарини привернувъ згоду на Угорщинѣ. Турки скористали зъ внутрѣшноѣ колотнечѣ и обсадили Бѣлгородъ. Та Иванъ Корвинъ Гуніяди пôднявъ оборону Семигороду. Онъ розбивъ Туркôвъ и тогды султанъ Муратъ II. подавъ користнѣ умовы мира. Миръ пріявъ соймъ въ Сегиденѣ. Але за намовою легата король зорвавъ миръ, коли Муратъ пойшовъ вôйною до Малоѣ

Азіи. На вѣсть, що флота зъ хрестоносцями вже въ дорозѣ зъ Италіи, вырушивъ король вздовжъ Дунаю на Турковъ. Муратъ вернувъ, розбивъ угорске вôйсько въ битвѣ пôдъ Варною 1444 р. Король Володиславъ погибъ, а Иванъ Гуняди спасся зъ недобитками арміи. Иванъ Гуняди ставъ теперъ регентомъ Угорщины, ажъ пôдрѣсъ малый Володиславъ Посмертный.

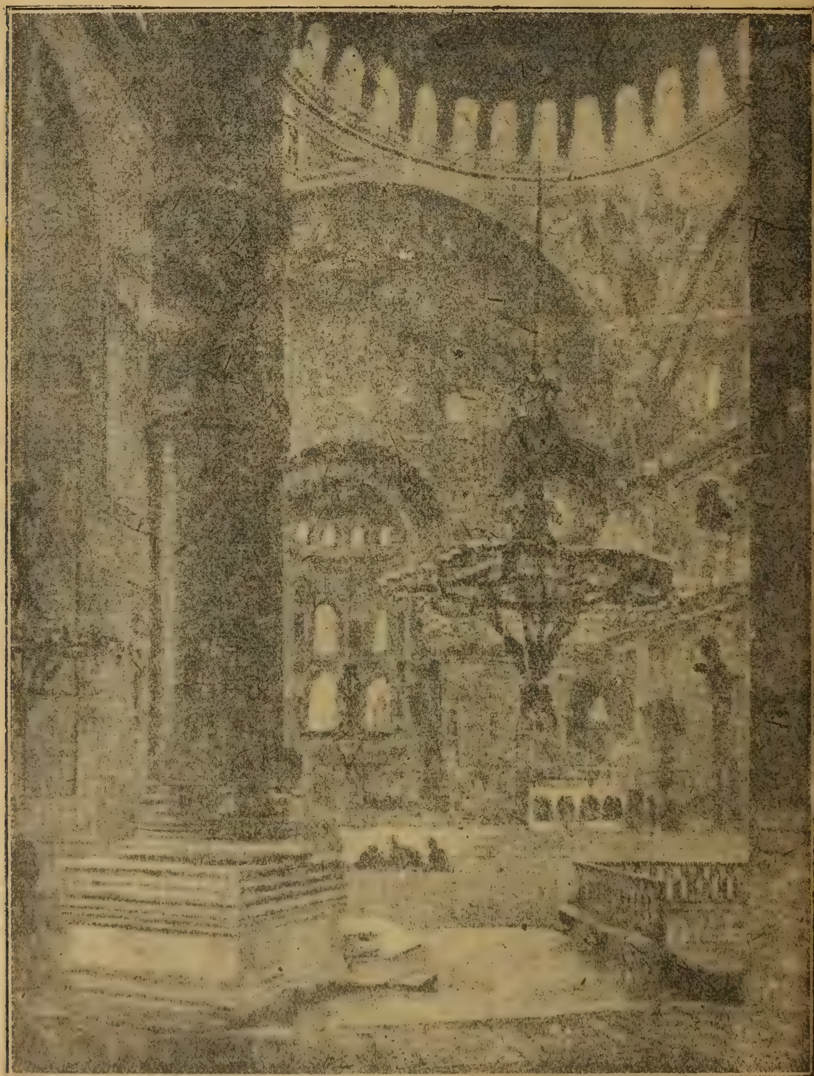
XIV.

ЧАСЫ МАТВІЯ КОРВИНА.

Упадокъ Царгороду.

Обновлене грецьке царство династіи Палеологôвъ (1261—1453) було вельми немочне. Не мало доброѣ организаціи нѣ численного войска, а мало богато ворогôвъ. Зъ пôдъ его власти выбилася Сербія, Болгарія и Мала Азія. Византійска держава обмежилася на Царгородъ зъ округомъ. Небавомъ турецьке царство зъ столицею Адріянополемъ звоювало Сербію и Болгарію. Оно окружило Царгородъ, якъ клѣщами зо всѣхъ сторôнъ. Грецкѣ цѣсарѣ споглядали зо страхомъ на зростаючу силу Туркôвъ. Порѣшили звернутися до папы и годилися прійняти унію, щобы одержати помôчь зо заходу. Самъ цѣсаръ Иванъ VIII. Палеологъ прибувъ на великій соборъ до *Фльоренціи въ 1339. р.* Зъ нимъ прійшовъ патріярхъ царгородскій Йосифъ, никейскій архіепископъ ученый Бесаріонъ и руській киѣвській митрополитъ Изидоръ. Они приняли *унію* зъ лятинськоюю католицкою церквою пôдъ папою Евгеніемъ IV. Але зъ тои уніи нѣчого не выйшло. Всѣ учасники небавкомъ поумерали, оставъ только киѣвскій митрополитъ Исидоръ, именованый кар-

диналомъ. Ефескій епископъ, Марко, подбуривъ всѣхъ схôдныхъ епископôвъ проти уніи. Тымча-

сомъ султанъ турецкій Магометъ II. обложивъ вôйскомъ изъ 165.000 людей Царгородъ одъ суши и одъ моря. Цѣсарь Константинъ XI. просивъ у папы *помочи* и принявъ унію. Папа выславъ 2000 хрестоносцѣвъ зъ кардиналомъ Исидоромъ.

Та якъ Греки побачили, що въ Софіи мае одбутися уніяцке богослуженя, обурилися. — Краще побачити намъ турецкій турбанъ въ церкви, якъ латиньскѣ инфулы и тіяри! — казали они. Дня 29. мая 1453. одбулася остатня служба, одправлена руськимъ кардиналомъ Изидоромъ. Тымчасомъ Турки высадили войско на сушу и впали на Царгородъ изъ полудня. Та не було середъ Грековъ одушевленя; зъ полудня впавъ Царгородъ въ руки Туркôвъ. *Константинъ* кинувся зъ мечемъ въ найлютѣйшу сѣчу и полягъ зъ горсткою вѣрныхъ оборонцѣвъ якъ богатиръ въ бою проти 200.000 Турковъ. Султанъ Магометъ войшовъ до церкви св. Софіи и замѣнивъ еѣ на мечетъ. Городъ ôддано на сплюндрованя, 100.000 трупôвъ христіянъ лягло на улицяхъ Царгороду. Турецкій таборъ фанатичныхъ Музулманôвъ розсѣвся въ Европѣ зъ всѣми лихами середъ европейскоѣ културы на страхъ, руину и варварство.

Значѣня и наслѣдки упадку Царгороду.

Зъ упадкомъ Царгороду въ руки Туркôвъ упало тысячлѣтне грецьке царство и огнище высокоѣ цивилизаціи. Царгородъ, свѣтило грецко-славяньскоѣ культуры погасъ. Роля оборонця тоѣ культуры перейшла на Русь и московське велике клязѣвство. Русь мала высоку культуру, та пере-

стала бути самостойною державою въ союзѣ зъ Литвою и Польщею. Руською мовою говорили королѣ польскѣ и литовслѣ великѣ князѣ, шляхта и вище духовенство — але духъ тыхъ державъ хилився въ сторону западу, якъ духъ угорскоѣ державы. Оборонцемъ сходно-славяньскоѣ культуры ставъ великій *князь московскій Иванъ III.*, що приймивъ гербъ византійскій двоглавого орла и оженився за посередництвомъ папы зъ Софіею, внучкою грецькихъ цѣсарôвъ Палеологôвъ. На него звернулися очи всѣхъ православнихъ зъ Руси, Литвы и Балкану.

Турецкѣ напады на Русь-Украину.

Якъ Турки заняли Сербію, Болгарію и Грецію, зачали нападати и на Русь-Украину. Першій разъ подôшовъ Менгли Гирей пôдъ *Києвъ* въ 1482. роцѣ. Татаре запалили мѣсто и здобули замокъ. Взяли въ неволю силу людей, пограбили церкви, попустошили околицѣ и вернули домôвъ зъ великою здобичею. Зъ забраныхъ церковныхъ рѣчей ханъ пославъ Иванови III., московскому князеви, золоту чашу и дискосъ зъ Софійскоѣ катедры. Великій князь Иванъ III. подяковавъ ему за києвскій погромъ и просивъ далѣ вести напады на Русь (на Подоля и Києвщину.) Зъ тою бисурманьскою силою зеднався Иванъ III. проти христіянського заходу — Польщѣ, Литвы и Угорщины. Два свѣты схôдный и захôдный станули проти себе до бою на житя и смерть. А Русь межи ними упадае зъ двохъ сторонъ бита: одъ Польщи та Угорщины и одъ Москвы та Татарôвъ.

И спѣвавъ народъ:

Зажурилась Украина, що нѣгде прожити,
Вытоптала орда кôньми маленькіѣ дѣты,
Ой маленькихъ вытоптала, старыхъ порубала,
Середущихъ пôстягала, у полонъ загнала!

Матвѣй Корвинъ на Угорщинѣ.

По смерти Володислава Посмертного выбравъ угорскій народъ на ракошськôмъ полѣ королемъ Матвія Корвина Гуніяди. Тотъ *Матвѣй Корвинъ* бувъ однымъ зъ найкращихъ королѣвъ Угорщины (1458—1490). Онъ опираеся на нищихъ станахъ, на шляхтѣ и мѣстахъ, усмиривъ вельможъ, завѣвъ постôйне войсько и збогативъ край черезъ ладъ и порядокъ. Ожененый зъ Италіянкою, окружився учеными зъ Италіи и артистами зъ епохи одродженя и згромадивъ библіотеку (Corviniana).

Король Матвѣй бере Сербôвъ въ опѣку. Подпирае кольонизацію Сербôвъ межи Савою и Дунаемъ. Его воеводы зъ *Вукомъ Бранковичемъ* на чолѣ розбили Туркôвъ въ Семигородѣ, впали до Сербіи и Болгаріи та привели 50.000 Сербôвъ на Угорщину. Тыхъ Сербôвъ поселили въ Банатѣ (1481. р.) За тото король Матвѣй ставъ героемъ-богатиремъ въ сербскихъ пѣсняхъ, якъ его отець.

Справедливôсть Матвѣя Корвина була причиною, що й руській народъ признавъ Матвія Корвина своимъ чоловѣкомъ. Одна исторична казка Подкарпатскихъ Русинôвъ каже: Онъ тримавъ руську вѣру, тримавъ изъ народомъ благочестивымъ, хранивъ Угорщину. Въ замку Каменици жила Поганъ-дѣвча турецькоѣ вѣры и нѣхто не могъ еѣ выгнати. Зробивъ тото ажъ Матяшъ. Закимъ ще ставъ королемъ, служивъ онъ у Руснака въ Орѣховици. Онь тогды выпала коронація и

богато людей выбралося на ню. Матвѣй закликавъ свого газду, но тотъ не мавъ великоѣ охоты. Вкôнцѣ обѣцявъ пôйти, коли истикъ розовьеться, закимъ обойдуть поле, а тогды котрыйсь изъ нихъ може королемъ бути. Истикъ розвинувся — отже Матіяшъ иде на коронацію. Приходить саме, якъ „вже краля клали. Пустили корону, обы лѣтала та на кого сяде, тотъ буде за краля. Та лемъ на нього сѣдать, на того хлопчиска; а другѣ паны гнѣваються. И три разы тота коронація була, а Богъ все хотѣвъ, обы вôнъ ставъ королемъ“. Пустили корону, а корона лѣтай, лѣтай и на него сѣла; а вôнъ бувъ обдертый, та ся нимъ встидали; взяли корону здерли зъ нього, выпрали го, а онъ втѣкъ ажъ до воды, и въ лозы ся сховавъ. За тото го не хотѣли покороновати, що бувъ такій невеликій, худобный, сирохманъ и Руснакъ“ . . . (Казки зôбранѣ Игнатіемъ зъ Николовичъ, передрукованѣ Драгомановомъ, Киѣвъ 1886., ст. 425—429).

Тота казка дае *образъ житя Русиновъ* на Угорщинѣ за мѣшаноѣ династіи. Той, що бувъ праведный, бувъ наймитомъ, а кривда панувала зъ панами. Коли явився справедливый король, то мусѣвъ бути Руснакъ и бувъ наймитомъ. Онъ обдертый, его стидаються, его бють, онъ ховаеся у воду въ лозы. Ажъ справедливôсть Божа нагородила его короною чудеснымъ способомъ.

Матвѣй Корвинъ для Русинôвъ.

Венелинъ, що походивъ зъ Подкарпатськоѣ Руси, подае такій поглядъ на короля Матвѣя: „Въ XV. столѣтю король Матвѣй, будучи и самъ грецького вѣроисповѣданя, обдаривъ свободою Русинôвъ и Волохôвъ и освободивъ ихъ одъ державныхъ податкôвъ“.

И дѣйсно онъ бувъ справедливый для всѣхъ безъ рôжницѣ вѣроисповѣдань. До насъ дойшли его *грамоты* въ оборонѣ маетку *русъкихъ монасти-*

рôвъ проти латинникôвъ. Латинськѣ духовники зайняли села Мукачѣвского монастыря, але мусѣли ихъ оддати на розказъ Матвѣя. Коли латинськѣ духовники стали одбирати десятину, зôбрану руськими монахами и знущатися надъ ними, Матвѣй Корвинъ выдавъ другу грамоту до головного команданта Будиньского замку, щобы розслѣдивъ справу и задовольнивъ покривдженыхъ. А що бувъ приступный для жалобъ всѣхъ нищихъ, то и Русины могли доправотитися, коли дѣялася кривда. Звôдты та легенда про Матвѣя, що онъ бувъ руськоѣ вѣры, а навѣть, що самъ бувъ Русиномъ.

Володиславъ II.

По смерти Матвѣя Корвина выбрали Угры зъ помежи рѣжныхъ кандидадôвъ *Володислава II. Ягайловича (1490—1516)*, короля чеського. То бувъ найслабшій, найбôльше лѣнивый король свого часу. На все казавъ зъ польска: добже, за тото назвали его „кралемъ добже", а на Угорщинѣ Добже Ласловомъ. А выбрали его собѣ магнаты, щобы нимъ крутити якъ хоруговкою. За его панованя упало все, що зробивъ Матвѣй Корвинъ на Угорщинѣ и Юрій зъ Подъебраду въ Чехіи для внутрѣшныхъ односинъ. *Вельможи* осягнули повну перевагу разомъ *зо шляхтою*. Закрѣпостили селянъ, якъ худобину на своихъ поляхъ и довели до упослѣдженя мѣстъ. Они выдали *книгу законôвъ*, яку зладивъ пронотарій Степанъ Вербецій 1514 р. (пôдъ назвою Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae). То було святе письмо угорскоѣ шляхты на 300 лѣтъ. Тамъ закрѣплено на 300

лѣтъ чотыри законы: 1. Шляхта (немеши) не може бути вязнена безъ шляхетского суду. 2. Она пôдлягае тôлько королеви. 3. Она звôльнена одъ всякого податку и службы. 4. Она мае право выступити проти короля вôйною, якъ онъ тотыхъ законôвъ шляхты не буде честовати. Отже простый народъ („misera contribuens plebs“) мавъ поносити *всѣ тягарѣ* и *податки*, а шляхта (немеши) могла робити, що хоче. Хочъ ѣджь, пий та розпережися, нѣхто не мае до розказу.

Яла теперъ верховодити шляхетська анархія на Угорщинѣ, въ Чехахъ та небавомъ у Польщѣ.

Повстаня куруцôвъ.

Пôдъ шляхетскою анархіею стогнавъ народъ одъ поневоленя и наруги. *Шляхта* бавилася и гуляла по своихъ замкахъ и вѣчныхъ соймахъ, а робочій народъ мусѣвъ робити на поляхъ и живити тоту бездѣльну верству, готову тôльки чинити сваволю та заговоры. *Робота селянъ* и ихъ повинности проти панôвъ называлася *панщиною*. Панщина сягае часôвъ св. Стефана. Селяне мали платити за землю, яку мали близько панського двора—десятину зо зерна для духовенства, девяту часть для пана, а порцію подымную (füstadó) до державноѣ касы, якъ подать. Паны (domini terrestres) були увольненѣ одъ податки зъ часу Золотоѣ Булѣ Андрія II. 1222. А они мали право суду житя и смерти надъ селянами. Законъ 1405 р. рѣшавъ, що панъ мае всю землю, але селянамъ можна було переселятися зъ одноѣ землѣ на другу до другого пана. Але паны трималися и всюди яли давити нелюдскими способами селянъ. На-

родъ ждавъ хвилѣ, щобы поднятися проти тоѣ самоволѣ. И така нагода лучилася въ 1514 р. Первоепископъ Угорщины Тома Бакачъ проголосивъ булю папы Льва X, що хто пôйде воювати проти Туркôвъ въ хрестоносный походъ, доступить одпущеня грѣхôвъ. Велике число народу рôжныхъ верствъ зойшлося передовсѣмъ зъ околиць Великого Варадина и Кечкемета пôдъ Будою въ числѣ 40.000 людей. Выбрали они собѣ вождомъ сотника Юрїя Сикулъ *Довжу* начальникомъ того хрестоносного походу. Всѣ учасники походу припняли собѣ хрестъ на шатю и звôдси приняли назву куруцôвъ. Тогды шляхта попала въ страхъ и яла насильствомъ придержувати слугъ и служилыхъ людей. Она подняла крикъ, що не стане силъ, кимъ оббробляти землю. Середъ селянъ повставъ якъ блискавиця шумъ проти шляхты и поднявся *бунтъ*. Доперва воевода Иванъ Заполія здавивъ тотъ бунтъ страшными карами и жерстокостями. Довжу спалено живцемъ, 70.000 селянъ убито за бунтъ, а народъ закрѣпостили паны ще бôльше, якъ передъ повстанямъ. Наложено на селянъ ще тязшѣ повинности и однято имъ свободу переселюваня. Селяне були прикрѣпленѣ до землѣ якъ худобина. Той станъ назывався *крѣпацтво*. Почалася золота свобода необмежноѣ нѣякимъ закономъ шляхетскоѣ самоволѣ.

Руське епископство.

Зъ именемъ короля Володислава звязуеся установа мукачевскоѣ епархіи черезъ номинацію епископа Ивана въ 1490 р. Установою епископства на Подкарпатськôй Руси хотѣвъ король за волею

латиньского духовенства звôльнити Русинôвъ одъ вплыву галицькихъ православныхъ епископôвъ зъ Перемышля. Именованя епископа для Подк. Руси було важне въ своихъ наслѣдкахъ. До того часу руське духовенство Подкарпатскоѣ Руси було зависиме одъ епископа въ Перемышли. Отся зависимость позволяла, що руське духовенство оставало далѣ пôдъ впливомъ сходу, зъ Галичины спроваджувано книги, до Галичины выѣздили высвячуватися и т. д. Однымъ словомъ: була звязь. По установленю епископа въ Мукачевѣ звязь зъ Галичиною слабне, епископы стають зависимѣ одъ мѣсцевыхъ вплывôвъ, доки въ XVII. вѣцѣ не подчинено ихъ пôдъ вплывъ латинськихъ епископôвъ въ Ягерѣ.

Битва подъ Могачемъ.

По смерти Володислава наступивъ его сынъ *Людовикъ II.* (1516—1526) недолѣтокъ, зле выхованый, легкодухъ и ворогъ всякого поважного дѣла. За него розгорѣлася *межиусобиця межи магнатами*, нѣхто не шанувавъ законôвъ, доходы въ державнôй касѣ впали до нулѣ (зера). Тымчасомъ турецька небезпека зновъ повисла хмарою надъ Угорщиною въ повнôй силѣ пôдъ проводомъ найбôльшого султана завойовника *Солимана Величавого*. Онъ зайнявъ *Бѣлгородъ* и увôйшовъ на Угорщину зъ 300.000 арміею. Заполія зъ своимъ вôйськомъ стоявъ осторонь згорнувши руки. Король Людовикъ выступивъ до бою зъ горсткою *пôдъ Могачемъ* 1526 р. Угрôвъ розбили Турки на голову. Тысячи ихъ зъ достойниками впали трупомъ. Самъ король спасався утечею. Та кôнь его упавъ и кинувъ короля у багно рѣчки Челе. Тамъ онъ и утопився. На нѣмъ кончиться епоха (доба) мѣшаноѣ династіи, а Угорщина пôдпадае пôдъ власть Туркôвъ.

XIV.

ВНУТРѢШНА ПЕРЕМѢНА ВЪ ЖИТЮ ПОДКАРП. РУСИ.

(За мѣшаноѣ династіи).

Упадокъ руськоѣ державности.

Упадокъ независимоѣ руськоѣ Галицько-Волинськоѣ державы пôсля вымертя династіи Романовичôвъ мавъ великѣ наслѣдки на житя Русинôвъ въ Пôдкарпатскôй Руси. Галичина прійшла пôдъ пованя Польщи и Угорщины, решта руськихъ земель пôдъ Литву. Руська мова була ще мовою выщихъ верстовъ и королѣвъ Ягайловоѣ династіи въ польско-литовськôй державѣ—але духъ тоѣ державы хилився щоразъ бôльще въ бôкъ латиньского заходу. Церква славянського обряду зôйшла зо становища пануючоѣ церкви и заняла мѣсце рôвнорядноѣ зъ латиньскою. Тоту латиньску церкву подпиравъ королѣвській дворъ и въ Польщѣ и на Угорщинѣ. *Русины перестали бути державною нацією*, а були рôвнорядні спершу зъ Литовцями и Поляками. Повстаня въ оборонѣ давного становища Руси пôдъ Свидригайломъ не вдалося—Ру-

сины втратили вплывъ на державнѣ справы, якій мали до того часу. Тôлько *руська мова* якъ мова, що мала найбôльшу литературу и повагу старинности, удержалася въ актахъ и въ бесѣдѣ вы-щихъ верстовъ, навѣть середъ вызнавцѣвъ латиньскоѣ вѣры до XVI. вѣку.

Упадокъ византійского вплыву.

Великій осередокъ схôдно-грецькоѣ культуры, Византія, перестала свѣтити давнимъ блескомъ могучости. Нова *держава Палеологôвъ* (1261—1453) малѣла пôдъ натискомъ турецькихъ Османôвъ, що обступали еѣ залѣзнымъ перстенемъ. Вкôнци обмежувалася на самъ Царгородъ зъ околицею. Грецькѣ цѣсарѣ шукали опоры въ папъ римскихъ и годилися на унію схôдноѣ (вост.) церкви зъ Римомъ. Давна повага першого на свѣтѣ грецького цѣсарства знижилася до благаня о ратунокъ у захôдныхъ державъ и у латинськоѣ церкви. Зъ *упадкомъ Царгороду* (1453) згасло велике огнище грецькоѣ культуры и вѣры, якою живъ схôдъ Европы цѣлѣ столѣтя. Тымчасомъ на заходѣ въ Италіи пôдъ вплывомъ грецькихъ и латиньскихъ письменникôвъ пробудився гуманизмъ и одродженя штуки (мистецтва). Въ середнихъ вѣкахъ на заходѣ люде займалися наукою богословія. Щойно по упадку Царгороду прійшли старциннѣ грецькѣ и римскѣ творы до Италіи. Они займаються чоловѣкомъ и людскими справами (*humana*). Люде яли розчитуватися въ тотыхъ творахъ, збирати рукописи и творы штуки (мистецтва). Зъ того выросла течія въ науцѣ звана *гуманизмомъ*, а въ штуцѣ (мистецтвѣ) звана одродженямъ (*ренесансомъ*)

Предметомъ нового свѣтогогляду стали чоловѣкъ и природа. Вплывъ нового свѣтогляду мавъ латиньскій характеръ, а проводъ въ его поширеню взяла *латиньска церква зъ папою* на чолѣ. Въ Италіи повстали въ XV. великѣ библіотеки и музеѣ. А перше мѣсце займають ватиканьскѣ (одъ Ватикану, де живе папа). Тымъ способомъ побѣдивъ Римъ Византію и въ тыхъ державахъ, де колись мала перевагу грецько-византійска культура. Зъ Италіи ишло свѣтло на цѣлу Европу, и все живе, тямуще, свѣже оберталося лицемъ до Риму.

Упадокъ верховлады Русинôвъ на Угорщинѣ.

На Угорщинѣ по вымертю Арпадовичôвъ прійшла неаполитаньска династія Анжу, ревна и завзята въ ширеню католицькоѣ вѣры. Проти нового латинського курсу подняли повстаня руськѣ магнаты пôдъ проводомъ Петра Петровича. Они хотѣли ратувати державне становище Русинôвъ и схôднославянского обряду на Угорщинѣ. Тому старалися покликати на престолъ галицького руського князя, але зъ того нѣчого не выйшло. Руській володарь окруженый ворогами не мавъ змоги пôдперти руськихъ магнатôвъ.

Повстаня подавлено. На Угорщинѣ взяла верхъ латинизаторска струя за королѣвъ мѣшаноѣ династіи одъ 1305—1526 р. Давнѣ Арпадовичѣ опиралися о руську кіѣвску чи галицьку державу, а вязалися родинными узлами зъ руськими та византійськими володарами—словомъ були пôдъ вплывомъ Руси и Византіи. Новѣ королѣ мѣшаноѣ династіи були спорôдненѣ зъ династіею поль-

ського королѣвства та оставали пôдъ вплывомъ Риму, якого волю сповняли. Угорщина въ своѣй политицѣ иде рука въ руку *зъ Польщею, або зъ Римомъ.* Якъ въ польско-литовськôй державѣ, такъ на Угорщинѣ Русины впали зъ привилiованого становища. Ихъ спершу ще признають рôвноправными, а далѣ усувають одъ всякого вплыву на державнѣ справы.

Папска верховлада.

Зъ впровадженямъ династiи Анжу на угорськiй престолъ перше слово въ политицѣ Угорщины займавъ *папа и Римъ.* Папа высылае своихъ легатôвъ на Угорщину, що кермують политикою королѣвъ и державныхъ мужôвъ. До сего дае добру нагоду гуситська тревога и турецька небезпека, що повисли *надъ Угорщиною.* Всѣ королѣ суть орудiемъ папскоѣ политики, не выключаючи Матвiя Корвина. На розказъ папы онъ поднявъ войну зъ Юрiемъ зъ Подъебраду и одвернувся одъ своеѣ великоѣ мисiи боротися зъ Турками. Другою зовнѣшною силою, котра вплывае на Угорщину, була *Польща,* що скрѣпилася унiею зъ Литвою. Она побѣджае вкôнци всякѣ вплывы и осаджуе на угорськôмъ престолѣ династiю Ягайловичôвъ, що привела Угорщину до стану шляхецькоѣ самоволѣ и розладя.

Наплывъ латинськихъ монахôвъ.

Важнѣйшою стороною для житя Угорщины була церковна перемѣна за мѣшаноѣ династiи. Папы старалися зъ кождою змѣною короля впровадити якъ найбôльше *латинськихъ монахôвъ* и оснувати якъ найбôльше латинськихъ монасты-

рѣвъ на угорскôй земли. Пôдъ руксю тыхъ королѣвъ Анжу зъ Италіи, Люксембургôвъ зъ Чехіи, Ягайловичôвъ зъ Польщѣ и Чехіи, та Габсбургôвъ зъ Австріи впроваджено хмару латинськихъ монахôвъ и оддано имъ найкращѣ землѣ. Такъ прійшли на Угорщину Августины, Бенедиктины, Камалдумійцѣ, Капуцины, Кармелиты, Цистерциты, Круцигеры, Доминиканы, Францишканы, Минорити, Мизерікордіяны, Павлѣны, Піяристы, Премонстранты, Сервиты, Езуиты и Тринитаріи. Далѣ прійшли монахинѣ: Августіянки, Клярисы и Урсулисы. Всѣ тотѣ проповѣдники латиньскоѣ вѣры стояли пôдъ опѣкою своихъ провинціялôвъ, *зависимыхъ просто одъ папы*. Всѣ они були агентами папськоѣ политики на Угорщинѣ. Всѣ ревно поборювали давну славяньску вѣру схôдного обряду середъ верстовъ, якѣ мали вплывъ на державнѣ справы. Они доставали землю по цѣлôй Угорщинѣ, отже и на Подкарпатскôй Руси на заснованя и удержаня своихъ монастирѣвъ. А тота латиньска церква не тôльки здержала славянщеня Угрôвъ, але и пособляла *мадяризаціи всеѣ вышоѣ верствы* Славянъ, а передовсѣмъ Русинôвъ, що втратили свою державу.

Латинщеня руськоѣ шляхты.

Новѣ поселенцѣ на королѣвськихъ маеткахъ, латиньскѣ монахи, привилийованѣ королѣвськимъ двором, найшли гостинне принятя середъ *честолюбноѣ шляхты и магнатôвъ*. Православна шляхта була одсунена одъ вплыву новою польско-папськoю политикою новыхъ королѣвъ. А що хотѣли узы-

скати назадъ вплывъ на дворѣ, тому принимали латиньску вѣру.

Якъ въ Польщѣ давнѣ руськѣ князѣ Вишневецькѣ, Чарторийськѣ, Сангушки, Острожскѣ и другѣ—такъ подкарпатськѣ *руськѣ магнаты* пріймали латинську вѣру. А за то доставали достоинства, або и маетки зъ руки королѣвъ, щедрыхъ для всѣхъ неофитôвъ. Прійнявши нову вѣру державну, они *змѣняли* давнѣ славяньскѣ *имена* на близшѣ до именъ мадярськоѣ аристократіи и займали высокѣ чины въ мадярськôй державѣ разомъ зъ чужинцями, що обильно наплывали зъ Италіи, зъ Нѣмеччины и зъ Польщѣ на Угорщину. Такъ зъ шляхты славноруського походженя творилася *нова шляхта* зъ мадярскими именами Петрôвъ — Petrovczy, Ракôвъ — Rakovczy, Павлôвъ— Pálfy, Турцôвъ — Turoczy, Комарôвъ — Komaroczy, Ловнѣй—Lónyay, Вой—Vay, Бой—Bay, Шилодій— Szilagyi, Ешторазъ—Eszterhazy и т. д.

Притѣсненя автономіи Пôдкарпатскоѣ Руси.

Та нова полатиньщена шляхта вразъ зъ наплывовою шляхтою зъ близькоѣ и далекоѣ чужины яла утискати автономичнѣ уладженя православныхъ верстовъ Подкарпатскоѣ Руси. Русины сходили щоразъ низше зо становища рôвнорядныхъ до стану утисненыхъ. Довгѣ вѣки они користувалися княжимъ правосудіемъ въ криминальныхъ справахъ, а въ другихъ справахъ мали своихъ урядникôвъ. Теперь они приневоленѣ шукати опѣки и розрѣшеня у короля, бо прим. Мукачевскѣ каштеляны стараються *знищити ихъ автономію Бережавскоѣ краины.*

Заховалися грамоты Елисаветы, матери Людвика Великого зъ р. 1378., грамота Ивана Корвина, природного сына Матѣя Корвина Гунядія и грамота Елисаветы Силадѣй зъ 1466 р. затверджені въ Архивѣ Лелеского Конвенту всѣми королями ажъ до Максиміляна и Юрія I. Раковція, де говориться про полекши для Русинôвъ, що мали одъ непамятныхъ часôвъ самоуправу. Очевидно була потреба ихъ выдавати и затверджувати, бо нова шляхта и магнаты посягали на права Русинôвъ злочинною рукою. Автономія Подкарпатскоѣ Руси обмежувалася тôлько на шляхетськѣ руськѣ верствы ще за Арпадовичôвъ. А за мѣшаноѣ династіи и за Габсбургôвъ потверджeня тоѣ автономіи можна було дôстати тôлько особамъ, що схилялися до вѣры державноѣ королѣвъ католикôвъ. Зо зростомъ шляхецького правлѣня на Угорщинѣ спознала и нища руська шляхта, що зъ давною предковѣчною вѣрою не далеко зайдешъ. Тому за примѣромъ магнатôвъ стали переходити *до новоѣ вѣры и середнѣ шляхтичѣ*, якѣ хотѣли займити одновѣднѣ державнѣ становища. Тымъ способомъ тою автономіею хоснувалася не Русь, але златинщена шляхта, яка зъ часомъ зовсѣмъ выреклася за вѣрою руського имени. Тѣ, що остали при руськôй народности и православнôй вѣрѣ, були худобнѣ шляхтичѣ, або селяне. Якъ по повстаню Довжи заведено крѣпацтво на робучій народъ — то тотъ невольничій станъ упавъ на цѣлу Русь, бо Русиномъ оставъ майже тôлько хлопъ и пôпъ та ще мало хто зъ дрôбноѣ шляхты.

Грабѣжь церковного добра.

Одинокимъ захистомъ Русинôвъ остала *церква*, оддѣдичена по предкахъ у сходнôмъ славяньскôмъ обрядѣ. Та королѣ и папа осаджували латиньскихъ монахôвъ и священникôвъ на своихъ и церковныхъ маеткахъ давноѣ церкви, якъ то було въ Польщѣ. Тотѣ *латиньскѣ священники выдерали* на силу проти закону *маетки и добра* та де-

сятины руськимъ монахамъ и священникамъ. Руськѣ монахи и священники вносили жалобы до престолу, та не все тотѣ жалобы були выслуханѣ. Королѣ мѣшаноѣ династіи були окружен̂ѣ папскими прислужными и приверженцями латиньскоѣ вѣры, якѣ не допускали тыхъ жалобъ, або перехиляли осудъ королѣвъ на сторону грабѣжникôвъ, латиньскихъ священикôвъ. Выимокъ становить справедливый Матвѣй Корвинъ, якій каже грамотою зъ 1454 р. латиньскому Лелескому духовенству звернути села Бобовиця и Лавки пресвитеру Мукачевського монастира. Але якъ латиньскѣ священики мусѣли вернути добра, тогды нападали на монахôвъ, що выходили збирати десятину. И зновъ грамота Матвѣя Корвина зъ 1488 р. забороняе плебанови Бенедиктови Дейвани таке поступованя. Але Матвѣй Корвинъ бувъ одинъ, а всѣ прочѣ королѣ були неприхильнѣ нашôй церкви. И правосудія для руськоѣ чистоѣ справы одъ тыхъ королѣвъ не ждати. Зато руськѣ монастырѣ и *духовенство худобнѣло* разомъ зо своимъ народомъ. Нарôдъ попадавъ въ крѣпаки, а духовенство въ темноту, бо мусѣло працювати на выживленя себе. Тяжкою працею забите не бралося за освѣту и науку, потрѣбну до духовноѣ дѣяльности.

Церковь—захистъ Руси.

Та все таки тота зубожѣла церковь стала одинокимъ огнищемъ Руси, звôдки неслося боже слово руськoю мовою. Священство дôставало пôдпору зъ руськихъ земель, бо оно було зависиме одъ перемиского епископа. Щойно за Володислава

Ягайловича установлено окреме *епископство мукачевске 1491 року.*

Духовенство руськоѣ народности, що вросло корѣнямъ въ народъ, боронилося проти насильства тыми способами, якѣ могла зъ себе добути. Передъ установою епископа въ Мукачевѣ организувало свои монастирѣ, якѣ були твердынями руськоѣ народности середъ бурхливыхъ филь латинизаціи. Останнѣ вельможѣ вѣрнѣ своѣй церкви и народности, Баличъ и Драгъ, засновали *монастиръ св. Михайла въ Марамарошѣ.* Патріярхъ царгородскій Антоній затвердивъ его грамотою 1391 р. зъ правомъ власти на церкви и вѣрныхъ по духовнымъ дѣламъ.

Тотъ монастиръ и Аббація Грушевска мусѣли оборонятися передъ нахальною рукою палятина Гедерварія 1438 р., якій высылае католикôвъ означити межѣ ихъ посѣданя. Монастирѣ були довго *религійными осередками* Подкарпатскоѣ Руси. Объ ихъ муры розбилися хвилѣ латинизаціи Русинôвъ пôдъ тяжку годину переслѣдованя славяньскоѣ церкви схôдного обряду.

Сила руськоѣ культуры.

Та въ народѣ бувъ головный корень, якого не одолѣла велика филя латиньскоѣ культуры, яка заливала Угорщину. Самъ нарôдъ мавъ за собою *культуру столѣтъ*, яка вытворила народнѣ обряды, пѣснѣ, звычаѣ, орнаментъ питомый всему руському народови по тамтôмъ боцѣ Карпатъ ажъ до Киѣва. И вчуешъ середъ нашого народу тотѣ самѣ мельодіи и тѣ самѣ свѣтскѣ и церковнѣ пѣснѣ, що далеко въ самôмъ Киѣвѣ. Народъ,

що привандрувавъ зъ корѣня руськихъ земель, заховувавъ не то̂лько *вѣру* въ чисто̂мъ видѣ, але *и вѣру* въ тако̂мъ само̂мъ станѣ, якъ еѣ принѣсъ зъ далекоѣ отчины. Видимымъ знакомъ одноцѣлости руськоѣ культуры остали нашѣ деревлянѣ *церкви* по селахъ, всюды однаковѣ у своихъ ро̂жныхъ типахъ одъ Попрада до Киѣва до Кавказу. Только на мѣйскѣ мурованѣ церкви припала латиньска культура зверху, але и та не змѣнила кореня ихъ будовы. Така старинна церковь тыхъ часо̂въ въ Горянахъ, коло Ужгороду, будована въ стилю галицькихъ церковъ, що були по̂дъ вплывомъ романськимъ. Хоть она перехрещена на латиньску каплицю, але фрески (малюнки) въ серединѣ на стѣняхъ показують, що була она мальована якъ всѣ церкви на Руси по византійскимъ правиламъ. Правда, Мадяре перемалювали еѣ, пододавали латиньскѣ написи, а такожъ латиньскій образъ кровавоѣ Христовоѣ муки. Але кождый безсторонный чоловѣкъ скаже, що тамъ по̂дъ тымъ мадярскимъ мальовиломъ е творы мальованѣ майстромъ свѣдомымѣ высокого византійского стилю. Тамъ кожде лице святого мало свою повагу, обрисъ, характеръ найвыщоѣ декоративноѣ штуки, выробленоѣ столѣтями достойно и далеко одъ всякого земского и низького буденного свѣта.

Латинська мадярщина залила зверху нашъ край, перемалювала фирму новою краскою, та *основа*, въ яко̂й живе душа народу—*остала руська*, свѣдома своеѣ высшости. И черезъ тоту свѣдомость мо̂гъ нашъ народъ выдержати ще дальшу бурю за часо̂въ протестантизму и гоненя зъ боку Габсбурго̂въ въ сторону латиньства та выйшовъ зъ тоѣ бурѣ чистый, повный силы и свѣдомости въ довѣчну правду, яка кермуе свѣтомъ въ исторіи столѣть.

(Конецъ першоѣ части).

ДОДАТОКЪ.

Екскурзъ до 36. 41. 63. 73. 99. 103. стороны.

Освѣтленя мадярскоѣ исторіи (до ст. 36).

Всѣ описы занятя Паноніи въ мадярскôй исторіи походять одъ выгаданыхъ оповѣдань Безименного историка короля Бейлы IV. Онъ оповѣдае зъ великою славою, якъ Мадяре розбили шѣсть самостôйныхъ державъ надъ Дунаемъ и покорили за сѣмъ лѣтъ цѣлу наддунайску низину. Въ тото нынѣ вѣрять всѣ Мадяре, бо ихъ поеты розголосили тото красными творами.

Историки старши якъ Туровцій, Кеза, Бонфинъ, Прай, Бель и др. такъ и новѣйши: Горвать Стефанъ, Горвать Михайло, Салай, Рибарій и др. пріймають оповѣданя Безименного за святу правду. Та головна похибка Безименного лежить въ тôмъ, що онъ пôзнѣйшу утечу Половцѣвъ (Кумановъ) передъ Татарами зъ надъ Дону на Угорщину зъ XIII. вѣка перенѣсъ на походъ Угрôвъ пôдъ Арпадомъ въ IX. вѣцѣ. До живыхъ ще споминôвъ про походъ 40.000 Половцѣвъ въ 1238 році додавъ фантастичнѣ неправдивѣ подѣѣ

и пустивъ ложъ въ исторію Угорщины. Тою ложею послугуються мадярскѣ историки для потверджения свого тысячлѣтного панованя надъ всѣма народами Угорщины. Та всѣ тотѣ оповѣданя передъ подувомъ историчноѣ критики розлетяться, якъ полова пôдъ вѣтромъ.

До нынѣ важну оцѣнку подае Левъ Мудрый, грецькій цѣсарь (886—909). Онъ пише про Мадярôвъ: „Тотъ турецькій народъ, Угры, дуже осторожнѣ. Въ тайнѣ держать свои намѣры. Они зовсѣмъ не мають вѣрности, и дуже серебролюбнѣ. Не знають додержати присяги (клятьбы), анѣ договору. Ихъ не можна нѣякими дарами насытити. Тôлько що возьмуть даръ, вже задумують тобѣ лихо. А ворогôвъ своихъ стараються побѣдити не тôлько руками и силою, але пôдхлѣбствомъ (лестю), несподѣванымъ паскокомъ и замкненямъ всѣхъ можливыхъ дорôгъ. При договорахъ ставлять легкѣ услôвія ворогамъ, а якъ они на нихъ пристануть, тогды додають имъ щоразъ тяжшѣ. Добре знають, що ихъ нарôдъ непостôйный, серебролюбный (готовый до переходу па сторону ворога), и що складаеся зъ бôльше поколѣнь, и прото не цѣнять высоко родинноѣ любови. Нѣкого, навѣть самѣ себе, не люблять“.

Наши князѣ до Володимира Великого (до ст. 41).

Кіѣвська держава одъ Олега до Володимира зôбрала всѣ землѣ руськихъ племенъ, межи ними и Пôдкарпатську Русь. Такъ *наши предки* въ X столѣтю *разомъ зъ киѣвськими князями* Олегомъ, Игоремъ, Святославомъ и Володимиромъ будували

своими силами величь руськоѣ державы. Угры висланѣ Олегомъ до Панонїи брали участь въ походахъ Руси, якъ наемна сила на коняхъ.

Такъ *Олегъ Вѣщій* (879—914) ставъ славный по вѣкъ своимъ походомъ *на Царъгородъ*. Посадивъ на човны вôйсько усѣхъ племенъ, и рушивъ на Царьгородъ. Про той похôдъ оповѣдае руська лѣтопись таку казку: Греки загородили Босфорску протоку ланцухами, обы не впустити Русинôвъ до мѣста. Та Олегъ велѣвъ човна вытягти на берегъ та всадити ихъ зъ вѣтрилами на колеса. Подувъ вѣтеръ тай закотивъ Русинôвъ у човнахъ пôдъ самый Царьгородъ. Греки налякались и згодились пристати на все, що Олегъ захоче. Казавъ принести до 12. гривенъ срѣбла (6 фунтôвъ) на кождого чоловѣка та ще на тыхъ князѣвъ и дружинникôвъ, що осталися дома. Греки принесли срѣбло и велику силу дорогоѣ тканини, паволоки. Тогды Олегъ прибивъ щитъ на царгородскôй брамѣ на знакъ побѣды и зробивъ договоръ 907 р. На ôсновѣ того договору Греки пускали руськихъ купцѣвъ, не брали одъ нихъ мита та давали харчи на прожитя и на дорогу.

Року 913. зобравъ Олегъ 500 човнôвъ, и рушивъ ними зъ вôйськомъ на Донъ. Зъ Дону перетягнули човны у Волгу и спустилися на *Каспѣйске море*. Впали на побережя та набрали силу добычи. Але на дорозѣ домôвъ напали на нихъ Хозары и частину добычи одôбрали. Народъ оспѣвавъ тотъ похôдъ у пѣсняхъ и звернувъ его на Индийске царство, бо достатися до Индїи була давна мрія руського народу одъ часôвъ Олега.

Игоръ (914—946) покоривъ непокôрнѣ племена, що хотѣли одôрватись одъ Руси. Року 941. зôбравъ 10.000 вôйська, посадивъ на човны тай рушивъ на Царьгородъ, бо Греки не додержували умовы. Они заставили босфорску протоку кораблями. Якъ пôдплыла руська фльота, яли метати на неѣ „грецькій огонь“. Игоревѣ човны зайнялися —и онъ повернувъ ихъ на побережя *Малоѣ Азіи*. Напавъ на грецкѣ мѣста и явъ грабити купцѣвъ. Але Греки напали руську фльоту ззаду. Игоръ мусѣвъ пôдписати другій договоръ 944 р., що не буде нападати на грецкѣ осады (кольоніи) на Крыму.

Тогожъ року ходивъ фльотою на Каспѣйске море. Сходнѣ письменники прибôльшили зô страху число руського вôйська на 900.000. Его не було бôльше якъ 10.000. Та оно набрало богато добычи, доплыло до рѣчки Куры и Курою досягнуло *Закавказя.* Тôлько через хвороту зъ горячого пôдсоня мусѣло скоро вертати домôвъ зъ великою добычею.

Сынъ его *Святославъ* (960—972) выхованый Ольгою (946—960) скинувъ зъ себе всѣ княжѣ саеты і парчи та убрався якъ простый воякъ. Завзятый бувъ войовникъ, не для користи воювавъ, а задля славы вояцкоѣ и чести руськоѣ землѣ. Лѣтописецъ пише за него такъ: Бувъ середнього зросту, кремезный та дужій. Нôсъ мавъ короткій, очи синѣ, бровы густѣ. Бороду голивъ, а вуса мавъ довгѣ. На головѣ обголенôй носивъ чуприну. Якъ тôльки вырôсъ, явъ збирати хоробрыхъ воякôвъ, бо самъ бувъ хоробрый и легкій якъ пардъ (леопардъ) и богато воювавъ. Не возивъ зъ собою возôвъ, нѣ казана, не варивъ, тôлько пѣкъ мясо

на вугляхъ и такъ ѣвъ. Не мавъ шатра, пôдъ голову сѣдло, пôдъ себе попону поклавъ и такъ спавъ пôдъ голымъ небомъ. Такѣжъ були и вояки его. А якъ ишовъ на котрый край, сповѣщавъ напередъ: Иду на васъ!

Походы Святослава.

Першій свôй похôдъ заповѣвъ Хозарамъ. Пôйшовъ на нихъ, розбивъ ихъ и зруйнувавъ ихъ столицю Итиль надъ Волгою коло Каспѣя. Тогды звернувся на Бѣлыхъ Болгарôвъ на Волзѣ. Впавъ, розбивъ ихъ, та заявъ ихъ столицю Болгаръ на Волзѣ. Вертаючи, пôдгорнувъ собѣ славяньскѣ племена Радимичôвъ и Вятичôвъ (познѣйшихъ Москалѣвъ). Казавъ имъ замѣсть Болгарамъ платити собѣ данину. Та они худобнѣ були, бо земля ихъ убога, тай платили еѣ вѣниками до Киѣва.

Царьгородскій цѣсарь про его славнѣ дѣла загнавъ ему богатѣ дары тай просить: — Ходи, славный Святославе, на Дунай Чорныхъ Болгарôвъ воювати!

Впавъ, розбивъ ихъ, завоювавъ Болгарію и сѣвъ на Дунаю. Цѣсарь злякався! Намовивъ орду Печенѣгôвъ вдарити на Русь, на Киѣвъ. Святославъ вчувъ, впавъ на Русь, розбивъ Печенѣгôвъ, оддавъ державу сынамъ, зôбравъ вôйсько, пôшовъ на Царьгородъ. А цѣсарь вже збунтувавъ Болгарôвъ противъ него. Розбивъ Болгарôвъ и покликавъ Угрôвъ за князя Токшаня, якъ пôдданыхъ Руси на помôчъ. Тогды сповѣстивъ Грекôвъ: „Иду на васъ забрати вашъ Царьгородъ за ваше лукавство!“.

А Греки лукаво просилися: — Не маеме силы, скажи, кôлько въ тебе вôйська, щобъ на васъ всѣхъ данину пôслати. Двадцять — казавъ Святославъ, а мавъ тôлько десять. Але Греки зôбрали сто тысячъ вôйська и рушили на Святослава. Побачивши таку силу, Святославовѣ засмутились. А Святославъ выступае и промовляе до вôйська: — „Не е намъ куды дѣтись! Ци волею, ци неволею, а мусиме битись! Отже не завдайме сорому землѣ руськôй. Ляжеме туй кôстками! Мертвымъ сорому не буде! Якъ поляже голова моя, самѣ за себе думайте!“ А дружина крикнула: Де твоя голова, князю, поляже, тамой и мы свои покладеме!

И вдарили, ажъ земля гуде. И побѣгли Греки, а Русины за ними. Мѣсто за мѣстомъ руйнуе Святославъ, онь до Царьгороду пôдступае. Скликавъ раду грецкій императоръ, що робити. Надумались послати Святославови дарунки: золото, поволоки, вина. Той и не глянувъ. Лемъ сказавъ до челяди: „Возьмѣть собѣ“. Послали Греки гарноѣ зброѣ. Святославъ приявъ, втѣшився нею дуже и подякувавъ. Греки мѣркують: — Лютый онъ чоловѣкъ, про богацтва не дбае, а за зброю хапаеся! Треба миритись!“ И заплатили Святославови велику данину.

Ажъ новый цѣсарь грецькій, Иванъ Цимисхій пôднявъ теперь Болгарôвъ проти Русинôвъ. Греки зôбрали нове вôйсько и выслали на Дунай кораблями зъ грецкимъ огнемъ. Святославъ зачинився въ Добростолѣ (Силистріи) и одбивався три мѣсяцѣ. Та они обложили его зъ суходолу и зъ Дунаю. Стративъ у бояхъ богато войска, не мôгъ битися дале—приставъ на грецкій окупъ за Бол-

гарію. Згодився вертати на Русь зъ великимъ скарбомъ та замиритися зъ цѣсаремъ. Однакъ цѣсарь боявся его, що онъ дѣйсно збере нову силу и забере Царьгородъ. Зато намовивъ Печенѣгôвъ засѣстися на днѣпровыхъ порогахъ на скарбъ Святослава. Святославъ хотѣвъ силою передертися черезъ Печенѣгôвъ та наложивъ у бою головою въ трийцять другôмъ роцѣ житя 972 р.

Перша змова Мадярôвъ и Поляковъ проти Руси 1214 р. (до ст. 63).

Польскій князь Лешекъ Бѣлый и король Андрѣй змовилися въ Спишѣ проти сирôтъ, сынôвъ Романа Великого и всѣхъ руськихъ князѣвъ. Они посадили въ Галичи своихъ дѣтей: пятилѣтного королевича, Андріевого сына, *Кольомана* и трилѣтну доньку Лешка, Сальомею. Захôдну Галичину зъ Перемышлемъ взявъ Лешекъ, а Андрѣй выпросивъ за унію одъ папы Иннокентія корону Галичины. Сыны Романа сидѣли на Волынѣ и чекали своеи хвилѣ. Коли Угры наважалися ще забрати имъ и Волынь, стягнули зъ Новгороду воевничого князя *Мстислава Удатного.* Онъ ударивъ на Галичъ, зъ Половцями розбивъ Угрôвъ и Ляхôвъ, забравъ у неволю Кольомана и Сальомею 1221 р. Але король выславъ другого свого сына, Андрѣя, що заручився зъ донькою Мстислава и сѣвъ въ Галичи по смерти Мстислава. Але той Андрѣй померъ въ Галичи, обложеный Даниломъ. Тогды король Бейла IV. выславъ до Галича руського князя Ростислава, якій оженився зъ его донькою Анною. Але Романовичи побили Угрôвъ и

Поляковъ пôдъ Ярославомъ 1245 р., Ростиславъ утѣкъ, а Данило сѣвъ на все въ Галичи.

Бунтъ Срѣбноѣ землѣ (до ст. 73).

Въ звязи зъ прилученямъ Пôдкарпатскоѣ Руси до Галицько-Волыньскоѣ державы стоить бунтъ Срѣбноѣ землѣ 1286 р. Срѣбною землею называлася Спишска Русь задля свого богацтва дорогихъ металѣвъ. Латиньска церква при помочи нѣмецькихъ кольонистôвъ стала закладати монастырѣ и костелы на Спишѣ вже за останныхъ Арпадовичôвъ. Ай коли Левъ I. прилучивъ Пôдкарпатску Русь зъ Мукачевомъ идъ Галичинѣ, пôднявся великій бунтъ Русинôвъ на Спишѣ проти латиньскоѣ церкви. Всѣ латиньскѣ монастырѣ и костелы зруйнувувъ народъ пôдъ проводомъ руськихъ магнатôвъ 1286 р., хочь самъ король Володиславъ IV. бувъ тогды въ тôй околицѣ. Спишъ прилучився силою того бунту до галицько-волыньскоѣ державы разомъ зъ другими комитатами Пôдкарпатскоѣ Руси.

Угода Коріятовича зъ Людовикомъ (до ст. 73).

Федôръ Коріятовичъ быстро спознавъ, що Польща зъ Угорщиною переможе Литву. Онъ перехилився на сторону Людовика. Коріятовичъ прибувъ до Людвика 1354 р. и спознавъ тяжке положеня притисненыхъ латинниками Русинôвъ. Задумавъ помогти Русинамъ преселенямъ сюды руськихъ кольонистôвъ. Тогды прихиливъ Людвика до тоѣ мысли своею политикою прихильного заходови. Зробивъ зъ Людвикомъ договоръ, що

Русины можуть поселюватися въ Мукачôвскôмъ князѣвствѣ, яке онъ дôстане за прихильнôсть до плянôвъ Людовика. Федоръ Коріятовичъ мавъ дôстати окремъ князѣвства Мукачôвського, Земплинъ и Марамарошъ. Тамъ почалося переселеня Русинôвъ зо сходу пôдъ натискомъ войны сусѣдôвъ на руськихъ земляхъ. Оно тревало до 1393 р., коли самъ Коріятовичъ перейшовъ до Мукачева за короля Жигмонта, зятя Людовика.

Значѣня кольонизаціи Пôдкарпатскоѣ Руси (до ст. 103).

Пôдкарпатска Русь була въ старинѣ тою землею, куды переселювалися Русины, выгнанцѣ въ часѣ внутрѣшныхъ межиусобиць, або добровôльнѣ поселенцѣ, тисненѣ зо схôду. Въ руського народу за Карпатами удержалася до нынѣ для Пôдк. Руси назва *Загôря*, а для Семигороду *Залѣся*, де могли утѣкати Русини въ тяжкôй годинѣ.

Пôсля великого переселеня Антôвъ, предкôвъ Русинôвъ, черезъ Семигородъ въ VII ст. маемо пять такихъ переселень Русинôвъ на Пôдк. Русь. Перше громадне поселеня було зъ приходомъ Мадярôвъ при кôнцѣ IX в., друге за Андрѣя I. въ половинѣ XI в., третье за Кольомана въ першій четвертинѣ XII. в., четверте за Бейлы IV. и Володислава IV. по нападѣ Татарôвъ въ другôй половинѣ XIII в., пяте — за Коріятовича въ другôй половинѣ XIV в. Крôмъ сего йшла имиграція черезъ Семигородъ вздовжъ рѣки Самошъ. Она залюднила Марамарошъ, Бережанщину, Ужанщину, Земплищину и Шарищину. Тôлько на Спишѣ остала люднôсть найстаршого первѣстного населеня.

Люде зъ рѣжныхъ земель принесли свôй выговоръ у мовѣ. Они опинилися на окраинахъ руськоѣ землѣ побôчъ Мадярôвъ и Словакôвъ. За то держалися крѣпко давного выговору своихъ батькôвъ, хочъ руська бесѣда за Карпатами пойшла далѣ и розвинулась. Тому на Пôдк. Руси задержалася старинна руська мова въ рôжнородныхъ говорахъ рôжнихъ сторôнъ и рôжнихъ столѣть.

Жерела до історіи Пôдкарп. Руси до 1526 р.

Chronica Nestoris ed. Fr. Miklosich Vindobona 1860. *Michael Lucskay—Historia Carpatho-Rutheonorum* въ 5 томахъ въ рукописи въ Ужгородѣ.

Anonimi Belae Regis Notarii *Historia Hungarica* de septemprimis ducibus Hungariae. Scriptores Rerum Hungaricarum, Tyrnaviae A. 1765.

Joannis de Tuwrocz *Chronica Hungarorum* (Ab origine gentis inferta simul Chronica Joannis Archidiaconi de Kikullew, ad annum usque Christi 1464.

M. Rogeri Hungari, varadensis capituli canonici *Miserabile Carmen,* seu historia super destructione Regni hungaria temporibis Belae IV. Regis.

Petri Ranzani—*Epitome Rerum Hungaricarum*.

Antonii Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades IV.*

Francisco Kazy — *Historia Regni Hungariae* Tyrnaviae 1737.

I. Basilovits—Brevis notitia Fundationis Teodori Koriatovits, olim Ducis Munkács, Kasoviae.

I. Дулишковичъ — Историческія черты угро-руськихъ I—III. Унгваръ, 1874—1877.

Д-ръ И. С. Свѣнцицкій — Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ, 1906.

D-r Adolf Dobrjanskij — *Rede des ungarischen Landtags abgeordneten von Adolf Ritter von Dobrjanskij* in der Adres Angelegenheit. Wien, 1861.

А. Петровъ. Матеріялы исторіи Угорской Руси. Петроградъ. 1906.

М. Грушевськiй. Історія Украіни Руси I—IV. Киів—Львів, 1898—1906.

Fessler. *Geschichte von Ungarn I—III.* Leipzig, 1867.

Zinkeisen. *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* I—III. Gotha, 1857.

Записки Наукового Товариства имени Шевченка. Томъ XXII, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLI, XLVI, XLVII, XLIX, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXXVI, CXIII, CXIV.

Статѣ про закарпатскихъ Русиновъ — д-ра Гіядора Стрипского, д-ра Томашовского, д-ра Ивана Франка, Ив. Верхрацкого, В. Щербаковского и В. Гнатюка.

Podhardszky György. *Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* 1916.

Змѣстъ першоѣ части:

Найважнѣйши похибки:

Стор.	Стрѣчка:	есть:	мае бути:
9.	1. зъ долу	на сходъ	на заходъ
17.	6. зъ горы	свѣты	свиты
„	8. зъ долу	бидерами	бисерами,
19.	7. зъ горы	*Хорса звыч. др.*	*Хорса,* бога
24.	4. „	въ 906 р.	въ 907 р.
25.	4. „	що фили	що жили
27.	16. „	протиковъ	дротиковъ
30.	15. „	Бонарь	Болгаре
38.	1. „	сѣчкз	сѣчка
39.	11. зъ горы	цугарь	пугарь
41.	17. „	(946—960)	(960—972)
42.	8. „	сынами Володим.	сынами Святослава
43.	11. „	лѣтъ до панованя	лѣтъ, ажъ до
„	5. зъ долу	Ванкомъ	Ваикомъ
45.	9. зъ горы	февишпаны	наджупаны
„	8. зъ долу	(980—1020)	(980—1015)
50.	12. „	Стававъся	Славився
52.	11. „	Пропущ. титулъ:	**Русь за Ярослава Мудрого**
57.	11. зъ горы	Истиванія	Иштванія
64.	13. зъ долу	(1205—1235)	(1235—1270)
67.	6. „	(1215—1270)	(1235—1270)
69.	5. зъ горы	*Иннокентія VI.*	*Иннокентія IV.*
70.	12. „	Володислава VI.	Володислава IV.
71.	3. „	Володиславъ VI.	Володиславъ IV.
72.	12. зъ долу	(1308—1320)	(1308—1324)
„	19. „	высмертю	вымертю
73.	3. зъ горы	*Руси до XII. ст.*	*Руси до XIV. ст.*
77.	8. „	*абы*	*рабы*
78.	1. зъ долу	Аркупъ	Уркупъ
79.	3. зъ горы	шлята	шляхта

Стор.	Стрѣчка:	Е:	Мае бути:
80.	2. зъ горы	Deutschan	Deuschau
81.	3. „	*Подльску*	*Подôльску*
85.	13. „	(1940—1349)	(1340—1349)
„	5. зъ долу	(*инеигнія*)	(*инсигнія*)
89.	15. зъ горы	Федръ	Федôръ
90.	11. „	на литовского	за литовского
91.	4. „	еѣ	его
94.	11. „	наваный	павяный
„	6. „	тай Перемишскій	панъ Перемишскій
95.	11. „	гоорано	поорано
98	2. „	стриѣ	браты
„	6. „	Коріяты	Коріята
101.	2. зъ горы	свою	свого
„	5. „	пята	пяте
103.	13. „	имъ	нимъ
105.	8. зъ долу	Мартина I.	Мартина V.
„	20. „	одалися	оддалилася
107.	10. „	Володиславъ I.	Володиславъ III.
111.	1. „	выеоку	высоку
„	16. „	полялъ	полягъ
112.	3. зъ горы	литовслѣ	литовскѣ
117.	2. зъ долу	въ 1490 р.	въ 1491 р.
128.	3. зъ горы	*и вѣру*	*и мову*

Увага: За тотѣ похибки просить выбаченя неприсутный подчасъ друку книжки въ Ужгородѣ **авторъ**.

Выдавництвомъ тов. „Просвѣта“ въ Ужгородѣ выйшли до теперь слѣдуючѣ книжки:

1. Что то „Просвѣта“—Василя Пачовського 1 Кч
2. Чортъ на весѣлю—оповѣданя изъ житя Верховинцѣвъ—Лукача Демяна . . 3 „
3. Выбôръ изъ поезій Стефана Руданьского (дуже веселѣ и забавнѣ стихотворы) . 3 „

4—7. Исторія Пôдкарпатскоѣ Руси—проф. Василя Пачовського, ч. I. (до р. 1526). 12 „

Въ друку находиться господарска книжка: „Чимъ и якъ гноѣти“—М. Творидла.

Замовляти можна всѣ тѣ книжки въ канцеляріи тов. „Просвѣта“, Ужгородъ, Капитульна ул., ч. 10., або въ книгарнѣ „Уніо“.

Кождый Русинъ и Русинка повиннѣ быти членами тов. „Просвѣта“ Подкарпатскоѣ Руси. Членьска вкладка 10 кор. рочно!

Въ кождôмъ селѣ повинна быти читальня товариства „Просвѣта“.

